ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

STUDII ȘI CERCETĂRI DE

ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

4

TOMUL 43

OCTOMBRIE–DECEMBRIE

1992

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ORION SRL., Splaiul Independenței 202 A, București 6, PO BOX 74 — 19, TX 11939, CBTxR Fax (40)13122425 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: 71119, str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 43 | Nr. 4 | octombrie — decembrie

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 43 **N° 4** **octobre — décembre 1992**

SOMMAIRE

CUVÎNT INTRODUCTIV *

Între 28 — 29 aprilie 1992 în cadrul secţiei de Preistorie a Institutului de Arheologie din Bucureşti a avut loc un colocviu pe tema „*Obiceiuri de depunere în pre- şi protoistorie*". Iniţiativa organizării unei discuţii pe această temă a aparţinut unui grup de cercetători ai Institutului format din dr. Radu Harhoiu, Alexandru Avram, Nicolae Conovici şi subsemnatul şi a fost urmarea firească a altor două manifestari organizate de secţia de Arheologie clasică, prima în 1987 pe tema privind modurile de organizare socială reflectate în datele arheologice, iar a doua, în 1988, centrată pe probleme ale arheologiei şi sociologiei funerare (Chicideanu, SCIVA, 39, 1988, 4, 413 — 414), demersul sociologic al ambelor manifestări ca şi legătura dintre ele fiind evidente. Succesul dezbaterilor din '87 şi '88 a determinat în bună măsură iniţiativa organizării unei discuţii pe tema vastă şi controversată a depunerilor. Iniţial, colocviul a fost gîndit ca o discuţie circumscrisă doar la depozite, ca izvoare arheologice, dar problematica vastă ca şi sugestiile binevenite ale unor colegi cu experienţă ne-au determinat să extindem cîmpul preocupărilor, incluzînd şi alte categorii de depuneri, inclusiv tezaurele monetare, ajungînd în final la formula „Obiceiuri de depunere". Urmînd modelul dezbaterilor din '87 şi '88 s-a optat pentru un cadru cronologic cît mai larg, din paleoliticul superior şi pînă în sec. XI p. Ch., care prezenta şi avantajul că se potrivea temei la fel de largi adoptate.

În discuţiile duse în cadrul grupului de iniţiativă, a fost schiţat un sumar general al colocviului : definiţii şi probleme generale ; condiţii de depunere, structură şi tipologie ; relaţia depozit (depunere) — mormînt — aşezare ; tezaure monetare ; probleme de metodologie ; cronologie ; probleme de interpretare. Ştiam de la început că va fi greu să se acopere cu referate întregul sumar şi de aceea a fost propus ca un îndrumar şi nu impus ca shemă fixă. De aici şi formula liberă de desfăşurare, de genul „brain storming", adoptată şi ca opoziţie faţă de un anume tradiţionalism festivist şi rigid. Tocmai de aceea am apreciat încrederea acordată de conducerea Institutului acestei formule, la prima vedere insolită, dar care a reuşit să se impună, aşa cum au arătat discuţiile îndelungi şi pasionate.

Participarea a fost deschisă tuturor celor interesaţi de temă. Solicitările pentru redactarea unor referate cu subiecte la libera alegere, aliniate

* Din cauza depăşirii spaţiului tipografic acordat revistei, contribuţiile d-lor C. Kacso, Fl. Curta şi A. Canache, V. Mihăilescu-Bârliba, I. Chicideanu şi D. Lichiardopol nu au putut fi incluse în numărul de faţă, ele urmînd a fi publicate într-un număr viitor, cu excepţia contribuţiei d-lor I. Chicideanu şi D. Lichiardopol care va apare în limba germană în volumul *Neue Bronzefunde aus Rumänien*, Berlin, 1992.

SCIVA, tomul 43 nr. 4, Bucureşti ; octombrie — decembrie 1992, p. 335—339

totuşi, sumarului, au fost făcute însă, cu precădere, unor specialişti deja recomandaţi prin preocupările şi contribuţiile lor. Unii dintre aceştia au răspuns cu promptitudine aducîndu-şi aportul la desfăşurarea colocviului. S-a căutat, de fiecare dată, ca referatele, pornind de la o bună cunoaştere şi de la o sistematizare riguroasă a materialului arheologic, să pună, în primul rînd, problemele în termenii lor corecţi lăsînd ca soluţionările, într-o direcţie sau alta, să se contureze de la sine, în cadrul discuţiilor. Am căutat în felul acesta să evităm comunicările de genul rapoartelor excelînd în descrieri interminabile şi sfîrşind prin concluzii telegrafice, adesea forţate, care ar fi dus, prin pierderea de timp, la telescoparea dezbaterii propriu-zise. Accentul colocviului a fost pus pe discuţie, obţinîndu-se astfel o participare lipsită de formalism, susţinută şi, prin aceasta, fructuoasă. Lucrul era cu atît mai necesar cu cît colocviul era gîndit ca un început de drum, ca un prilej de clarificări a problemelor majore.

Colocviul a început în ziua de 28 aprilie, participanţi fiind cercetători de la Institutul de Arheologie, invitaţi de la Seminarul de Pre- şi Protoistorie a Universităţii Libere din Berlin, cadre didactice de la Facultatea de Istorie, specialişti de la muzee din ţară, studenţi. Dezbaterile au fost deschise de către dr. Petre Alexandrescu, directorul Institutului, care a arătat că, deşi constituie o noutate, dezbaterea privind obiceiurile de depunere continuă buna tradiţie a Institutului de a organiza asemenea manifestări pe teme de interes major, raliate cercetării europene moderne. Dr. P. Alexandrescu a mai subliniat apoi interesul ca şi complexitatea temei ţinînd seama şi de cadrul cronologic foarte larg, de unde şi aşteptările îndreptăţite ale specialiştilor în diferite epoci. Moderatorul colocviului a expus apoi, succint sumarul dezbaterii şi caracterul de „brain storming" al desfăşurării.

Seria referatelor a fost deschisă de dr. Nikolaus Boroffka (Berlin) cu un referat intitulat *Depuneri din paleolitic şi neolitic în nord-vestul Europei*. Expunerea, pe lîngă faptul că a adus în discuţie o serie de descoperiri cu un caracter aparte (depuneri de resturi osteologice umane, (cranii) depuneri de unelte în contexte speciale) datînd din paleoliticul superior, a prezentat auditoriului materiale şi problematica lor din spaţii mai puţin familiare cercetătorilor români. De un interes special a fost prezentarea unor depuneri din mlaştinile nordului continentului, manifestare complexă cu un evident caracter religios. Discuţiile pe marginea referatului au căutat mai întîi să precizeze contextul şi de aici caracterul votiv al unor depuneri, subliniindu-se că ne aflăm în faţa unora dintre cele mai vechi activităţi de genul acesta. S-a discutat apoi şi asupra unor descoperiri asemănătoare din staţiunile neolitice de la Traian şi Hăbăşeşti, pentru ca apoi să se încerce o delimitare reciprocă a termenilor „depunere" şi „depozit", legate de comportamentul religios al comunităţilor preistorice.

Referatul intitulat *Consideraţii preliminare asupra depunerilor de piese de metal la Dunărea de jos în epoca bronzului*, susţinut de I. Chicideanu, a încercat să schiţeze o evoluţie a obiceiurilor de depunere, începînd cu bronzul timpuriu. Creşterea numerică a depunerilor ca şi apariţia în număr crescînd a depozitelor, apariţia unor tezaure, şi proporţiile exprimate în procente dintre descoperirile singulare, depozite, morminte şi descoperiri din aşezări au fost puse în relaţie cu evoluţia necropolelor şi prin aceasta cu dinamica structurilor sociale ale diferitelor comunităţi. S-a subliniat faptul că, spre deosebire de alte spaţii, între Carpaţii Meridionali şi Dunăre lipsesc mormintele princiare, existînd în schimb, pentru

bronzul mijlociu şi chiar şi pentru cel tîrziu, tezaure conţinînd arme şi podoabe din aur, ca cele de la Pierşinari, Tufa, Ostrovul Mare, Măcin, Curtea de Argeş, ca expresie a unor structuri sociale diferite. S-a trecut apoi direct la referatul *Observaţii asupra unui depozit de bronzuri* prezentat de I. Chicideanu şi D. Lichiardopol (Ploieşti). Pe baza recent descoperitului depozit de seceri de la Străoşti s-a încercat o analiză asupra semnificaţiei simbolice a secerilor, tip metalic prezent cu o frecvenţă cu totul remarcabilă în depozite şi lipsind în acelaşi timp din alte categorii de descoperiri. Prin analogii cu situaţii din zona egeeană, sau din vestul Europei, s-a considerat că funcţia utilitară a secerilor a fost dublată de una simbolică, aceasta din urmă devenind predominantă, ceea ce explică obiceiul depunerii secerilor în cantităţi mari în depozite începînd cu bronzul tîrziu. A fost analizată şi relaţia cu depunerile de seceri în morminte ca şi asocierea frecventă în depozite cu topoarele, asociere considerată ca o formulă rituală. Discuţiile purtate pe marginea celor două referate au atins probleme ale cronologiei relative a epocii bronzului, asupra semnificaţiei depunerii, singulare sau în depozite, a topoarelor, piese cu evident caracter de bunuri de prestigiu. Amplu discutate au fost relaţia depozit/morminte princiare, depunerile de tip Flußfunde, caracterul intenţionat sau neintenţionat al depunerilor, şi, mai cu seamă, distincţia dintre tezaur şi depozit, sublinindu-se semnificaţia sociologică a termenului de tezaur. Aşteptat cu interes, referatul *Condiţiile de descoperire, structura şi tipologia depozitelor de bronzuri din Depresiunea Maramureş* a dr. Carol Kacso (Baia Mare) a fost o prezentare sintetică asupra a numeroase depozite dintr-o zonă bine circumscrisă geo-morfologic. Beneficiind de numeroase descoperiri vechi şi recente, ca şi de unele completări a unor descoperiri mai vechi, atît prin studii de arhiva cît şi prin cercetări de teren, dr. C. Kacso a încercat o sistematizare în funcţie de morfologia terenului, de condiţiile, nu totdeauna clare, de descoperire ca şi după conţinutul fiecărui depozit. Au fost precizate piesele cu frecvenţă crescută în Maramureş, cele de provenienţă străină ca şi cele cu apariţii rare. S-a arătat că lipsesc cercetările în aşezări pentru a se putea preciza cadrul cultural, iar din punctul de vedere al cronologiei relative, într-o încercare de racordare la un sistem mai larg s-a propus termenul de depozite de tip Uriu-Opályi. Discuţiile prelungite asupra referatului dr. C. Kacso au prilejuit şi reluarea unor laturi ale referatelor precedente, constituindu-se într-o dezbatere ad-hoc asupra depunerilor în general şi asupra celor din epoca bronzului în special. În intervenţiile lor participanţii la discuţii au atacat şi probleme de metodologie. S-a arătat că printr-o corectă analiză statistică şi combinatorie se poate contura un aşa numit „depozit sau tezaur standard”, pornindu-se de la intenţionalitatea depunerii, tot mai evidentă, şi de la construirea depozitelor dovedită prin procedura depunerii după principiul *pars pro toto*. Prin stabilirea aşa-numitului „depozit-standard”, o construcţie teoretică exprimînd conţinutul tip al unor depozite specifice unei zone şi unei perioade determinate, se poate judeca integralitatea unei descoperiri (depozit) foarte necesară avîndu-se în vedere modul fortuit în care au fost descoperite majoritatea depozitelor. Frecvenţa relativ mare a unor piese fragmentate în depozitele de bronzuri, departe de a exprima intenţia retopirii lor, a fost socotită ca exprimînd un act de distrugere deliberată în cadrul unui ceremonial ce poate fi comparat cu binecunoscutul *potlatch*, apropiere care a mai fost făcută în literatura de specialitate (Bradley, *The Passage*

of Arms, Cambridge, 1990, 36). Caracterul votiv al depozitelor epocii bronzului a fost subliniat de toţi cei care au luat parte la discuţii, făcîndu-se o critică severă concepţiilor potrivit cărora depozitele au fost îngropate datorită unor frămîntări sociale. Teoriei îngropării din motive profane i se opun din ce în ce mai multe dovezi : îngroparea unor depozite constituite în special din arme, relaţia strînsă cu inventarele funerare, alcătuirea depozitelor după principiul *pars pro toto* etc. Respingerea acestei teorii, cîndva la modă, are consecinţe directe şi asupra sistemelor cronologice, fiind necesară renunţarea la conceptul de „orizont de depozite", din păcate încă folosit de unii cercetători.

Ziua a doua a debutat cu referatul dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba (Iaşi) intitulat *Tezaure monetare antice, metode şi sisteme de interpretare.* Textul a constituit o expunere teoretică asupra termenului de tezaur monetar, de tezaur în general, ca şi asupra depozitului privit din punct de vedere numismatic. Au fost explicate noţiunile de tezaur de tezaurizare, tezaur de circulaţie, depozit, cu exemplificări şi interpretări teoretice. Din discuţiile purtate s-a conturat termenul de tezaur de prestigiu, cu evidentă valoare ţinînd de rangul social, ca şi lămuriri privitoare la acumularea de monede, nu totdeauna din determinări arghirofile. Referatul redactat de Vlad V. Zirra împreună cu studentul Daniel Spânu (anul II, Fac. de Istorie) şi intitulat *Despre tezaurele dacice* se poate spune că a adus un aer proaspăt într-o problemă veche. Reluînd un studiu mai vechi al prof. K. Horedt (Dacia, N. S., 17, 1973, 127 — 167), autorii au supus unei subtile analize statistico-combinatorii tezaurele dacice de podoabe de argint, adăugînd şi descoperiri mai noi şi precizări de ordin tipologic proprii. Dibăcia metodologică le-a permis concluzii interesante. Mai vechea cronologie a fost nuanţată şi reflectată chorologic prin grupe cronologice şi teritoriale, convingător puse în evidenţă. Remarcabilă a fost şi încercarea de a stabili tezaure standard şi, în relaţie cu acestea, portul vestimentar conform departajărilor cronologice. Obiectul constituirii şi depunerii acestor tezaure a fost înfăţişat în complexitatea lui, accentuîndu-se pe latura de ordin social ca şi pe importanţa acestor descoperiri într-o perioadă practic lipsită de descoperiri funerare. Una din piesele de rezistenţă ale colocviului, referatul lui V. V. Zirra şi D. Spânu a surprins prin subtilitatea metodei şi încheierile noi, mai ales de ordin cronologic, chiar şi pe specialiştii reputaţi ai perioadei. Discuţia s-a concentrat iniţial asupra cronologiei absolute a tezaurelor, cele 4 grupe propuse de autori fiind examinate prin prisma criteriilor mai vechi nu totdeauna în concordanţă cu înserierile statistice, mai dificil de pătruns. S-a scos în evidenţă legătura cu tezaurele monetare din epocă, ambele exprimînd de fapt acelaşi fenomen, poate în două variante, legat de rangul social, ca şi importanţa studiului acestor tezaure într-o epocă fără înmormîntări. Referatul *Despre tezaurele din sec. V p. Ch. de pe teritoriul României* al dr. Radu Harhoiu s-a referit în special la tezaurele de la Şimleul Silvaniei, Apahida I şi II, Conceşti, Pietroasa etc., considerate regale pe baza conţinutului de excepţie al fiecăruia. Condiţiile de descoperire a acestor tezaure legate de puterea politică şi militară ca şi izvoarele scrise conduc la concluzia că acestea au fost îngropate datorită unor evenimente istorice şi nu din considerente ţinînd de comportamentul religios. De altfel, simbol al puterii, dispariţia dintr-un motiv sau altul a acestor tezaure ducea firesc la pierderea autorităţii politice. Referatul dr. R. Harhoiu a deschis din nou seria discuţiilor

asupra termenului de „tezaur", concept despre care s-a afirmat că presupune o anume valoare de ordin social, de prestigiu, legată de rangul deţinătorului. A fost subliniat faptul că astfel de tezaure sunt cunoscute la vremea respectivă pe o arie largă, iar regimul lor este foarte limpede înfăţişat în *Cîntecul Nibelungilor*. Ultimul referat a fost prezentat de Florin Curta şi Adrian Canache. Intitulat *Depozite de unelte şi arme medievale timpurii (sec VIII — XI p. Ch.)* referatul a avut în centru o categorie poate mai puţin spectaculoasă de descoperiri, dar nu lipsită de importanţă. Deşi nu foarte numeroase, aceste depozite răspîndite pe o arie largă, predominant extracarpatică, atestă practica depunerilor într-o perioadă tîrzie şi controversată arheologic, aducînd şi pe această cale noi desluşiri. Analiza statistică şi combinatorie le-a permis lui Fl. Curta şi A. Canache să distingă grupe de depozite după conţinut, ca şi departajări cronologice. Discuţiile au subliniat interesul prezentat de aceste depuneri, relaţia faţă de mediul geografic şi cultural, ca şi absenţa depozitelor specializate, ceea ce aruncă o lumină aparte asupra semnificaţiei acestor depozite mixte.

Colocviul *Obiceiuri de depunere în pre- şi protoistorie* a fost un început de drum. Măcar din acest motiv cred că pot renunţa la tradiţionalele concluzii. Aş mai zăbovi doar asupra a ceea ce prefer să numesc încheieri, dar pe care nu le socotesc cîtuşi de puţin definitive.

Fenomenul depunerilor îşi are începuturile, la nivelul documentării de astăzi, în paleoliticul superior şi se manifestă pe o arie largă. Deşi apare clar, încă de la început, că nu poate fi ocolit caracterul său vădit religios, în decursul timpului este de luat în consideraţie că fenomenul a căpătat treptat şi o semnificaţie sociologică sub veşmînt ritual, ceea ce i-a sporit complexitatea. Documentul arheologic, prin modul în care ne ajunge la îndemînă, ca şi prin natura lui, ne obligă la o permanentă adaptare metodologică care exclude modelele fixe, prefabricate, de interpretare. Strădania continuă pentru desluşirea sensului depozitelor, al tezaurelor etc. a cîştigat în vremea din urmă prin adoptarea şi adaptarea procedeelor statistice. Prin ele se conturează tot mai mult o metodologie de analiză şi interpretare structurală şi de aici mai departe către o abordare sociologică, în care teoriile mai vechi, unele încă cu serioase reziduri marxizante, nu îşi mai găsesc locul.

Desigur, colocviul nu a putut şi nici nu a intenţionat să acopere în totalitate tema vastă pe care şi-a propus-o. Au mai rămas multe de rostit. Există însă o reuşită, una singură : am aflat cît de mult nu ştim.

ION GHICIDEANU

CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR OBICEIURI DE DEPUNERE ÎN EPOCILE PREMETALICE DIN EUROPA [1]

de NIKOLAUS BOROFFKA

La începutul acestor rînduri trebuie să precizăm parțial formularea din titlu. Sîntem nevoiți să atragem atenția asupra faptului că, în sens arheologic, nu putem studia obiceiuri de depunere, ci numai urmele care au rămas de la practicarea acestor obiceiuri. În continuare ne vom ocupa cu unele materiale și condiții de descoperire, care, în discuțiile despre depozite [2] din ultimul timp, nu au prea fost luate în considerare.

Este vorba de depozitele din epocile premetalice, care pot fi depozite de oase (de animale sau umane), de piese din piatră sau de vase. Nu este exclus să mai fi fost depuse și alte materiale, ale căror urme nu le putem însă găsi în circumstanțe normale (spre exemplu carne fără oase sau materiale vegetale).

Cele mai vechi rămășițe ale unor obiceiuri de depunere le cunoaștem din epoca paleolitică și constau din piese frumoase de silex. Ca exemple, pot fi menționate trei piese bifaciale din Peștera Haldenstein, de lîngă Urspring, Germania (Müller-Beck 1957, 51, 57), împreună cu o lamă de silex și oase de animale. Alte urme de locuire n-au putut fi identificate și autorul ajunge la concluzia: „Man kann sich nicht des Eindruckes erwehren — wenn wie ihn hier auch mit allem Vorbehalt erwähnen wollen —, daß diese drei so vorzüglich gearbeiteten und völlig intakten Stücke mit voller Absicht an dieser Stelle niedergelegt wurden" [3]. În săpăturile din abri-ul de la La Ferrassie, Franța, au fost descoperite mai multe morminte. Lîngă morminte au fost descoperite și unele gropi care nu conțineau oase umane, dar care, în schimb, au fost umplute cu unelte și oase de animale (fig. 1). Acestea nu pot fi considerate ca morminte, dar pot fi interpretate ca depuneri, bineînțeles legate de înmormîntări. Asemănătoare este, în același punct, situația a nouă tumuli mici, dispuși în șiruri de cîte trei (fig. 1), din care numai unul era ridicat deasupra unui copil mic, ceilalți neavînd nici un inventar, și reprezentînd probabil urmele unui ritual, pe care nu îl cunoaștem (Maringer 1956, 73 — 75 cu bibliografia mai veche).

Pe lîngă depunerile de unelte sau arme, apar deja în paleolitic, și chiar mai frecvent, depozite de oase de animale. Binecunoscute sînt grămezile de cranii și oase lungi provenind de la *Ursus spelaeus*, în legătură cu care menționăm exemplele de la Drachenloch, Elveția (fig. 2), cele de la Petershöhle, Germania, peștera Mas d'Azil, Franța și de la Grotte des Furtins, Franța (Maringer 1956, 86 urm.; Galli 1978, 54 urm., amîndoi cu

[1] Rîndurile de față sînt o variantă a comunicării ținute la colocviul consacrat depozitelor din 27.—28. aprilie 1992, la Institutul de Arheologie, București.

[2] Folosim termenul de depozit în sensul lui H. Geißlinger (1984), adică ceea ce nu reprezintă nici urme de locuire, nici de mormînt. Parțial, descoperirile izolate pot fi considerate ca depozite, dar ele pot să și reprezinte o categorie diferită (H. Geißlinger 1984, 320).

[3] „Nu se poate scăpa de impresia — chiar dacă aici o menționăm cu toată precauția — că aceaste trei piese intacte și excelent lucrate au fost depuse fără îndoială intenționat în acest loc".

S C I V A, tomul 43, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1992, p. 341—354

bibliografia mai veche). Toate sînt peșteri în care s-au găsit, fie în nișe naturale, fie in cutii de piatră (nișe artificiale!) cranii de urși, cîteodată în asociere cu oase lungi. În toate cazurile lipsesc alte oase, iar cele reprezentate nu provin de obicei de la același individ (craniul fiind de multe

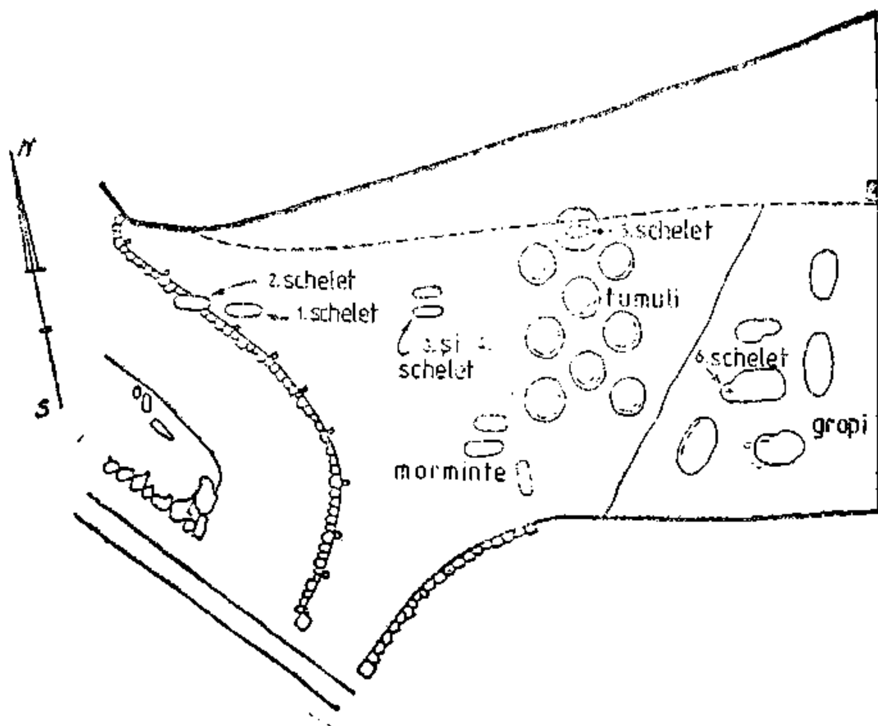

Fig. 1. La Ferrassie. Plan de situație (după Maringer 1956).

ori de la un alt individ decît osul lung alăturat). Uneori, craniile sint aranjate într-un mod special, cu privirea aliniată (Drachenloch), uneori spre est (Petershöhle) sau concentric (Grotte des Furtins). În afară de urs, au mai fost depuse și părți din alte animale. Menționăm în acest sens o descoperire din Weinberghöhlen/Mauern, Germania (Zotz 1955, 10 — 11), unde a ieșit la iveală craniul unui mamut tînăr, avînd încă amîndoi fildeșii, iar unele vertebre și coaste în conexiune anatomică. În jur erau multe mărgele din fildeș și unele bine lucrate. Oasele erau așezate pe un pat de pămînt roșu. Imediat lîngă mamut au mai fost găsite schelete de iepuri și de vulpi, tot în conexiune anatomică. Mai ales mamutul n-a putut ajunge în peșteră prin propriile lui puteri și trebuie considerat drept o depunere cu caracter ritual, datorată omului. Într-o manieră asemănătoare poate fi interpretată și situația de la Jelisejeviči, Rusia (Hanča 1953, cu bibliografia mai veche). Acolo s-a găsit un drum, probabil adîncit în pămînt 0,50 sau 0,60 m. Drumul era amenajat pe amîndouă părțile cu oase de mamut, care placau pereții. Acest drum ducea spre o movilă rotundă de oase provenind de la 30 de mamuți, 40 — 50 de vulpi, doi lupi, un urs brun, un ren și de la mai multe animale mici. Între oase se găseau foarte multe

unelte din silex. Grămada rotundă de oase a fost înconjurată de 27 de cranii de mamut, fără fildeși, cu fața în jos. Fildeșii au fost aranjați în interiorul acestui cerc. Printre piesele de os erau mai multe cu incizii, unele de formă ovală, inciziile avînd în majoritatea lor un caracter geometric- fără să întîlnim însă o regulă anume. La baza acestui complex

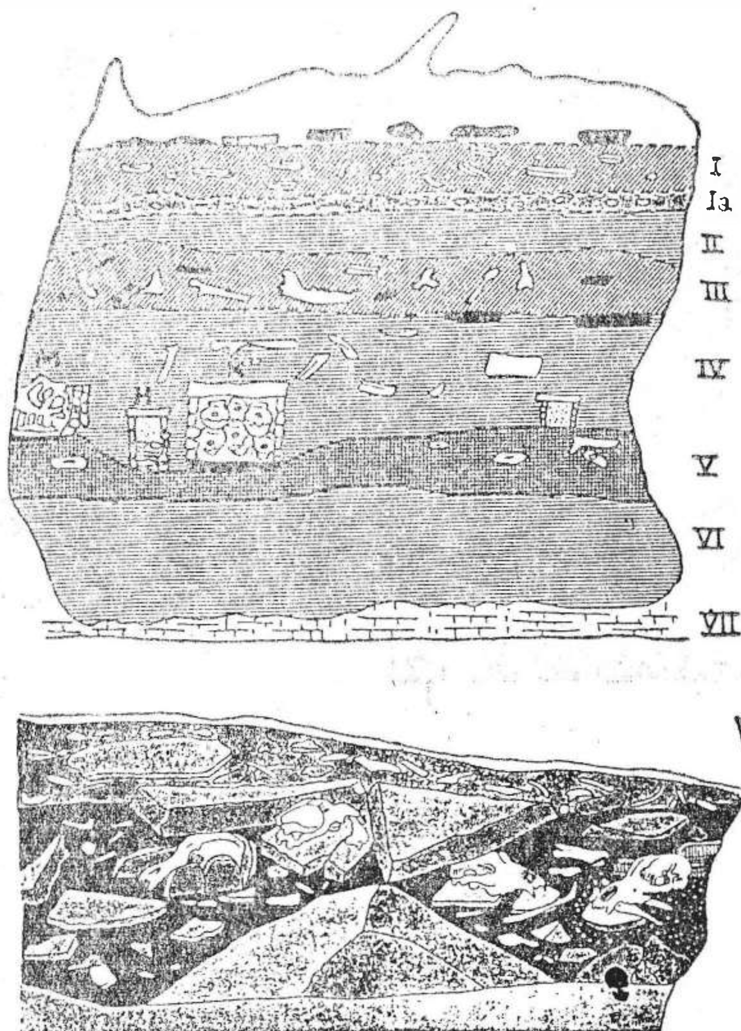

Fig. 2. Drachenloch. Profilul și planul tridimensional al săpăturii (după Maringer 1956).

s-a găsit o statuetă de tip „Venus", tot din fildeș. Este vorba, deci, de un loc cu semnificație religioasă, unde s-a depus, cu ocazia unor ritualuri pe care nu le cunoaștem, o anumită cantitate de oase [4]. De la sfîrșitul epocii

[4] După cunoștința noastră primul care a folosit termenul de depozit pentru descoperirile de oase din paleolitic (în legătură cu cele din Elveția) este O. Menghin (1926, 17—18).

paleolitice putem menţiona mai multe depuneri de animale din zona Hamburg, Germania. Ne referim la binecunoscutele descoperiri de la Ahrensburg, Meiendorf şi Stellmoor, cercetate de A. Rust (vezi Rust 1937 ; idem 1943 ; idem 1948 ; idem 1974). Acolo este vorba de aşezări temporare ale unor comunităţi de migratori, vînători de reni, aflate lîngă mici lacuri. În lacuri s-au descoperit unele schelete de reni în conexiune anatomică.

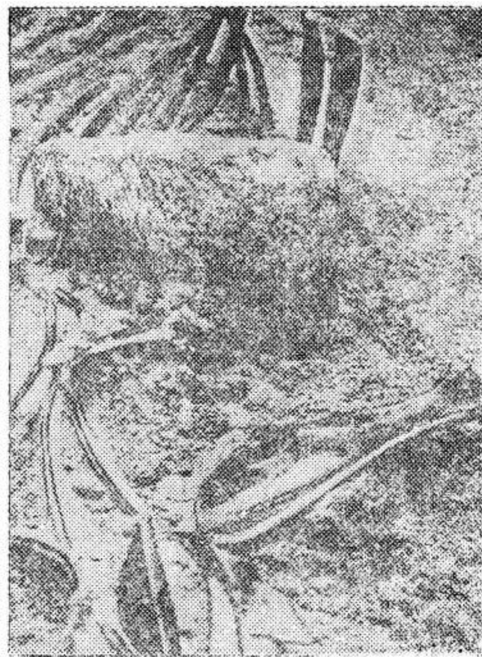

Fig. 3. Meiendorf. Ren jertfit şi piatra cu care a fost scufundat, *in situ*. (după Rust 1974)

În zona pieptului erau bolovani (fig. 3), cu ajutorul cărora au fost scufundate animalele. Ele fuseseră vînate, aşa cum este dovedit prin vîrful din silex al unei săgeţi, care a intrat în os şi care a rămas acolo, arătînd deci că nu poate fi vorba de o scufundare a animalelor bolnave. Caracterul de sacrificiu (depozit ritual) mai este subliniat şi prin faptul că la Ahrensburg, în lac, a fost găsit un stîlp cu o lungime de 3,5 m, un capăt fiind ascuţit, celălalt fiind sculptat într-o formă antropomorfă schematizată (fig. 4). De asemenea, la Stellmoor, tot în fostul lac, a fost identificat un stîlp pe care s-a găsit un craniu de ren cu coarne (fig. 5).

Ultima categorie de depuneri din paleolitic pe care le vom menţiona aici este reprezentată de o descoperire de la Mas d'Azil, Franţa. Ne referim la depunerea unui craniu, fără mandibulă, aparţinînd unei femei tinere. Acesta era aşezat în peşteră, pe cornişa unei stînci, iar în loc de ochi i-a fost pusă cîte o plăcuţă de os sculptată, din care una era încă *in situ* la descoperire, iar cealaltă era căzută în faţă (Bosinski 1990, 207 — 208 [5]

[5] „On a retrouvé au Mas d'Azil le crâne d'une jeune femme déposé sur la corniche d'une rocher. Il y manquait la mâchoire inférieure et presque toutes les dents de la mâchoire supérieure. Une plaquette d'os était insérée dans l'orbite gauche, celle destiné à l'orbite droite était dans le sédiment".

cu bibliografia mai veche). Acest craniu nu poate fi considerat ca o înmormîntare propriu-zisă, aşadar trebuie să se poată vorbi şi de depuneri de oase umane.

Încheiem deocamdată consideraţiile despre paleolitic cu remarcile că, deja din această epocă, cunoaştem depozite, în apropierea aşezărilor

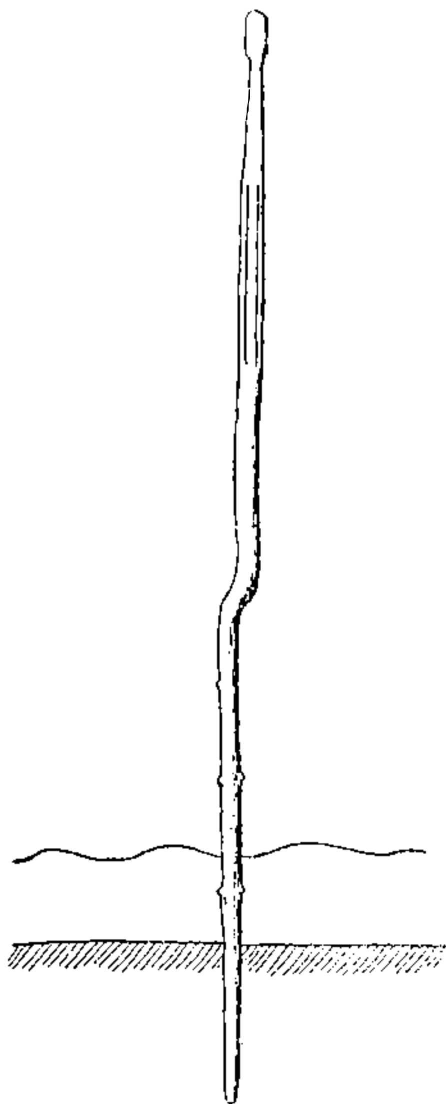

Fig. 4. Ahrensburg. Stîlp sculptat (după Rust 1948).

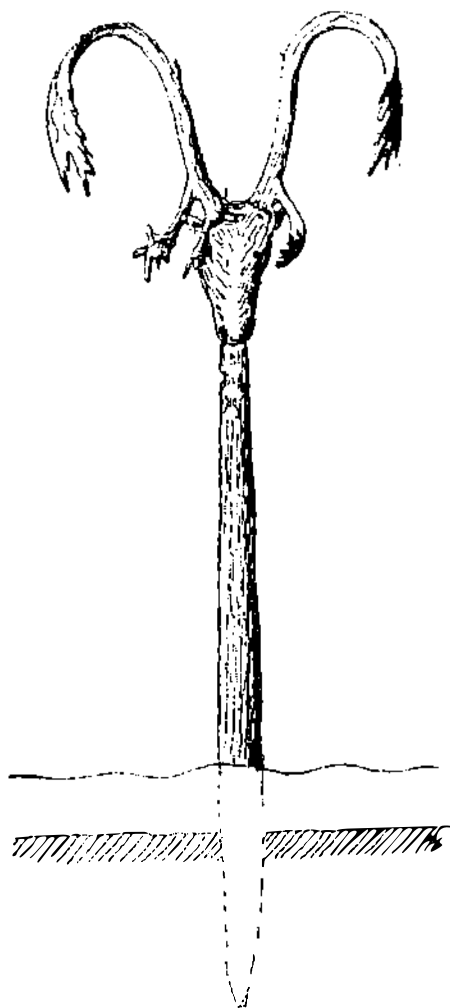

Fig. 5. Stellmoor. Stîlp cu craniu de ren (după Rust 1948).

(Jelisejeviči), izolate (Haldenstein) sau legate de morminte (La Ferrassie), nelipsind nici ultima categorie mare de depozite, cunoscută şi din alte epoci, cea a depozitelor în mediu acvatic (Ahrensburg, Meiendorf, Stellmoor).

Dacă ne ocupăm acum cu epoca următoare, cea mezolitică, trebuie specificat, că această perioadă nu este reprezentată în toate zonele Europei. Din această cauză, vom menţiona doar cîteva exemple din nordul continentului. În cartea lui despre zona sud-estică a Angliei, R. Jessup (1970) remarca despre descoperirile din mezolitic „It was otherwise the lower valley of the Thames where from the river itself and its muddy foreshore an almost embarassing amount of material has been recovered" [6] (*ibidem* p. 61 — 63). Este vorba în special de tipul de topoare numit „Thames picks", dar şi de măciuci, topoare din corn de cerb, harpoane etc., care sînt databile în epoca mezolitică. Această situaţie arată că, foarte probabil, avem de-a face cu depozite (ofrande) în rîu, aşa cum pentru alte epoci a arătat W. Torbrügge (1971). Tot pe insulele britanice, în Irlanda, P. Woodmann (1978) a adunat 14 depozite din mezolitic (*ibidem* 342 şi urm. 〈Appendix (7)〉), dintre care unele au fost depuse în mlaştini, iar cel de la Toome consta din cinci lame de silex, toate cu vîrful într-o direcţie, trei fiind puse deasupra celorlalte două. Mai recent, C. Becker (1990) a publicat aşezarea de la Sandegård V, de pe insula Bornholm un depozit din 79 de bucăţi mici şi sferice de silex şi două gratoare (*ibidem*, 25—26, 27, fig. 6, 136). După exemplele date, considerăm că şi în mezolitic sînt reprezentate cele mai importante categorii de depozite, lipsînd doar legătura cu mormintele; trebuie însă specificat că numărul mormintelor din mesolitic este extrem de redus.

Dacă mai departe ne vom ocupa în special cu nordul Europei, este din cauză că acolo depozitele neolitice au fost cercetate de mai mult timp decît altundeva şi, prin urmare, avem multe date la dispoziţie. Dintre cele mai vechi descoperiri de acest gen, amintim unul dintre mai multele depozite de la Bjurselet, Suedia, care s-a găsit în jurul anului 1827. Depozitul se compune din şase topoare din silex şi unul din şist, mai fiind cunoscut faptul că ele erau aranjate în formă de stea (Becker 1952, 33). Primul publicat este depozitul de la Læsten, Danemarca, de aproximativ 4100 de podoabe din chihlimbar, care erau depuse probabil într-un vas din lemn într-o mlaştină (Oldsag-Committeen 1839, 162 — 165). Două depozite asemănătoare sînt publicate în 1868 de C. Engelhardt, primul provenind de la Aggers Mose, lîngă Kjær, Danemarca (Engelhardt 1868, 104, nr. 26), şi fiind depus într-un vas din lut, tot în mlaştină, iar al doilea de la Vesterbygaards Brakmark, Danemarca (*ibidem* 104 — 105, nr. 27), şi constînd din 200 de bijuterii din chihlimbar, depuse într-o mică groapă căptuşită cu pietre. Autorul mai descrie descoperirea de la „Donse-Aa", Karlebo, Danemarca (*ibidem* 103, nr. 23), un depozit compus din şapte topoare de piatră, care au fost depuse în mlaştină lîngă un stîlp mare de stejar. În acelaşi an C. Faber mai publică depozitul de la Teestrup, Danemarca, constînd din trei topoare şi o daltă din piatră cioplită, care erau puse pe laturi (Faber 1868, 338, nr. 4). Cu puţin mai înainte, în 1866, a fost descoperit depozitul de la Egmere, Anglia, compus din patru topoare din silex. Şi aici s-a observat poziţia specială a pieselor, două fiind puse paralel, iar transversal deasupra celelalte două (R. Smith 1921, 114 — 115). Ceva mai tîrziu, O. Montelius face cunoscut depozitul de la Bag-

[6] „Dealtfel este valea inferioară a Tamisei, unde din rîul propriu zis şi de pe malul lui noroios s-a recoltat o cantitate aproape ruşinos de mare de material".

geröd, Suedia (Montelius 1874, 69, nr. 24), care era format din trei topoare, fiind notat și faptul că ele erau așezate unul peste celălalt. O. Montelius mai menționează și faptul că secerile sînt depuse de mai multe ori într-un mod evident intenționat, anume aranjate una lîngă alta *(ibidem* 14, 20, fig. a) (fig. 6). În 1886 S. Müller discută mai multe posibilități de interpretare a depozitelor, inclusiv pierderea fortuită, comerțul etc. și ajunge

Fig. 6. Una din modalitățile de depunere a secerilor din Suedia (după Montelius 1874).

a concluzia, că ele trebuie să fie considerate ca ofrande (depozite votive), făcînd și deosebirea între descoperiri din mediu acvatic (mlaștină) și cele din pămînt. El se bazează pe 103 depozite din epoca neolitică, dintre care 38 sînt compuse din topoare (S. Müller 1886, 218 — 219, nota), 18 din topoare și dălți *(ibidem* 221, nota), 24 din seceri bifaciale (denumite de el lame de ferăstrău) *(ibidem* 223, nota) și cîteva din vîrfuri de lance, pumnale (lame), gratoare, așchii sau alte piese *(ibidem* 225 — 229), nefiind luate în considerare încă depozitele din piese de chihlimbar menționate mai sus. Ele sînt cercetate de C. Neergaard, cînd el se ocupă de podoabele din acest material (Neergaard 1888). Printre descoperirile publicate de el, menționăm numai depozitul de la Stashove Mose lîngă Horsfeld, Danemarca. Acolo, într-o mlaștină, s-au găsit aproximativ 500 de piese de chihlimbar brut (nelucrat), care erau depuse sub trei topoare de piatră. Topoarele au fost aranjate oblic, fiecare sprijinind pe celelalte, ca un fel de „cort'' *(ibidem* 296 — 297, nota). Numai spre sfîrșitul sec. XIX este descris și din Europa sud-estică un depozit din epoca neolitică (P. Reinecke 1897). La Gjeorske, Dalmația, s-au găsit în jur de 60 de topoare din piatră șlefuite și mai mult vîrfuri de săgeți din care numai puține au ajuns în muzeul din Knin. Fiindcă acolo lipsesc complet alte materiale, P. Reinecke consideră piesele drept dovezi. El discută mai departe numai legăturile cronologico-culturale pe baza acestui depozit și nu ia în considerație semnificațiile comerciale sau religioase ale depozitelor.

Dacă ne oprim aici cu schițarea istoricului cercetărilor privind depozitele din epoca neolitică, este pentru faptul că, în general, cele mai importante teme au fost deja luate în discuție. Acestea sînt problema caracterului cultural al depozitelor, discutarea existenței unui comerț, aranjarea specială a pieselor, deosebirea dintre descoperirile din mediul acvatic

şi cele din pămînt şi, în sfîrşit, faptul că depozitele din epocile premetalice sînt cunoscute în mai multe zone ale Europei.

Menţionăm că depunerile de vase, de multe ori aflate în legătură cu oase de animale sau umane, au fost temeinic studiate de către C. Becker (1947). El ajunge la concluzia că aceste depuneri sînt votive, avînd în vedere spre exemplu descoperirea de la Veggerslev Mose I, Danemarca unde, într-o mlaştină, s-a descoperit o platformă din lemn lîngă care erau depuse vase de lut şi topoare din silex fără a se mai descoperi altceva (C. Becker 1947, 53 urm., nr. 135). Platforma este considerată ca un mijloc de a pătrunde mai adînc în zona mlăştinoasă şi în nici un caz ca urmă de locuire.

Depozitele neolitice de topoare de piatră, cele de chihlimbar etc. au fost analizate şi de M. Rech (1979 şi 1980), care le consideră de asemenea ca depuneri votive, şi datorită faptului că piesele erau depuse de multe ori într-o poziţie specială (Rech 1979, 15, fig. 2; idem 1980, 296 fig. 246). Îndeosebi topoarele fuseseră studiate de C. Becker (1952) şi de K. Ebbesen (1975 şi 1979), iar alte piese (pumnale şi seceri cioplite din silex) fuseseră analizate de E. Lomborg (1973) şi H. Kühn (1979), fiind luate în considerare şi depozitele constituite din categorii amintite (Lomborg 1973; Kühn 1979, 25). Dat fiind faptul că ele au fost subiectul unor studii ample, ne mărginim să atragem atenţia asupra depozitelor de lame din silex. Menţionăm aici descoperirile de la Kállo, Ungaria (Patay 1960), de la Dorsheim, Germania sud-vestică (Schardt 1980), de la Creusette, Franţa (Geslin ş. a. 1975 şi 1980) şi de la Schalkholz, Germania de nord (Bokelmann 1972). Exemplele date arată că acest tip de depozite este răspîndit în întreaga Europă. Semnificativ ni se pare faptul că lamele din depozitele de la Creusette (fig. 7) şi de la Schalkholz (fig. 9) erau confecţionate fiecare din puţine nuclee, fiind posibilă parţial chiar şi reconstrucţia suprafeţei originale a nucleului înainte de producerea lamelor. Importantă este situaţia de la Schalkholz, depozitul de acolo fiind descoperit la numai trei metri depărtare de un mormînt megalitic (fig. 8) şi evident legat de anumite ritualuri de înmormîntare. În studiul lui K. Bokelmann despre această descoperire, el face şi comparaţia mărimii lamelor din depozit cu cele din aşezări contemporane din aceeaşi zonă. Prin analiza lui se arată că lamele din depozit (şi din unele morminte) sînt mai bune şi mai mari decît cele întîlnite de obicei în aşezări (fig. 10) şi ajunge la concluzia că piesele erau special produse pentru a fi depuse, fie în morminte, fie în depozite. Din acest fapt se deduce că nu poate fi vorba de piese de folosinţă obişnuită, ci de piese special confecţionate, probabil, cu ocazia unui ritual.

Atragem atenţia asupra faptului că şi din mezolitic sînt cunoscute depozite de lame, aşa că avem de a face cu o tradiţie îndelungată. În acest cadru poate fi menţionată şi relatarea din Biblie, conform căreia Iosua circumcide poporul cu un cuţit din cremene (Iosua 5.2 — 3: În vremea aceea a zis Domnul către Iosua: „Fă-ţi cuţite tăioase de cremene şi taie împrejur pe fiii lui Israel a doua oară". Şi şi-a făcut Iosua cuţite de cremene şi a tăiat împrejur pe fiii lui Israel, la locul ce se numeşte Dealul Aralot"), acest eveniment petrecîndu-se în epoca tîrzie a bronzului! Faptele ne indică şi semnificaţia rituală a pieselor (lame simple), care nu par să fi fost ceva deosebit de frumos sau complicat de produs.

Terminăm cu concluzia că obiceiul de a depune ofrande din diferite materiale îşi are începutul, cel mai tîrziu, odată cu apariţia lui *homo sapiens*. A doua intenţie a rîndurilor de faţă este de a atrage atenţia asupra

Fig. 7. La Creusette. Reconstrucţia suprafeţei unui nucleu (după Geslin ş.a. 1980).

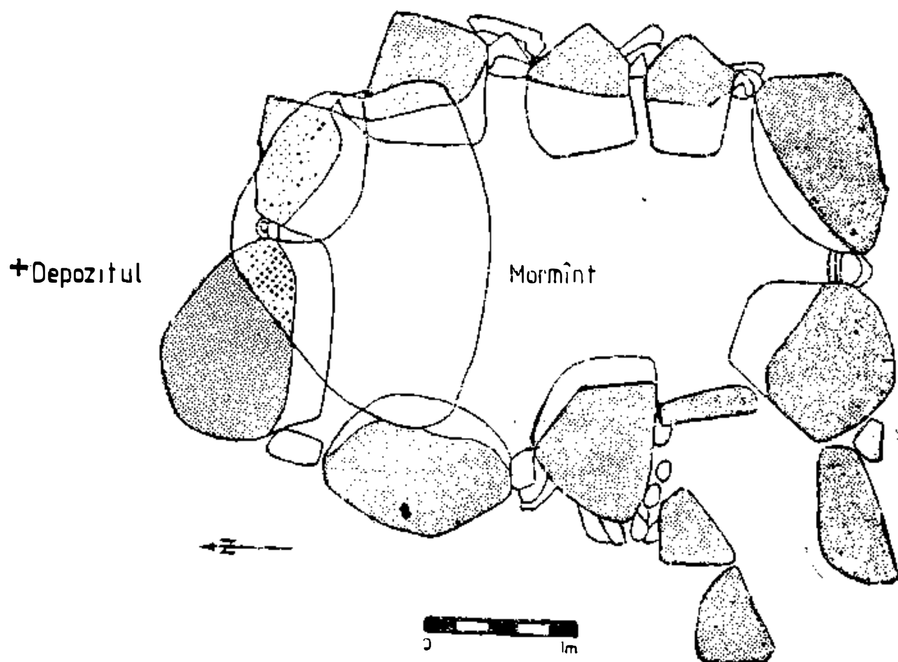

Fig. 8. Schalkholz. Plan de situaţie (după Bokelmann 1972).

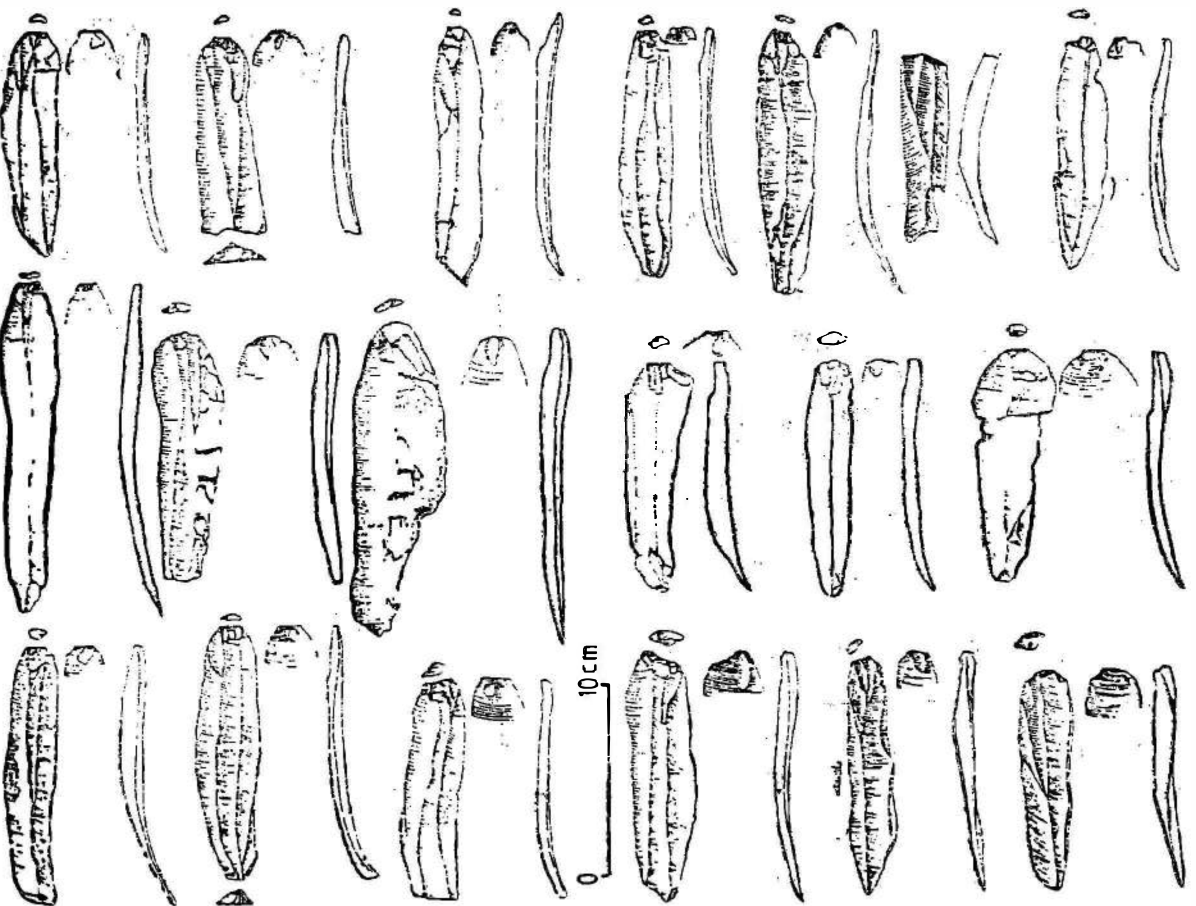

Fig. 9. Schalkholz. Citeva dintre lamele depozitului (după Bokelmann 1972).

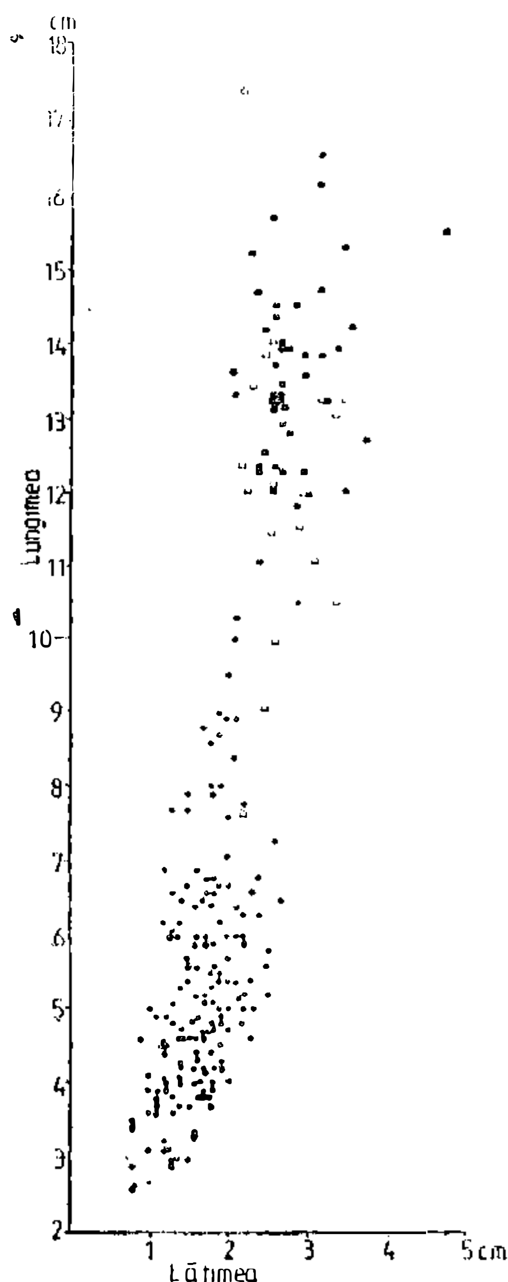

Fig. 10. Mărimea lamelor din așezarea de la Warder (●) în comparație cu cea a lamelor din depozitul de la Schalkholz (lame întregi ■ ; fragmente de lame □).

importanței depozitelor nemetalice și pentru epocile în care acesta (metalul) era cunoscut și folosit; aceste depozite constituite din alte materiale decît metalul nu sînt, în mod cuprinzător, studiate, deși aceasta ar putea sugera multe idei valoroase și pentru interpretarea descoperirilor similare din metal. S-ar putea, de exemplu, constata existența unor trăsături comune

în mentalitatea celor două mari epoci ale preistoriei (cea a pietrei şi cea a metalului), precum şi lărgirea noţiunii de depozit, în sensul că, după apariţia metalului, se continuă aproape în exclusivitate obiceiuri de depunere de mult cunoscute.

LISTĂ BIBLIOGRAFICĂ

Becker C. J. 1947 Aabøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1—318.
— 1952 Acta Archaeologica, 23, 31—79.
— 1990 Historisk-filosofiske Skrifter, 13.
Bokelmann K. 1972 Offa, 29, 113—131.
Bosinski G. 1990 *Homo Sapiens. L'histoire des chasseurs du Paléolithique supérieur en Europe (40 000—10 000 avant J.C.)*, Paris.
Ebbesen K. 1975 Arkaeologiske Studier, 2 (Copenhaga)
— 1980 în *5000 Jahre Feuersteinbergbau. Die Suche nach dem Stahl der Steinzeit*, Bochum, 299—304.
Engelhardt C. 1868 Aabøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 81—166.
Faber C. G. 1868 Aabøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 334—351.
Galli R. 1978 *L'aventure de l'os dans la préhistoire*, Paris.
Geißlinger H. 1984 *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, V, s.v. *Depotfund, Hortfund*. Berlin—New York, 320—338.
Geslin M. ş.a. 1975 Gallia Préhistoire, 18, 1, 401—422.
— 1980 in *5000 Jahre Feuersteinbergbau. Die Suche nach dem Stahl der Steinzeit*, Bochum, 289—293.
Hancăr F. 1953 IPEK, 18, 1949—1953 (1956), 1—6 şi pl. 1—6.
Jessup R. 1970 *Ancient Peoples and Places*, Londra.
Kühn H. J. 1979 *Das Spätneolithikum in Schleswig-Holstein*, Neumünster.
Lomborg E. 1973 Nordiske Fortidsminder, Serie B.
Maringer J. 1956 *Vorgeschichtliche Religion. Religionen im Steinzeitlichen Europa*, Zürich-Köln.
Menghin O. 1926 Wiener Prähistorische Zeitschrift, 13, 14—19.
Montelius O. 1874 Bidrag till Kännedom om Göteborgs och Bohusläns Fornminnen och Historia, 1, 1874—1879, 1, 13—88.
Müller S. 1886 Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, II, 1, 216—251.
Müller-Beck H. 1957 *Das obere Altpaläolithikum in Süddeutschland. Ein Versuch zur ältesten Geschichte des Menschen*, I, Bonn.
Oldsag Committeen 1839 Annaler for Nordisk Oldkyndighed, 162—170.
Patay P. 1960 Folia Archaeologica, 12, 15—20, pl. II—V.
Rech M. 1979 *Studien zu Depotfunden der Trichterbecher- und Einzelgrabkultur des Nordens*, Neumünster.
— 1980 în *5000 Jahre Feuersteinberbau. Die Suche nach dem Stahl der Steinzeit*, Bochum, 294—298.
Reinecke P. 1897 Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Sitzungsberichte, 1, 17—18.
Rust A. 1937 *Das altsteinzeitliche Rentierjägerlager Meiendorf*, Neumünster.
— 1943 *Die alt- und mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor*, Neumünster.
— 1948 Ur-Schweiz/La Suisse Primitive, 12, 4, 68—71.
— 1974 *Urreligiöses Verhalten und Opferbrauchtum des eiszeitlichen Homo sapiens*, Neumünster.
Schardt H. G. 1980 în *5000 Jahre Feuersteinbergbau. Die Suche nach dem Stahl der Steinzeit*, Bochum, 284—288.
Smith R. A. 1921 Archaeologia or Miscellaneous Tracts relating to Antiquity, 71, 113—124.
Torbrügge W. 1971 51—52, BerRGK, 1—146.
Woodmann P. 1978 *The Mesolithic in Ireland*, Oxford.
Zotz L. F. 1955 *Das Paläolithikum in den Weinberghöhlen bei Mauern*, Bonn.

COLIERE DE *LITHOSPERMUM PURPUREO-COERULEUM* ȘI „PERLE” DE CERB ÎN NEOLITICUL DIN ROMÂNIA ÎN CONTEXTUL CENTRULUI ȘI SUD-ESTULUI EUROPEI

de SILVIA MARINESCU-BÎLCU și MARIN CÂRCIUMARU

În memoria profesorului
Vladimir Dumitrescu

Punerea în valoare, în 1985, a conținutului unui vas gumelnițean, descoperit la Ulmeni (jud. Călărași) cu trei decenii în urmă, era de natură să atragă odată în plus atenția specialiștilor asupra importanței așa numitului „mobilier” minor și a rolului jucat de el în viața materială și spirituală a comunităților preistorice. Ne referim la primul și singurul, pînă la acea dată, colier de *Lithospermum purpureo-coeruleum* (Cârciumaru, 1985, 125 — 127) de pe teritoriul țării noastre. Tot atunci se semnala descoperirea, și la Izvoare, într-un strat aparținînd etapei Cucuteni A2, a unor „semințe perforate de *Lithospermum* provenind probabil, ca și la Ulmeni, dintr-un colier” (Cârciumaru 1985, 127).

Reluarea săpăturilor în importanta stațiune pre- și protoistorică de la Izvoare, jud. Neamț (fig. 2) avea să readucă în actualitate problema colierelor de *Lithospermum*, necesitînd totodată și rediscutarea aceluia de la Ulmeni (fig. 7).

Astfel, în cursul campaniei de săpături din 1988 s-a degajat parțial (printre altele) și o locuință — numărul 9 (fig. 3), aparținînd etapei Cucuteni A2, pe latura estică a căreia, destul de aproape de o foarte interesantă vatră, la demontare, sub resturile de pereți prăbușiți, a fost descoperit un vas spart *in situ* în interiorul căruia se aflau numeroase semințe, cîteva mici mărgele de lut și o serie de imitații de canini de cerb perforați (asupra conținutului vom reveni mai pe larg). Arderea secundară datorată incendiului din locuință deformase vasul, dăduse nuanțe brun-cenușii mărgelelor și negru-cenușii „perlelor” perforate, dar în egală măsură conservase bine semințele.

În legătură cu această locuință se mai cuvin făcute precizările următoare: în preajma vetrei ei s-au descoperit numeroase semințe de graminee și unele semințe de plante care vegetau ca buruieni în semănăturile respective. Așa sînt *Triticum monococcum*, *T.* cf. *dicoccoides*, *T. dicoccum*, *T. aestivum*, *Hordeum vulgare nudum*, *Bromus* sp. Totodată, au fost găsite vase sparte *in situ*, decorate atît bi- cît și tricrom. Tot acest inventar pledează în favoarea unei locuințe obișnuite, nu a uneia de un caracter mai special.

Vasul cu semințe care ne reține atenția a fost lucrat dintr-o pastă destul de modestă, cu diverse impurități în compoziție, ars la brun-cărămiziu, are numeroase pete datorate arderii secundare care l-a și deformat. Gîtul lui înalt, tronconic se termină printr-o buză ușor evazată și îngroșată

S C I V A, tomul 43, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1992, p. 355—370

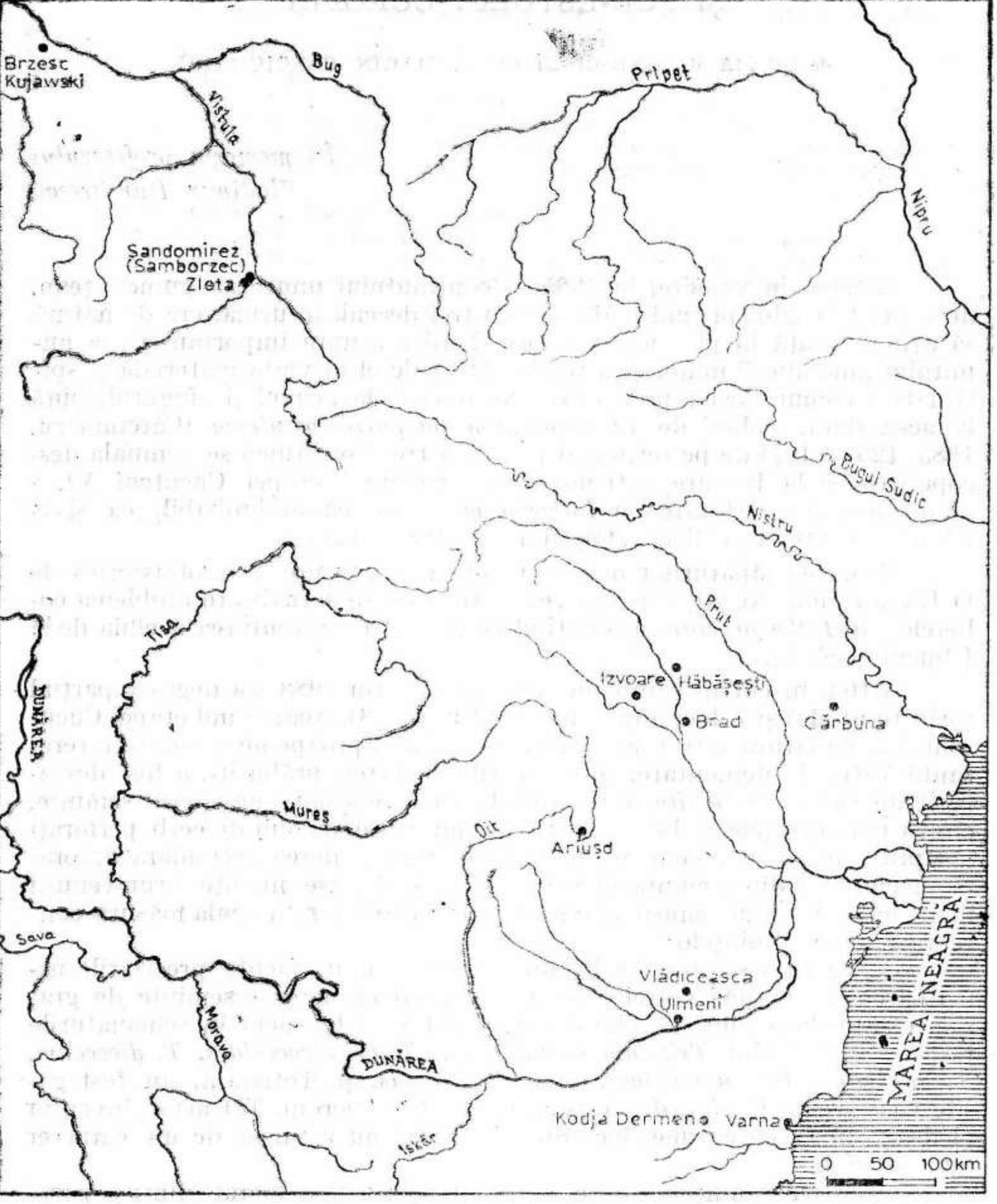

Fig. 1. Harta principalelor descoperiri.

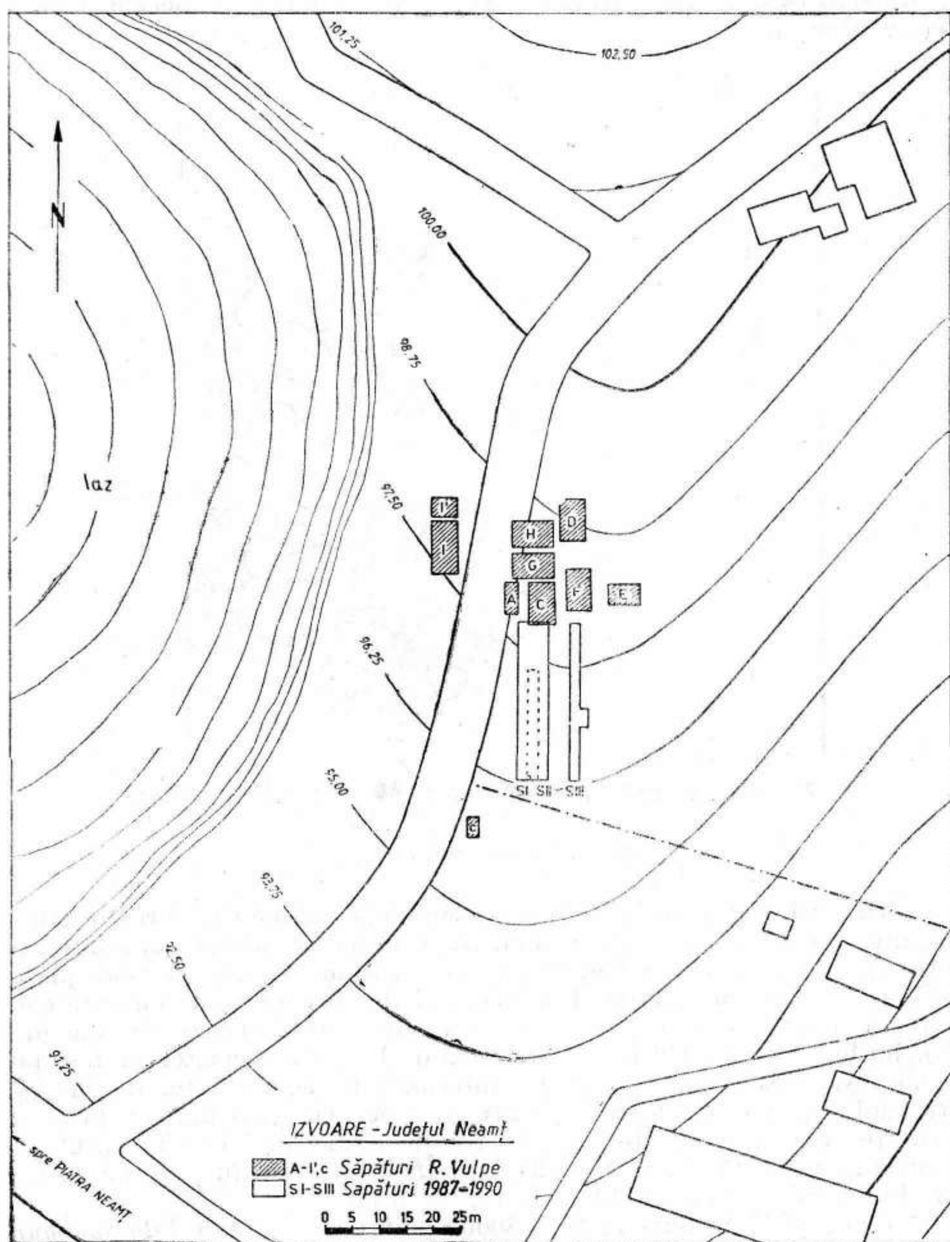

Fig. 2. Izvoare. Planul aşeză rii.

spre exterior, iar partea inferioară, de asemenea tronconică, printr-un picior rupt din vechime. Tocmai faptul că nu i se mai putea da o utilizare „gospodărească" îl va fi transformat în „depozitarul" colierului care ne reține atenția.

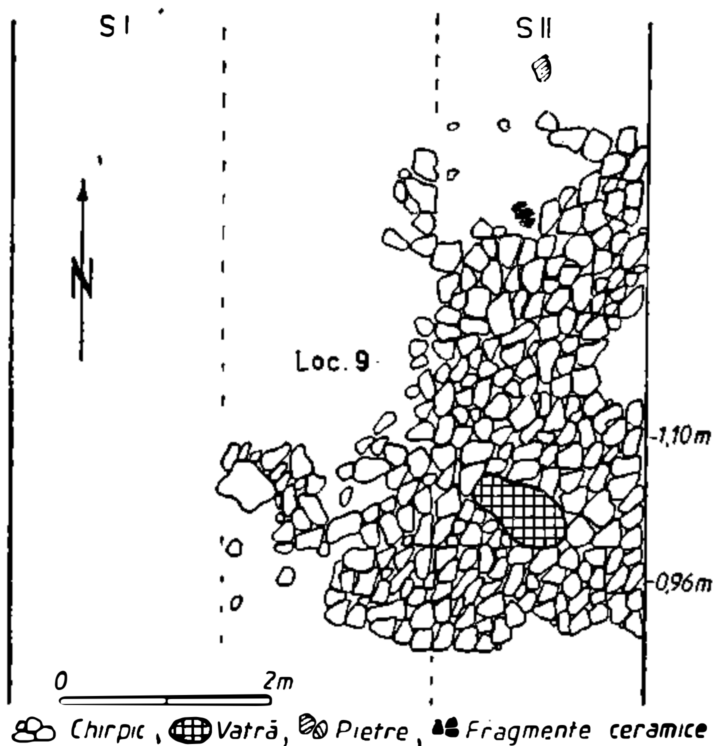

Fig. 3. Izvoare, locuința 9.

Decorul, organizat în registre orizontale, combină canelurile lustruite dispuse sub buză și la baza gîtului, cu benzi late, nedecorate, aflate atît între caneluri, cît și la partea inferioară a vasului și cu un registru plasat pe linia diametrului maxim și sub el, registru în care liniile incizate delimitează o spirală fugătoare flancată de un gen de frunzulițe alungite. Canelurile, ca și decorul rezervat cu ajutorul liniilor incizate, au fost puternic lustruite, în timp ce spațiile intermediare, acum mate, au putut fi eventual vopsite cu culoare roșie crudă, procedeu binecunoscut în ornamentarea ceramicii cucuteniene. Deasupra diametrului maxim vasul are și obișnuita tortiță perforată orizontal. Înălțimea vasului este de 22 cm, iar diametrul maxim de 14 cm. (fig. 4, 5/1).

Conținutul vasului consta în 8000 semințe calcinate de *Lithospermum purpureo coeruleum* (fig. 5/4 — 7), 40 mici mărgele de lut (fig. 5/3, 8) 13 imitații de canini de cerb perforați, 25 semințe de *Triticum dicoccum*, 10 de *Hordeum vulgare nudum*, două resturi de spic de *Triticum dicoccum* și diverse resturi de rășină. Poate nu ar fi lipsit de interes să menționăm, în acest context, și marea cantitate de paie și pleavă (în unele cazuri arse)

aflate la demontarea dărîmăturilor locuinţei şi constituind dovezi certe (alături de seminţele de graminee mai sus menţionate) atît a rezervelor făcute de ocupaţii locuinţei, cît şi a momentului incendierii acesteia — destul de probabil în lunile de toamnă.

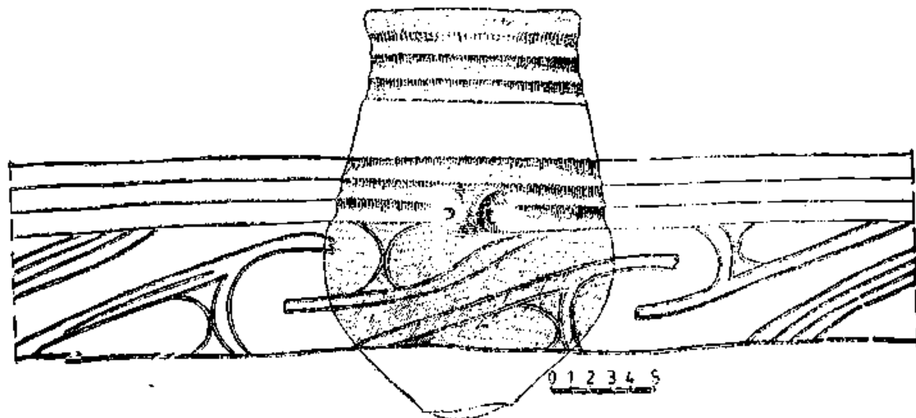

Fig. 4. Izvoare, vasul în care s-a descoperit colierul.

Revenind la conţinutul vasului remarcăm imensa cantitate de seminţe de *Lithospermum* perforate — şi anume 4000 — ce puteau fi folosite, şi chiar au fost, la confecţionarea colierelor (fig. 5/2, 4). Dimensiunile seminţelor variază între 2,9 — 3,5 mm lungime şi 2 — 3 mm lăţime.

Lithospermum purpureo-coeruleum, cunoscută la noi sub denumirea semnificativă de *mărgeluşe*, creşte sub forma unor tufişuri la limita pădurilor de stejar din zonele de cîmpie şi dealuri. Ea face parte din familia *Boraginaceae* şi se foloseşte adesea în tratamentul bronşitei. Seminţele plantei, de formă ovoidală, au suprafaţa netedă şi dură ca a porţelanului, şi, aşa cum indică şi numele, aspectul lor este similar mărgelelor, în consecinţă pretîndu-se cu uşurinţă unei atari funcţionalităţi.

Tehnica de perforare a seminţelor de la Izvoare a fost similară aceleia folosite la Ulmeni (dar asupra amănuntelor vom reveni), decupîndu-se extremităţile şi apoi golindu-se interiorul. Dat fiind că multe seminţe erau lipite între ele, sau/şi de imitaţiile de dinţi perforaţi, precum şi de micile mărgele de lut, constituie o dovadă certă a apartenenţei lor la unul şi acelaşi colier, desigur combinat (fig. 5/2). De altfel, în imediata apropiere a vasului cu seminţe noi am descoperit şi un fragment de pandantiv mai mare din gresie, probabil de formă romboidală, care ar fi putut face, la rîndul lui, parte din acelaşi colier.

Legat de modul de perforare a seminţelor de *Lithospermum* de la Izvoare se remarcă, la trei dintre ele, tăierea nu numai a capetelor ci şi a uneia dintre laturi ; la una retezarea incompletă a părţii laterale ; la două retezarea unui singur capăt şi în sfîrşit una era acoperită cu lut în timp ce o alta fusese învelită în răşină.

Cele 40 de mărgele de lut, de dimensiuni şi formă apropiate de acelea de *Lithospermum*, adică variind între 2,5 — 4 mm (fig. 5/8), au nuanţe cenuşii şi destul de probabil au fost folosite numai uscate (nu şi arse), deoare-

ce arderea secundară nu le-a colorat în roșul specific acesteia. Diametrul lor este ceva mai mare decît al semințelor și la absolut toate microscopul evidențiază urmele de uzură provocate de firul pe care au fost înșirate. Este însă greu de presupus că modelarea lor să fi fost inspirată de semințele de *Lithospermum*, cunoscută fiind folosirea mărgelelor de lut încă din neoliticul timpuriu, nu trebuie însă exclus, în cazul de față, ca artizanul să fi intenționat să le dea un aspect cît mai apropiat de acela al semințelor. Pare destul de ciudată dorința de a combina semințele cu lutul, semnalată și la Ulmeni (Cârciumaru 1985, 126), dar nu numai acolo, cu atît mai mult cu cît în aceste stațiuni semințele sînt de o remarcabilă abundență. Să fi avut vreo semnificație? În orice caz noi nu putem da, cel puțin deocamdată, nici o explicație mai cu seamă că la Izvoare ele se combină și cu imitații de canini de cerb perforați, ale căror dimensiuni variază între 25—27 mm lungime, 7,5—12 mm lățime și 5,5—6,2 mm grosime. Inițial din pricina nuanței și aspectului lor datorate arderii secundare am considerat că ar fi putut fi lucrați din gresie sau chiar din rășină. Datorită amabilității conferențiarului Nicolae Anastasiu de la Facultatea de Geologie—Geografie a Universității din București, care ne-a facilitat efectuarea unei lame subțiri, evident prin sacrificarea uneia dintre piese, s-a putut analiza la microscop și stabili fără dubii structura spongioasă, specifică osului (fig. 6) a respectivei imitații de dinte. A fost astfel precizată materia primă din care tăiaseră cele 13 copii aproape fidele ale caninilor de cerb.

Așa cum aminteam mai sus, descoperirea de la Izvoare impune și reluarea aceleia de la Ulmeni, cu atît mai mult cu cît în această din urmă stațiune s-a putut preciza și tehnica de prelucrare a semințelor, șansa descoperirii uneltelor cu care s-a lucrat fiind pînă la această dată unică (Cârciumaru 1985, 125 — 127, fig. 1 — 2).

Forma vasului de la Ulmeni (în care se aflau împreună semințele de *Lithospermum purpureo-coeruleum*, mărgelele de lut și uneltele microlitice de cuarțit) nu s-ar putea spune că face parte din repertoriul vaselor gumelnițene, el fiind de fapt adaptat păstrării unor obiecte de mici dimensiuni. Lucrat dintr-o pastă grosieră, cu numeroase impurități în compoziție, a fost ars inegal și pătat, poate și în urma arderii secundare, se aseamănă cu o emisferă deformată, cu fundul ușor concav, gura îngustă și pereții groși; nedecorat (fig. 7/1). Înălțimea vasului este de circa 8,7 cm și diametrul maxim de 10,8 cm.

Atribuirea lui unui nivel Gumelnița A1 (Cârciumaru 1985, 125) a fost făcută pe baza adîncimii la care s-a descoperit (95 cm) și a faptului că în preajmă se aflau vase aparținînd primei etape din evoluția culturii Gumelnița. La Ulmeni există însă și un nivel Gumelnița A2, iar vasul cu semințe nu știm să fi aparținut cu certitudine unui complex închis. Apartenența culturală rămîne deci sub semnul incertitudinii, cel puțin pînă la publicarea pe niveluri a săpăturilor din această stațiune de unde, după informațiile noastre, provin și materiale ceramice Boian.

Revenind la conținutul vasului de la Ulmeni, precizăm că din el au fost recuperate 2940 semințe de *Lithospermum purpureo-coeruleum* majoritatea neprelucrate, de dimensiuni variind (ca și cele de la Izvoare) între 2,9 — 3,5 mm lungime și 2 — 3 mm lățime (fig. 7/2 — 3), o serie de mici piese de lut de formă elipsoidală, arse la roșu, avînd uneori nuanțele ocru-

lui, compoziţia pastei putînd include chiar şi o anumită cantitate de ocru-roşu, dar în majoritatea cazurilor vopsite cu alb (fig. 7/5) circa 800 aşchii microlitice de cuarţit (fig. 7/4, 7), resturi de răşină, precum şi unele bucăţi de lut provenite, destul de probabil, de la suportul pe care vor fi fost uscate piesele elipsoidale de lut. Acest din urmă presupus suport, plat pe una din feţe, păstrează pe cealaltă amprentele ierburilor pe care va fi fost aşezat.

Dintre seminţele de *Lithospermum*, 95 exemplare fuseseră perforate la ambele capete, în timp ce 14 nu aveau decît un singur orificiu (de reţinut că la Izvoare numărul celor perforate atingea 4000). Orificiile se obţineau prin tăierea capetelor seminţei şi mai apoi perforarea se realiza îndepărtîndu-se conţinutul intern al acesteia — evident la un timp scurt după recoltarea lor. Operaţia nu se putea executa decît cu ajutorul unor unelte de mici dimensiuni, tăioase şi rezistente, capabile să străpungă, fără a-i distruge, pereţii duri şi sticloşi ai seminţelor de *Lithospermum purpureo-coeruleum*. Şi, aşa cum menţionam mai sus, şansa a venit în ajutorul cercetării prin aflarea în vas şi a uneltelor microlitice necesare prelucrării.

Din cele 200 aşchii de cuarţit, circa 60 par a fi fost alese de meşterul de la Ulmeni pentru transformarea seminţelor în mărgele (fig. 7/4, 7). Din punct de vedere funcţional aceste aşchii se pot împărţi în două categorii : 31 piese lungi de 5 — 9 mm şi late de 3 — 4 mm sînt caracterizate prin laturi extrem de tăioase cu ajutorul cărora se decupau capetele seminţelor în timp ce 29 erau aşchii-vîrfuri, bine ascuţite, similare acelor, şi vor fi fost folosite, la golirea miezului seminţelor, lungimea acestora din urmă atinge uneori 8 mm. Forma primei categorii de aşchii este extrem de diversificată, ele neîncadrîndu-se într-o anume tipologie, dar se remarcă totuşi o frecvenţă a exemplarelor ce amintesc „discurile racloar'', unele putînd constitui chiar unelte compuse prin includerea lor într-un suport de lemn sau os. Şi aşchiile-vîrfuri, adevărate ace în numeroase cazuri, la rîndul lor vor fi fost, de asemenea, prinse în mînere subţiri, uşurînd în acest mod utilizarea lor şi sporindu-le eficienţa.

Nu ar fi exclus ca unor piese similare, descoperite în alte staţiuni să nu li se fi dat atenţia cuvenită datorită tocmai prezentării lor sub formă de aşchii microlitice fără urmă de uzură. Am aminti, pe această linie, o semnificativă pentru noi observaţie făcută de I. Andrieşescu asupra unor materiale de la Sultana : „Il n'y a rien à observer quand aux perçoirs (pl. V/3 — 21) ; les seuls qui aient été travaillés avec soin sont les deux derniers, mais comme ils sont trop petits, ils ne semblent pas, certainement, avoir été pratiquement utilises'' (Andrieşescu 1924, 66, pl. V/3—21). Ori, o bună parte dintre acestea sînt identice aşchiilor din vasul de la Ulmeni, putînd servi aceluiaşi scop.

Piesele elipsoidale de lut din vas sînt şi ele de mici, dar variabile dimensiuni (fig. 7/5). Aproximativ 36 (11 întregi şi 25 fragmentare au între 3,5 şi 6 mm lungime şi 1,8 — 2 mm grosime ; 38 sînt lungi de 3,5 — 4 mm şi late de 1 — 1,9 mm ; 56 avînd doar 2 — 3 mm lungime şi circa 1 mm lăţime şi, în sfîrşit, unui număr de 60 fragmente nu li se mai pot preciza dimensiunile.

Ca o ciudăţenie, ni se atrage atenţia că unele dintre aceste piese aveau la un capăt un mic orificiu în care se presupune că s-ar fi introdus o fibră

în formă de buclă, fixată în orificiu cu ajutorul răşinei şi apoi mica perlă era inclusă în colier (Cârciumaru 1985, p. 127). Nu ar fi însă exclus să ne aflăm în faţa unor mărgele în curs de prelucrare, meşterul din motive obiective nemaiajungînd să definitiveze operaţia.

Combinaţia mărgeluşe *(Lithospermum)*, perle de lut şi oase de animale, asemănătoare aceleia de la Izvoare, o întîlnim şi în mediul culturii Gumelniţa. D. Şerbănescu aducea şi el la cunoştinţa specialiştilor o importantă descoperire făcută în tell-ul de la Vlădiceasca (jud. Călăraşi). Astfel, într-un vas castron cu gîtul scurt şi decor de impresiuni pe umăr se aflau mărgele făcute din: „oase fosilizate (probabil dinţi de animal), aragonit, lut şi seminţe de mărgeluşe, unele vopsite cu culoare albă, altele cu culoare roşie'' (Şerbănescu 1987, 35 — 37). S-ar impune însă o analiză temeinică a conţinutului acestui vas deoarece seminţele de *Lithospermum* prin calcinare capătă adeseori nuanţe albe strălucitoare, iar roşul poate proveni prin contactul strîns cu perlele de lut, produs în urma incendiului din locuinţă, care le vor fi împrumutat particule din compoziţia lor. Cît priveşte apartenenţa descoperirii de la Vlădiceasca, autorul o datează în faza Gumelniţa Al (Şerbănescu 1987, 35).

În 1986, la a XXI-a sesiune de rapoarte de săpături de la Timişoara E. Comşa comunica o descoperire similară (colier de *Lithospermum)* în aşezarea de la Radovanu, faza de tranziţie de la cultura Boian la Gumelniţa.

Dar prima descoperire a unui colier de *Lithospermum* a fost făcută la începutul secolului, tot în mediul culturii Gumelniţa, de către R. Popov la Kodja Dermen, unde, pe lîngă cele 600 exemplare de astfel de seminţe perforate, autorul mai semnalează coliere de perle de lut, os şi corn (Popov 1919, 101, fig. 96 şi 95) printre ultimele (fig. 95) una ar putea fi eventual o imitaţie de canin de cerb. Autorul vorbeşte însă de *Lithospermum officinale*, dar, potrivit opiniei noastre, formată pe baza studierii reproducerii fotografice, nu este exclus să ne aflăm în faţa unui colier de *Lithospermum purpureo-coeruleum*, aceasta fiind o specie care se pretează, de altfel, mai bine la o perforare în acest scop. Această din urmă specie mai este amintită într-o staţiune sălcuţeană, la Sadovetz, în niveluri aparţinînd epocii bronzului de la Karanovo (Hopf, 1973, 1 — 47), precum şi în Caucazul milenilor VI — V şi I a. Ch. (Listzina 1978, 47 — 57).

De la Hotnitza, H. Todorova publică două vase cu seminţe, iar potrivit reproducerilor fotografice, cu toate rezervele impuse de o astfel de manieră de identificare, într-unul dintre ele par a se afla şi seminţe de *Lithospermum.* Autoarea atribuie vasele fazelor II şi III ale culturii Kodjadermen-Gumelniţa-Karonovo VI (Todorova 1979?, 103, fig. 28) Tot în Bulgaria am mai semnala un posibil colier de *Lithospermum* la Ovcearovo (Todorova 1976, 126, fig. 3).

Am mai semnala, descoperirea la Căscioarele (jud. Călăraşi) într-un nivel Gumelniţa, A2, a unui văscior oarecum asemănător ca formă (fig. 8) vasului de la Ulmeni, care ar fi putut servi ca recipient unor seminţe mărunte, dar în el nu s-a găsit decît pămînt.

Lithospermum officinale s-a descoperit şi într-un mormînt (XXI) din zona 4 de la Brześć Kujawski, păstrate graţie oxidării în urma contactului cu un colier de aramă (Jáźdźewski 1938, 96). Autorul descoperirii subliniază că această plantă utilă, cunoscută din antichitate, a fost fo-

losită în egală măsură ca medicament şi colorant şi constituie cea mai veche descoperire de plante utile preistorice din Polonia. Seminţe similare au mai fost recoltate de la Ksiaźmice Wielkie, districtul Pinczów, dintr-un bordei aparţinînd unei grupe sudice a culturii Trichterbecher, care cronologic este ceva mai tîrzie decît cultura Brześć-Kujawski. În concluzie, K. Jázdźewski (1938, 96) nu exclude ca seminţele de *Lithospermum* să fi avut şi un rol de cult.

Ideea este preluată şi de Maria Gimbutas, care, la rîndul ei, credea că atît *Lithospermum officinale*, cît şi *L. arvense*, au fost folosite şi în scopuri magice, puse în morminte ca şi ocrul roşu sau alte materiale colorante (Gimbutas 1956, 118).

Lithospermum arvense este, de altfel, atestat încă din paleolitic, pe la 20 000 a. Ch. în peştera Frachthi din Grecia (Hansen, 1978, 39 — 46) şi mai apoi în mileniile VII — VI a. Ch. la Maleva Moghila — Azap Koi (Listzyna, Filipovich 1980, 5 — 90).

Reţinem deci prezenţa, într-o formă sau alta, a seminţelor de diverse specii de *Lithospermum*, datorată tocmai caracterului lor benefic de-a lungul unei perioade ce acoperă aproape douăzeci de milenii.

Mărgelele de lut, de diverse forme şi dimensiuni sînt şi ele cunoscute pe întreg parcursul epocii neolitice şi eneolitice, nelipsind nici din epoca bronzului.

Cea de-a treia categorie a pieselor care ne va reţine atenţia este aceea a caninilor de cerb perforaţi şi a imitaţiilor lor, care au constituit obiectul unei atenţii speciale numai cu prilejul publicării depozitului de podoabe cucuteniene de la Hăbăşeşti (Vl. Dumitrescu, H. Dumitrescu, Petrescu-Dîmboviţa, Gostar 1954, 435 — 456 ; Vl. Dumitrescu, 1957, 83 — 86). Atunci, Vl. Dumitrescu atrăgea atenţia în egală măsură atît asupra vastităţii ariei lor de difuziune, cît şi asupra perioadei îndelungate de timp în care au fost folosiţi.

Am începe prin a menţiona una din gropile paleolitice cu cranii umane de la Ofnet din Bavaria, de unde provine un impresionant număr de canini de cerb perforaţi pentru a fi înşiraţi (Clark, 1961, 34), apoi pe aceia descoperiţi în sudul Crimenii, în medii paleolitice şi chiar neolitice (Hančar 1937, 107 — 119), precum şi perlele lucrate din os, unele putînd imita şi dinţi perforaţi, de la Mezin (Şovkoplias, 1965, 813, pl. AVI/1 — 2). De asemenea, într-un mormînt tardenoazian de la Ianislawice (Polonia) s-au descoperit 12 incisivi de cerb, printre ei şi un canin perforat (Chmielewska 1954, 39, 44, fig. 18/centru).

Datorită faptului că obiectele de os descoperite în Orientul Apropiat — 500 la Jericho şi 600 la Shanidar — n-au fost încă studiate s-a crezut că în neoliticul aceramic de aici nu există o industrie a osului, dar se speră ca în curînd ele să fie aduse la cunoştinţa specialiştilor şi n-ar fi exclus să avem cu acest prilej o serie de revelaţii. În schimb, pandantive ovale din os, asemănătoare caninilor perforaţi, s-au descoperit la Kebarah, la Mont Carmel, în Galileea şi Ideea, toate specifice Natufianului de la Muntele Carmel din Israel (Stordeur, 1979, 37 — 40, fig. 1/2 — 3).

O reală surpriză ne rezervă însă descoperirile neo-eneolitice. Precizăm că nu am luat în discuţie, şi nici nu ar fi fost posibil să o facem acum, toate colierele din dinţi de animale ci ne-am oprit numai asupra acelora asemănătoare pieselor descoperite la Izvoare. Sîntem, de asemenea,

conştienţi de faptul că cel puţin unele dintre descoperiri au putut scăpa atenţiei noastre, cu atît mai mult cu cît fiind vorba de piese mărunte, în unele cazuri rar întîlnite în stratul de cultură, nu s-au bucurat de o tratare mai amănunţită şi cu atît mai mult de o analiză aprofundată. Este şi motivul pentru care, în cele mai multe cazuri, nu vom putea preciza dacă perlele în discuţie sînt făcute din dinţi, tăiate în os, piatră sau altă materie primă. Ne va fi, de altfel, greu de desluşit şi predilecţia populaţiilor preistorice pentru caninii de cerb. Ei constituie în orice caz, o particularitate anatomică a cerbului, reprezentînd caninii superiori cu apariţie şi dezvoltare inconstantă, fiind încă neprecizat dacă sînt un apanaj exclusiv al masculului, sau dacă pot apărea la ambele sexe. Practic ei sînt nefuncţionali. Vor fi fost ei preferaţi poate tocmai pentru că fiind nefolosiţi de animal erau singurii dinţi păstraţi în stare perfectă — netociţi?

Astfel, într-un mormînt liniar-ceramic de la Samborzec, din districtul Sandomierz (Polonia), dintre cele două coliere de os puse ca inventar, cel aşezat în jurul capului şi acoperit cu ocru roşu era format din canini de cerb perforaţi (Kulczycka-Lećiejewićzowa 1970, 21—22, fig. 3). Tot în Polonia, la Brześć Kujawski, într-un mormînt aparţinînd acestui grup cultural, s-au găsit canini de cerb perforaţi (Jázdźewski 1938, 54, pl. XXI/1, d, c dreapta şi c stînga, în centru un incisiv de carnivor) asociaţi cu incisivi de *Bos*, iar în grupa Złota, atît în cimitirul eponin, cît şi în alte aşezări, de exemplu la Grodzisko I, se cunosc, de asemenea, în egală măsură nu numai pandantive de os imitînd caninii de cerb perforaţi (Żurowski 1930, 175 — 176, 156, fig. 2 M2; idem, 1932, 154, pl. XXI/3), dar şi dinţi de cerb perforaţi (Krzak 1970, 352, fig. 122/10). Pentru a încheia cu această zonă mai menţionăm o perlă de os asemănătoare unui canin de cerb perforat într-un mormînt (11) cu ceramică şnurată de la Ksiaźnice Wielkíe (Machnik 1970, 390, fig. 135/2). Şi o alta într-un mormînt la Tomaszow în cultura Mierzanovice (Manchnik 1970, 409, fig. 144/11).

În cultura bandceramică din Germania se cunosc canini de cerb perforaţi, sau copii ale lor făcute din os (Buttler 1938, pl. 2/2, 34 — 36, p. 48, în şiragul de perle de os şi cochilii de scoici par a se afla şi canini de cerb perforaţi, v. pl. 2/5, 6), iar în grupa Hinkelstein este menţionat un pandantiv de dinţi de cerb perforaţi — par a fi incisivi (Müller-Karpe 1968, pl. 220 A/10; 506) —, perle din piatră şi marmură imitînd dinţii de cerb perforaţi şi în grupa Rössen (Lichardus 1976, 32, fig. 7/55, 57). În cultura amforelor sferice sînt amintite patru pandantive de os perforate (Beier 1988, 37, pl. 16/7 — 10) fără nici un alt detaliu. Desenul modest ca şi lipsa fotografiilor nu permite nici o precizare în plus.

O imitaţie foarte reuşită a caninilor de cerb este şi aceea realizată dintr-o pastă galbenă cu mici pete negre, piesele provenind dintr-un cimitir de la Oszentivan (Banner 1928, 148 — 243, fig. 72).

Înainte de a ne opri asupra pieselor din culturile care ne interesează direct, respectiv Gumelniţa şi Cucuteni, am mai face o trecere în revistă a materialelor din zone şi perioade ce nu depăşesc însă epoca bronzului. Este vorba de un dinte, poate canin, de cerb perforat de la Turdaş (Roska 1941, 192, pl. LXXIV/12) de bogatul inventar al unui mormînt tumular de la Nalcik (din Caucaz), unde, printre dinţi mari perforaţi (probabil de *Bos*), s-au descoperit numeroase perle care fie imită în os canini de cerb,

fie sînt chiar canini propriu-zişi (Munciaev 1982, 132 — 164, pl. LI — I/7 — 10; LI — II/1 — 13) şi de al celui de la Karewskaja (tot din Caucaz) unde, de asemenea, se aflau pandantive de os (Przeworski 1932 — 1933, 22 — 44, fig. 10), cu precizarea că este vorba de o descoperire din 1898. Mai amintim posibila prezenţă a unor piese similare în curganele de la Usatovo II (Passek 1949, fig. 97/10), pe aceea foarte interesantă din Kuban unde A. Iessen semnalează imitaţii în cupru a patru dinţi de cerb, evident perforaţi, care, după părerea lui, „înlocuiesc dinţii veritabili în perioada mijlocie din Kuban, adică în jur de 1700 a. Ch. şi chiar după această dată" (Iessen 1930, 26).

Multitudinea descoperirilor făcute mai ales în stepe îl determină pe A. M. Tallgren (care are însă în vedere şi colierele realizate din dinţi proveniţi de la alte animale) să conchidă : „Dans le mobilier de tombes des steppes on trouve encore... d'autres objets en os : des dents d'animaux en pendentifs, surtout dans les région occidentales de l'Ukraïne. Ce sont habituellement des dents de loup et de renard... Cette coutume est également très répandue en Europe centrale et dans le territoire de Fatianovo, voire dans la Baltique. Les dents sont utilisées, outre pour les pendentifs, comme décorations pour les vêtements. Dans la culture des steppes, ils se rattachent à la périoade de laquelle proviennent aussi les objets indiqués plus haut. Comme particularité, citons un pendentif de dents fait en argile, trouvé par Javernitski à Chandrovka ... gouvernement d'Iékatérinoslav. Cf. les fouilles de Abu-Shahrain et Tell-el-Obeid, Mésopotamie, avec objets en argile" (Tallgren 1926, 104).

De altfel şi pe teritoriul României s-au descoperit canini de cerb perforaţi care se încadrează în perioade post eneolitice. Ne referim în primul rînd la cele patru exemplare aflate în inventarul unui mormînt de la Corlăteni din perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului (Comşa 1987, 122, fig. 2/3) şi la mai vechea descoperire a unui mormînt de incineraţie la Valea lui Mihai de unde provin şi nouă canini de cerb, perforaţi (Roska 1932, 78 — 79, fig. 10). M. Roska îl atribuia, la vremea descoperirii lui, eneoliticului, în timp ce Vl. Dumitrescu îl datează, credem noi pe bună dreptate, la sfîrşitul primei perioade a epocii bronzului (Vl. Dumitrescu 1957, 83 — 84).

La vremea publicării tuturor materialelor din nordul Pontului, la care ne-am referit mai sus, nu erau cunoscute descoperirile din aria culturii Gumelniţa şi nici depozitele de podoabe cucuteniene.

Cît priveşte cultura Gumelniţa, canini de cerb perforaţi, sau imitaţii ai acestora, mai cunoaştem : două exemplare de la Căscioarele, un canin şi o copie în corn (inedite) ; 89 canini perforaţi descoperiţi într-un mormînt la Varna, piese a căror lungime variază între 1,7 — 3,2 cm (Ivanov 1988, 219 şi 221 ; Catalog, Paris, 1989, 108, nr. cat. 136 — indică un număr mai mic — adică 80 canini, dar aceeaşi provenienţă) şi alte două coliere aflate în Muzeul Naţional de Istorie de la Sofia (catalog, Montreal, 1987, nr. cat. 27).

Un frumos şi bogat colier de perle de os provine din împrejurimile oraşului Zaveţ, raionul Razgrad, dar conform descrierii — „perle de os, plate, în formă de picături asimetrice, imitînd dinţii de ren perforaţi" (*Keramik und Gold* 1982, 172, fig. 191) —, el ar imita dinţii unui animal — respectiv renul —, care în eneolitic nu mai popula aceste zone. Desigur,

împinși de un accident climatic ar fi putut atinge sudul Dunării, dar deocamdată, studiind reproducerea fotografică, noi înclinăm a considera cel puțin o parte din perle drept imitații de canini de cerb, așteptînd totuși ca analizele viitoare să aducă un plus de precizări.

Deosebit de interesante ni se par însă alte două descoperiri făcute, una în mediul culturii Gumelnița, alta la Gradechnitza. Astfel, de la Pietrele provin nouă mărgele de „piatră" perforate la partea superioară (Berciu 1956, 542 ; fig. 71/1). Dimensiunile lor (1,6 — 2,1 cm) ca și forma sînt similare caninilor de cerb, iar dacă piesele sînt calcinate și ușor rugoase, ca și acelea de la Izvoare, nu ar fi exclus să fi fost lucrate tot din os sau corn și deci numai cu ajutorul unor lame subțiri se vor putea face precizările de rigoare. Aceeași ni se pare a fi și situația pieselor de la Gradechnitza, unde perlele, de dimensiuni variind între 2 — 3 cm, ni se spune că sunt sticloase și lucrate din diferite materiale (Nikolov, Stanceva 1974, fig. 107).

Trecînd la zona ocupată de marele complex cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie, vom prezenta în primul rînd piesele izolate ce pot fi în egală măsură canini sau imitații. Este vorba de exemplarul de la Sabatinovka II (Zbenovici, 1989, fig. 40/13), databil în faza Precucuteni II, de acelea de la Luka Vrublevețkaia (Bibikov 1953, fig. 71/y, x), aparținînd fazei Precucuteni III-Tripolje A, asupra cărora autorul dă și detalii, precizînd că sunt „canini de cerb perforați", de un pandantiv de os provenind de la Poduri, fără precizarea nivelului de locuire (Monah, Cucoș, Popovici, Antonescu, 1982, 15, pl. V/6), dar care imită (dacă nu și sunt) canini de cerb și de o altă perlă descoperită la Priesterhügel în așezarea Cucuteni A, descrisă ca fiind de marmoră albă (deci iarăși intervine piatra), dar avînd forma și dimensiunile caninilor de cerb (Teutsch 1936, 365 și urm. ; fig. 99/30).

Însă cele mai spectaculoase descoperiri care conțin canini de cerb sau/și imitații ale acestora, din aria marelui complex cultural mai sus amintit sînt reprezentate de depozitele de podoabe de la Ariușd (jud. Covasna), Hăbășești (jud. Iași), Cărbuna (raionul Cimișlik) și Brad (jud. Bacău).

Descoperit la începutul secolului nostru, depozitul de la Ariușd nu s-a bucurat încă, din păcate de un studiu special. Fr. Lászlo amintește numai că în cursul săpăturilor din 1910 s-au descoperit bijuterii de piatră, os, coarne de cervidee, dinți de animal și aramă roșie, un pandantiv de molar de cerb perforat și vopsit în verde, perle de diverse dimensiuni făcute din piatră, os și corn (Lászlo 1911, 175 și urm. fig. 6 ; 258).

Numai Vl. Dumitrescu, publicînd depozitul de podoabe de la Hăbășești, îl discută și pe acela de la Ariușd, arătînd pe de o parte că el conține și numeroase perle de canini și molari de cerb perforați și înverziți în urma contactului lor milenar cu obiectele de cupru din tezaur (Vl. Dumitrescu și colab. 1954, 435 — 456 ; idem, 1957, 83), deci nu vopsiți în culoare verde, iar pe de altă parte, în urma unei minuțioase analize a vasului în care a fost descoperit și a capacului acestuia, atribuindu-l fazei A—B a culturii Cucuteni (Vl. Dumitrescu 1957, 86 — 87).

Depozitul de podoabe de la Hăbășești, aparținînd fazei Cucuteni A, conținea, la rîndul lui, 22 de canini de cerb perforați, dintre care unii, rupîndu-se, fuseseră perforați a doua oară, ei avînd, de asemenea o patină

verde datorată contactului cu brăţările şi discurile de cupru (Vl. Dumitrescu şi colab. 1954, 435 — 456; fig. 41/4; 42; pl. CXXIV/6; Vl. Dumitrescu, 1957, 73 — 96; fig. 1/4; 2). Interesant este însă şi faptul că dintr-o groapă menajeră din aceeaşi staţiune provine şi o imitaţie în lut a unui canin de cerb (Vl. Dumitrescu şi colab. 1954, 449, fig. 43/11).

Următorul depozit de obiecte de podoabă, şi anume acela de la Cărbuna, recuperat numai parţial, din 852 de obiecte intrînd în colecţiile muzeului numai 444, avusese, printre altele, 124 canini de cerb perforaţi, 13 imitaţii în os, un dinte uman şi un altul de cerb, de asemenea perforaţi, şi o statuetă antropomorfă de os miniaturală perforată (Sergeev 1963, 135 — 156; fig. 12; 13). Date fiind condiţiile de descoperire, cu prilejul construirii unei şosele, ca şi numărul mare de obiecte nerecuperate, nu ar fi exclus ca atît caninii, cît şi imitaţiile lor în os să fi fost mult mai numeroşi.

Încadrat de G. P. Sergeev în etapa Tripolie A a Tatianei Passek (Sergeev 1963, 135 — 156), el ar putea fi, după părerea noastră, contemporan cu etapele Cucuteni A1 — A2 de la vest de Prut, cunoscut fiind faptul că obiceiul picăturii vaselor nu s-a extins la est de Prut chiar din primele momente ale evoluţiei culturii Cucuteni.

În sfîrşit ultimul depozit care ne va reţine atenţia este acela de la Brad, în care sînt semnalaţi 190 de canini de cerb perforaţi, unii avînd cîte două găuri, parte din ei putînd fi imitaţii în os. Dimensiunile lor variază între 1,7 — 3 cm, toţi fiind patinaţi în verde. Pe lîngă aceste piese în vas s-au mai descoperit 20 — 30 canini de cerb fragmentari, care l-au condus pe descoperitor la concluzia că numărul iniţial al lor va fi depăşit 220 exemplare (Ursachi 1991, 340 — 342, pl. VI — XIII). Subliniind că pînă în prezent la Brad se află „cel mai mare număr de canini de cerb din eneoliticul sud-european, şi că pentru o astfel de cantitate trebuiau vînaţi peste 100 cerbi, lucru excepţional pentru acele timpuri'' (sic !), V. Ursachi ajunge la concluzia că proprietarul lor nu putea fi decît un mare şef al comunităţilor cucuteniene (Ursachi 1991, 352). Noi am atrage deocamdată atenţia că numărul mare de canini de cerb nu este de natură să ne surprindă, deoarece o astfel de acumulare nu se putea face decît în timp, destul de probabil de-a lungul unor generaţii, restul pieselor descoperite în cele patru depozite pledînd, la rîndul lor, în favoarea unei asemenea încheieri.

În plus, din păcate V. Ursachi nu precizează nici numărul de canini de cerb separat de al imitaţiilor şi, deşi avea la dispoziţie o impresionantă cantitate de fragmente, nu le-a supus nici unui fel de analize, limitîndu-se la a-i trata doar în trecere şi susţinînd chiar că astfel de coliere se cunosc numai din eneolitic, deşi cu o frază mai sus le aminteşte pe acelea din paleolitic, citîndu-l numai pe Vl. Dumitrescu (Ursachi 1991, 352).

Însă, după cum am văzut mai sus, Vl. Dumitrescu a fost singurul care, ocupîndu-se de aceste piese, le-a amintit pe toate cele cunoscute pînă la data publicării depozitului de la Hăbăşeşti (Vl. Dumitrescu şi colab. 1954; Vl. Dumitrescu 1957). Este adevărat că bogăţia depozitului de la

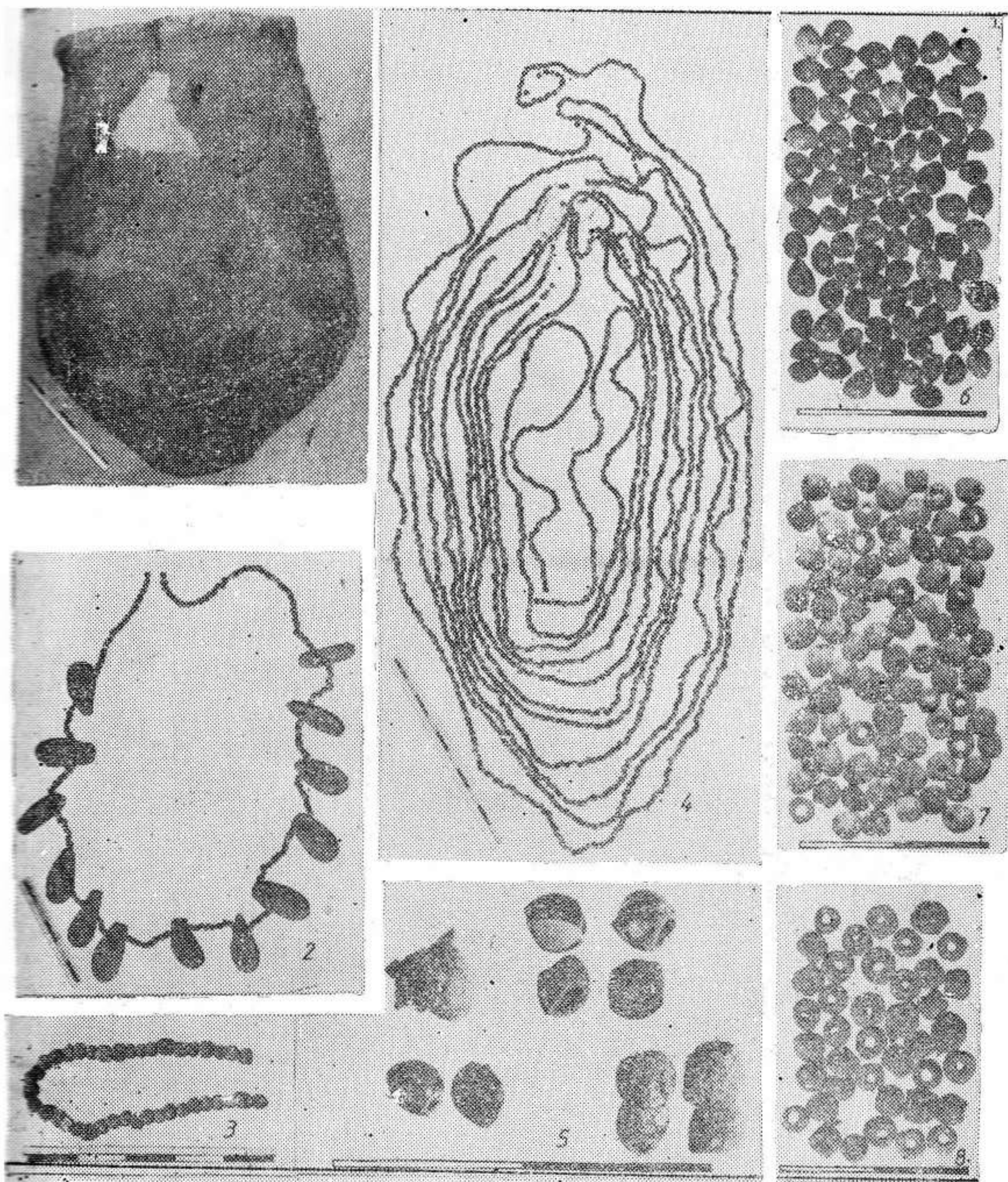

Fig. 5. Izvoare: 1 vasul în care s-a descoperit colierul; 2 reconstituirea colierului de *Lithospermum* şi imitaţii de canini de cerb; 3, 8 perle de lut; 4 coliere de *Lithospermum*; 5—7 seminţe de *Lithospermum* în stare naturală şi prelucrate.

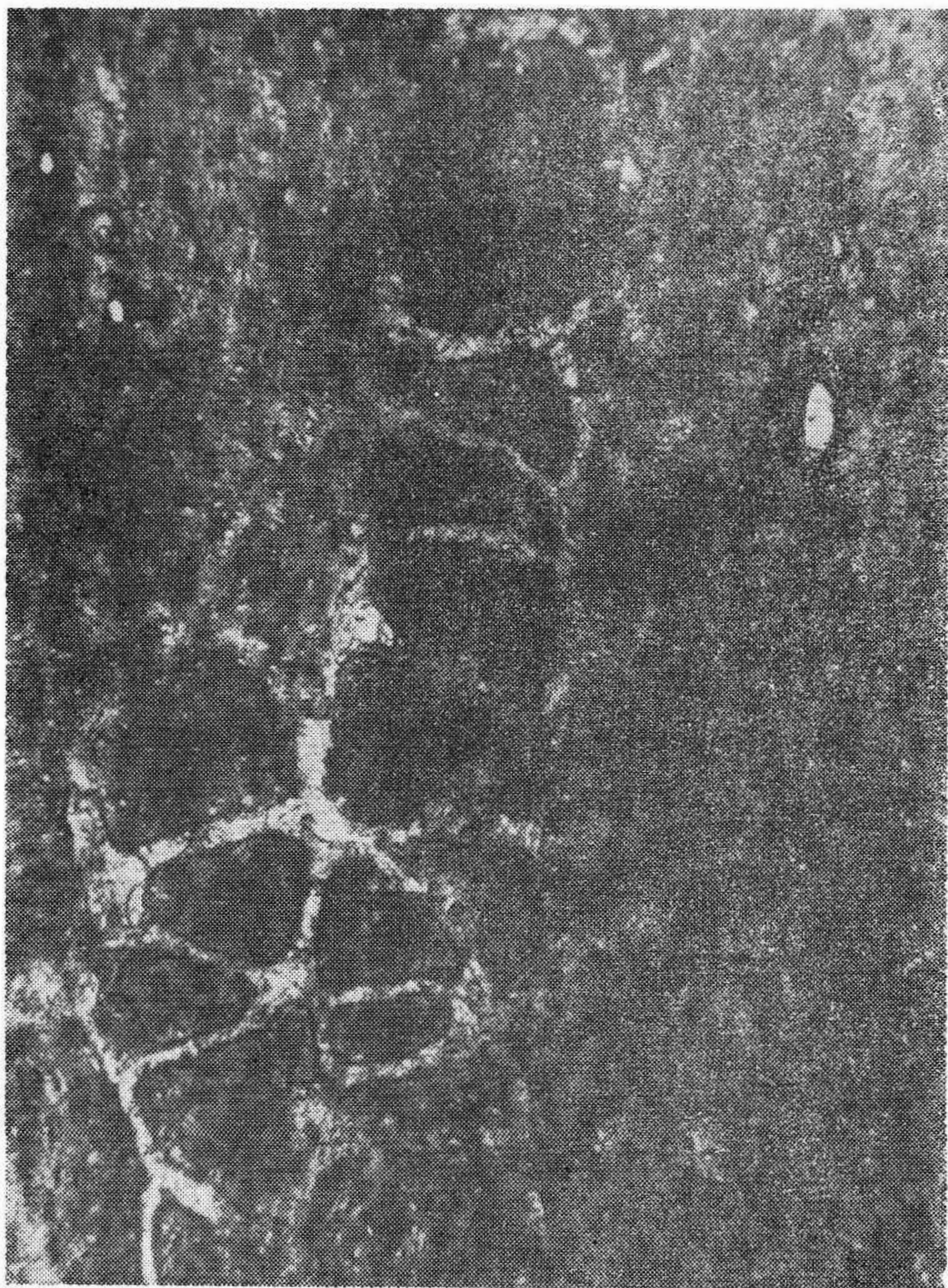

Fig. 6. Izvoare, secţiune subţire printr-o imitaţie de os a unui ,,canin".

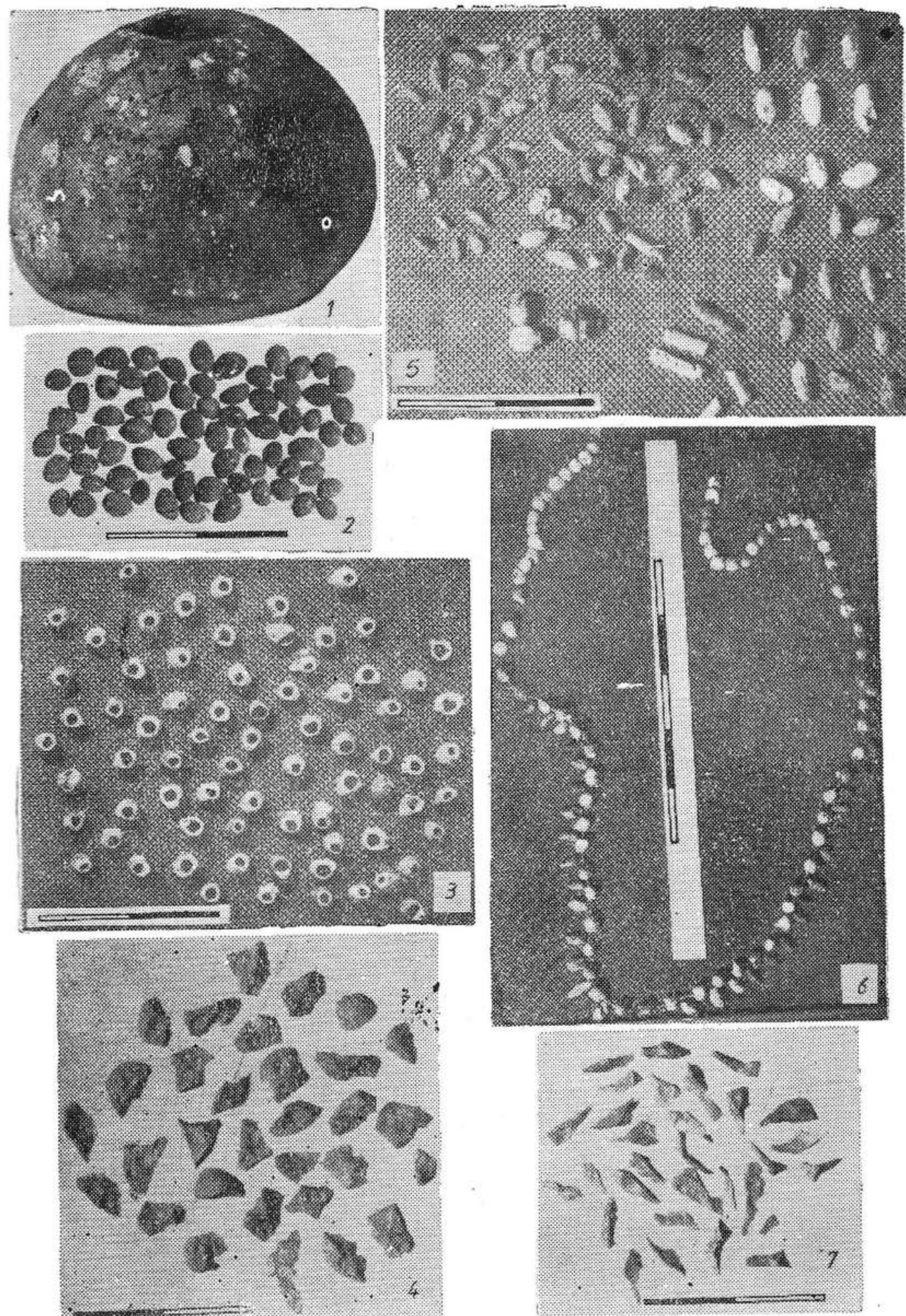

Fig. 7. Ulmeni, 1 vasul-depozit ; 2—3 semințe de *Lithospermum* în stare naturală și prelucrate ; 4, 7 piese de cuarțit ; 5 perle de lut ; 6 colierul reconstituit.

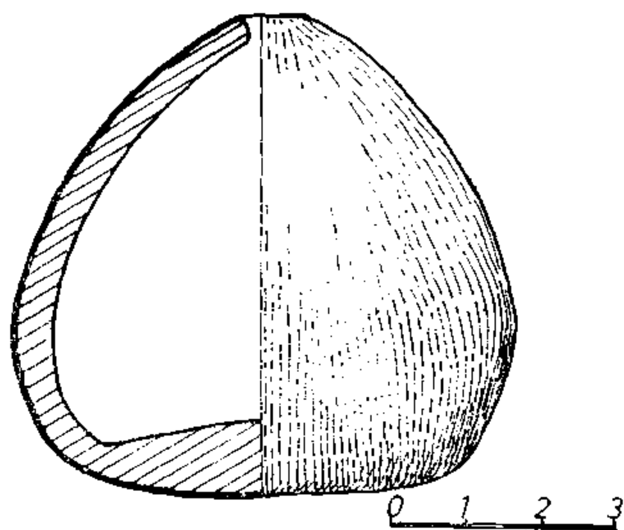

Fig. 8 Căscioarele — văscior.

Brad, ca şi problemele ridicate de apartenenţa lui culturală (complicată şi de vasul în care a fost descoperit), ar putea justifica, într-o oarecare măsură, tratarea mai sumară a unora dintre piesele care îl compuneau, dar Vl. Dumitrescu a subliniat tocmai marea importanţă a caninilor de cerb, scriind : „Pour l'instant, nous ne croyons pas possible de considérer que les dents de cerfs utilisées comme grains de collier, dans les dépôts d'Ariuşd et de Hăbăşeşti — les seuls sites, au reste, de la civilisation à céramique peinte du type Cucuteni où on ait jusqu'ici certainement trouvé de tels objets de parure — descendent en droite ligne de celles du mésolithique et du néolithique de l'Europe Centrale. Leur présence dans les dépôts cités doit indiquer les rapports des tribus de la civilisation à céramique peinte ... avec d'autres tribus de leur voisinage immédiat ... S'il en est ainsi, il est évident qu'il nous faut penser aux régions méridionales de l'Union Soviétique, où, comme on l'a vu, de telles parures apparaissent dès le paléolithique et se maintiennent, à travers le néolithique jusqu'à la période énéolitique et à l'âge du bronze ..." (Vl. Dumitrescu 1957, 89).

Ipoteza, emisă cu prudenţă în urmă cu patru decenii, lasă deschisă calea unor modificări sau adăugiri posibile, după părerea noastră, numai în urma publicării datelor paleofaunistice din aşezările amplu săpate ale culturilor Boian-Gumelniţa şi Cucuteni, cum ar fi de pildă Vlădiceasca, Glina, Radovanu, Cernica, Toflea, Brad, Mărgineni, Poduri, Truşeşti, Cucuteni (Cetăţuie şi Dîmbu Morii), Ghelăieşti, Traian etc. Căci nu ar fi exclus ca unele dintre „imitaţiile de os" ale caninilor de cerb să fi fost tăiate şi din corn.

Lărgirea cadrului discuţiei asupra celor patru tezaure eneolitice avute în vedere ar necesita reluarea întregului lor conţinut şi implicit a problemelor legate de el, noi ne limităm deocamdată la a constata că folosirea colierelor de canini de cerb perforaţi (termenul corect ar fi acela de „perle de cerb"), ca şi a imitaţiilor acestora, deşi se face din paleolitic cu o anume continuitate, predomină în culturile Gumelniţa-Karanovo VI, în aşezări şi morminte, şi Cucuteni-Tripolie, cu precădere în depozitele mai sus amintite care au fost în general atribuite unui conducător al comunităţii respective.

Noi ne-am putea gîndi eventual şi la un bun al întregii comunităţi, căci am mai subliniat formarea lor printr-o acumulare treptată, precum şi la folosirea respectivelor podoabe la anumite practici magice sau de iniţiere în cadrul acestei comunităţi. Este evident de presupus o evoluţie în credinţele metafizice, dar şi o continuitate firească a cutumei, alături de care moda îşi va fi jucat şi ea rolul ei în viaţa comunităţilor preistorice.

Cît priveşte colierele care includ şi *Lithospermum* (sau se compun numai din astfel de seminţe), dacă cel de la Ulmeni poate fi atribui unui artizan, el fiind în curs de prelucrare, acelea de la Kodja Dermen, Izvoare şi Vlădiceasca ar fi putut aparţine vraciului aşezării, cu atît mai mult cu cît am subliniat rolul benefic al plantei respective, sigur cunoscut vracilor timpurilor preistorice, care, folosindu-le în anumite terapii, le vor fi conferit, implicit, o serie de atribute de ordin magic.

*

LISTA BIBLIOGRAFICĂ

L'or des cavaliers Thraces. Trésor de Bulgarie, Catalog, Montréal, 1987.
Le premier or de l'humanité en Bulgarie, 5e millénaire, Catalog, Paris, 1989.
Keramic und Gold. Bulgarische Jungsteinzeit im 6 und 5 Jahrtausend, Sofia, 1982,

Andrieşescu I. 1924, Dacia, 1.
Banner J. 1928, Dolgszeged, 4.
Beier H. J. 1988, *Kügelamphorenkultur im Mittelelbe,Saale-Gebiet und der Altmark*, Berlin.
Berciu D. 1956, Materiale, 2.
Bibikov L. N. 1953 *Luka Vrublevefkaia*, Moscova-Leningrad.
Buttler W. 1938, *Der Donauländische und der Westlische Kulturkreis der Jüngeren Steingeit*, Berlin şi Leipzing.
Cârciumaru M. 1985, Dacia, N. S., 29, 1—2.
Chmielewska M. 1954, WiadArch, 20.
Clark G. 1961, în *The Dawn of Civilisation*, Londra.
Comşa E. 1987, în *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der Äneolithischen Period*, Belgrad.
Dumitrescu Vl. şi collab. 1954, *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti.
Dumitrescu Vl. 1957, Dacia, N.S., 1.
Gimbutas M. 1956, *The prehistory of eastern Europe*, Cambridge, I.
Hančar Fr. 1937, *Urgeschichte Kaukasiens*, Leipzig.
Hopf M. 1973, JahrbRGZM, 20.
Iessen A. A. 1930, SA, 2.
Ivanov I. 1988, în *Macht, Herrschaft und Gold*, Saarbrücken.
Jázdźewski K. 1938, WiadArch, 15.
Krzak Z. 1970, *The Neolithic in Poland*, Wroclaw — Varşovia-Kracovia.
Kulczycka-Lećiejewiczowa A., 1970, în *The Neolithic in Poland*, Wroclaw — Varşovia-Kracovia.
Lászlo F. 1911 DolgCluj, 2.
Lichardus J. 1976, *Rössen-Gatersleben-Baalberg* Bonn.
Lisitsina N. G. 1978, în K. E. Behre, H. Lorenzen U. Willerding, *Contributions to the Paleo Ethnobotany of Europe*, Gustav Fischer Verlag-Stuttgart-New York.
Lisitzyna N. G., Filipovitch A. L. 1980, Studia Praehistorica 4.
Machnik J. 1970, în *The Neolithic in Poland*, Wroclaw—Varşovia—Kracovia
Monah D., Cucoş St., Popovici D., Antonescu S. 1982, Cercet ArhBuc, 5.
Müller Karpe H. 1968, *Handbuch der Vorgeschichte Jungsteintzeit*, München, vol. II.
Munciaev R. M. 1982, în *Eneolit SSSR*, Moscova.
Nicolov B., Stanceva R. 1974, *Gradechnitza*, Sofia.
Passek T. S. 1949, MIA, 10, Moscova-Leningrad.
Popov R. 1919, IzvestijaSofia, 6.
Przeworski S. 1932—1933, Swiatowit, 15, Varşovia.
Roska M. 1932, AISC (1928—1932), partea I-a.
— 1941, *A Torma Zsófia-Gyüjtemény*, Cluj.
Sergeev G. P. 1963, SA, 1.
Stordeur D. 1979- în *Industrie de l'os néolithique et de l'âge des metaux*, Paris.
Sovkoplias I. G. 1965, *Mezinskaja Stoianka*, Kiev.
Şerbănescu D. 1987, în *Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos*, 3/4, Călăraşi.
Tallgren A. M. 1926, ESA, 2, Helsinki.
Teutsch J. 1936, MittPrähistKomm., 1.
Todorova H. 1976, *Ovciarovo*, Sofia.
— 1979?, *Eneolit Balgarii*, Sofia.

Ursachi V. 1991, în *Le Paleolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iaşi.

Zbenovici V. G. 1989, *Ranii etap Tripolskoi Kultury na teritorii Ukrainy*, Kiev.

Zurowski J. 1930, Ksiega Pamiatkowa, Poznań.

— 1932, WiadArch, 15, Varşovia.

COLIERS DE *LITHOSPERMUM PURPUREO-COERULEUM* ET „PERLES" DE CERF DANS LE NÉOLITHIQUE DE LA ROUMANIE ET DANS L'ENSEMBLE DU CENTRE ET DU SUD-EST DE L'EUROPE

RÉSUMÉ

Pendant les fouilles archéologiques de la station d'Izvoare (dép. de Neamţ) on a découvert dans un logis un vase qui contenait 8000 sémences calcinées de *Lithospermum purpureo-coeruleum* (4000 d'entre elles étant pérforées), 40 perles d'argile, 13 répliques en os de canines pérforées de cerf, des graines de diverses espèces de graminées, des particules de résine.

Les auteurs discutent les découvertes similaires du centre et du Sud-Est européen, particulièrement celles localisées sur les territoires des cultures énéolithiques de Gumelniţa (Kodja Dermen, Ulmeni, Vlădiceasca, Varna) et de Cucuteni (Ariuşd, Hăbăşeşti, Cărbuna, Bradu). Compte tenu de la richesse et de la variété des quatre derniers dépôts il est à supposer qu'ils résultent d'accumulations à long terme réalisées par les communautées respectives.

Étant donné qu'à Ulmeni dans le même vase il y avait, outre les sémis, des outils microlithiques qui avait servi à la pérforation des graines de *Lithospermum purpureo-coeruleum*, les auteurs croient reconnaitre là le bien d'un artisan. Par contre, à Kodja Dermen, Vlădiceasca et Izvoare il s'agirait plutôt de „Sorcier" qui, tout en connaissant les qualités bénéfiques de ces plantes, n'auraient pas manquer à les utiliser dans des entreprses thérapeutiques.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Carte des principales découvertes.
Fig. 2. Izvoare: le plan du site.
Fig. 3. Izvoare: habitat no. 9.
Fig. 4. Izvoare: le vase au colier.
Fig. 5. Izvoare: 1 le vase au collier; 2 réconstitution du collier de *Lithospermum purpureo-coeruleum* et d'imitations de canines de cerf; 3, 8 perles en argile; 4 collier de *Lithospermum purpureo-coeruleum*; 5–7 semences de *Lithospermum purpureo-coeruleum* intactes et taillées.
Fig. 6. Izvoare: section fine à travers une replique en os d'une „canine" de cerf.
Fig. 7. Ulmen: 1 le vase-dépôt; 2–3 semences de *Lithospermum purpure-ocoeruleum* intacte et taillées; 4, 7 artéfactes en quartzite; 5 perles en argile; 6 le collier reconstitué.
Fig. 8. Căscioarele: petit vase.

DEPOZITE CA OFRANDĂ: O CONTRIBUȚIE LA INTERPRETAREA DESCOPERIRILOR DE DEPOZITE DIN PERIOADA TIMPURIE A UFZ *[1]

de SVEND HANSEN

Una dintre categoriile de izvoare dintre cele mai complexe, sclipitoare, dar în același timp opace, o constituie depozitele din perioada UFZ timpurie. Imaginea depozitelor în zona dintre Marea Neagră, Insulele Britanice, Sicilia și Scandinavia este atît de diversă încît nu s-a putut încă ajunge la definirea de tipuri de depozite și la caracteristici cronologice specifice.

Care este explicația depozitelor, depuse pentru a fi ascunse sau cu scopul de ofrandă, este o chestiune care de la începutul cercetării a fost interpretată foarte diferit. Ipotezele, devenite tradiție, influențează pînă astăzi explicațiile, depozitele fiind înțelese fie ca depuneri în urma unor crize politice, fie ca rezultat al unei activități meșteșugărești sau ca ofrande prețioase dedicate unor puteri divine. De prin anii '70 se încearcă o împărțire a descoperirilor în categorii diferite cu ajutorul unor catalogări de criterii definite în mod sistematic (Stein 1976, Levy 1982). La aceasta, un rol important îl joacă imaginea în care apar obiectele depuse. Pare mai întîi plauzibil a identifica bronzurile fragmentare ca fiind proprietatea unui meșter în timp ce obiectele meșteșugit produse și foarte bine conservate drept ofrande prețioase. Dar, *stricto sensu*, nu prea știm sigur nici cum va fi arătat posesiunea unui meșter topitor, nici o ofrandă din epoca bronzului. Dat fiind că există numeroase întrepătrunderi între o grupare a depozitelor cu semnificație de ascunzători profane și a celor socotite ca sacrale, apare ca necesar a considera, din capul locului, depozitele ca o categorie de complexe închise, de a le compara cu alte izvoare și a le situa într-un cadru supraregional (Willroth 1985; Hansen 1991). Un astfel de procedeu lasă să se înțeleagă și observațiile lui W. A. von Brunn (1980) cu privire la dinamica depunerii de bronzuri în UFZ, inclusiv întreruperea pe plan mare a acestui obicei în epoca hallstattiană propriu-zisă [2].

Deoarece în cele ce urmează nu putem oferi o argumentare detaliată, vom prezenta doar unele exemple pentru împărțirea arheologică a depo-

* Am considerat necesar să redau termenul german *Urnenfelderzeit* (epoca cimpurilor de urne), impropriu în tradiția arheologică românească, prin perscurtarea UFZ. A fi tradus-o fiecare dată prin termenul folosit de majoritatea cercetătorilor români — „sfîrșitul epocii bronzului, începutul primei epoci a fierului" — ar fi îngreunat textul și ar fi deformat întrucîtva sensul utilizat de preistoricienii germani (n. trad.).

[1] Articolul de față se referă în principal la rezultatele disertației mele încă netipărite (Hansen 1991 b).

[2] W. A. von Brunn (1980, 93) scrie: „Fost-a oare posibil ca timp de un mileniu, cu lacune cronologice și regionale, cele două grupe — depozite puse la păstrare și depozite-ofrandă —, în ținutul cuprins între Marea Neagră și Irlanda, să fi putut fi obișnuit împreună pentru ca, după un vîrf al bogăției de descoperiri [...] la începutul Hallstattului să fi dispărut, mai mult sau mai puțin în acelaș timp, într-o zonă mai repede, în alta mai încet? Ce fel de răsturnare de ordin cultural-istoric va fi avut loc, ca să se sfîrșească în același timp cu depunerea ofrandelor și ascunderea depozitelor spre păstrare?".

S C I V A, tomul 43, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1992, p. 371—392

zitelor de bronzuri. Mă refer aici la depozitele din UFZ timpurie, respectiv intervalul desemnat prin perioadele Bronz C_2 — Ha A. [3]

În cadru mai restrîns sînt luate în consideraţie, pe harta generală de răspîndire, depozitele dintre valea Ronului şi aria carpatică (fig. 1). În total este vorba de mai mult de 800 de depozite, care pot fi datate cu siguranţă sau aproape cert în perioada mai sus menţionată. Această cantitate nu este deosebit de mare, ţinînd seama de mărimea spaţiului tratat şi a lungimii intervalului de timp.

Pentru început se pot recunoaşte două concentrări de descoperiri, în opoziţie cu zone aproape sau în mare măsură lipsite de astfel de descoperiri. Prin urmare, bronzurile nu au ajuns în pămînt pretutindeni în perioada aici în chestiune. Numai în unele cazuri, cum ar fi Cîmpia Maghiară sau Alpii, ar putea fi responsabile de această situaţie condiţiile naturale de mediu, ca de ex. largile zone mlăştinoase sau poziţiile înalte alpine. În cea mai mare parte a celorlalte zone, lipsa aproape totală a depozitelor trebuie să fi fost în legătură cu activitatea omenească din antichitate (şi nu din prezent), aşa cum rezultă în mod clar dintr-o privire a răspîndirii depozitelor bronzului timpuriu (Menke 1978/79, anexa 2). Centrele de repartiţie a primului val de depozite (din bronzul timpuriu) din Europa centrală şi a celui de al doilea (din epoca aici studiată) se exclud în mare măsură, de exemplu în Bavaria şi în Boemia.

În ceea ce priveşte zonele fără depozite, nu ne putem mulţumi doar cu constatarea lipsei depozitelor, ci trebuie să ne întrebăm prin ce fenomen această lipsă ar putea fi explicată, căci nu este în nici un caz vorba de zone fără descoperiri sau sărace în metal. Dovada cea mai marcantă, constituind contrariul depunerilor de depozite, rezultă din răspîndirea mormintelor cu inventar bogat din perioada UFZ. Este suficient să cităm ca exemplu descoperirile de spade şi vîrfuri de lance din morminte, deoarece ele reprezintă inventarul aproape complet al înmormîntărilor masculine bine înzestrate. Morminte cu spade se constată în principal între Rin şi Transdanubia nordică (fig. 2). Se vede astfel că în miezul zonelor cu morminte depozitele nu joacă practic nici un rol. Iar acolo unde, ca în Palatinatul de Sus, se află mici concentrări de depozite cu spade, nu găsim morminte al căror inventar să corespundă celui din depozite. Un tablou, în linii esenţiale identic, ne oferă mormintele conţinînd vîrfuri de lance (Hansen 1991b), a căror arie se exclude de asemenea cu cea a depozitelor ce cuprind vîrfuri de lance. S-a remarcat deja că înzestrarea mormintelor de luptător din UFZ din bazinul Parisului şi cea din Transdanubia nordică este izbitor de asemănătoare şi că este posibil de a defini diferite grupuri de inventare funerare (Schauer, 1984; Hansen 1991a). Avînd în vedere în general numărul redus de inventare funerare în măsură să exprime o bogată informaţie, este greu de decis dacă este vorba de o decădere a rangului social sau dacă în acest fenomen nu se oglindesc şi diversităţi regionale în ceea ce priveşte compunerea inventarului, fapt despre care sînt dovezi. Din modul în mare măsură asemănător al ritului de înmormîntare al elitei societăţii se poate conchide existenţa unei strînse structuri de comunicaţii a acestor elite sociale.

[3] Problematica datării nu poate fi expusă aici, dar, pentru mine, este în afară de orice îndoială că denumitul complex al descoperirilor de depozite nu poate fi subîmpărţit în orizonturi cronologice certe.

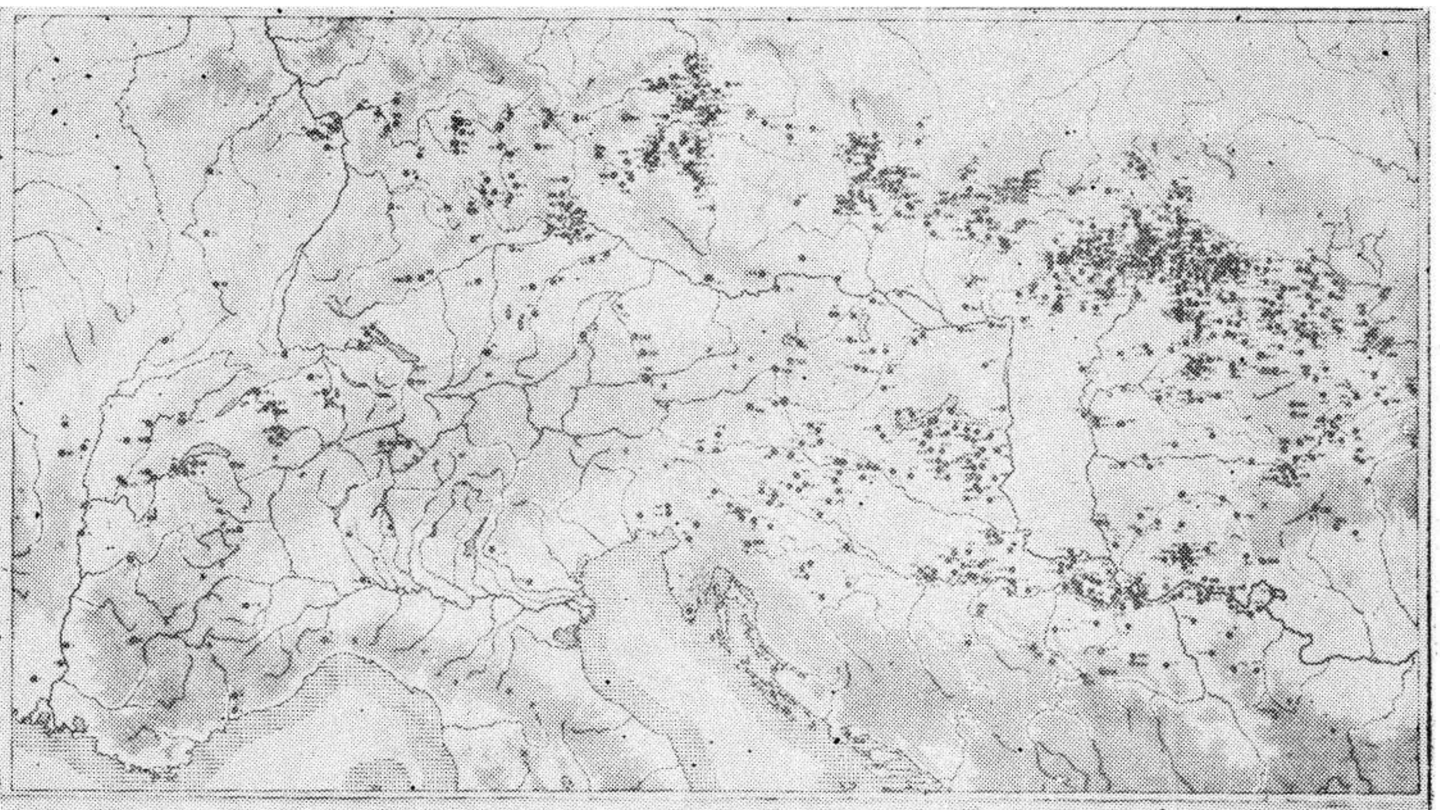

Fig. 1. Răspîndirea depozitelor din perioada timpurie a UFZ (referințe : Hansen 1991b).

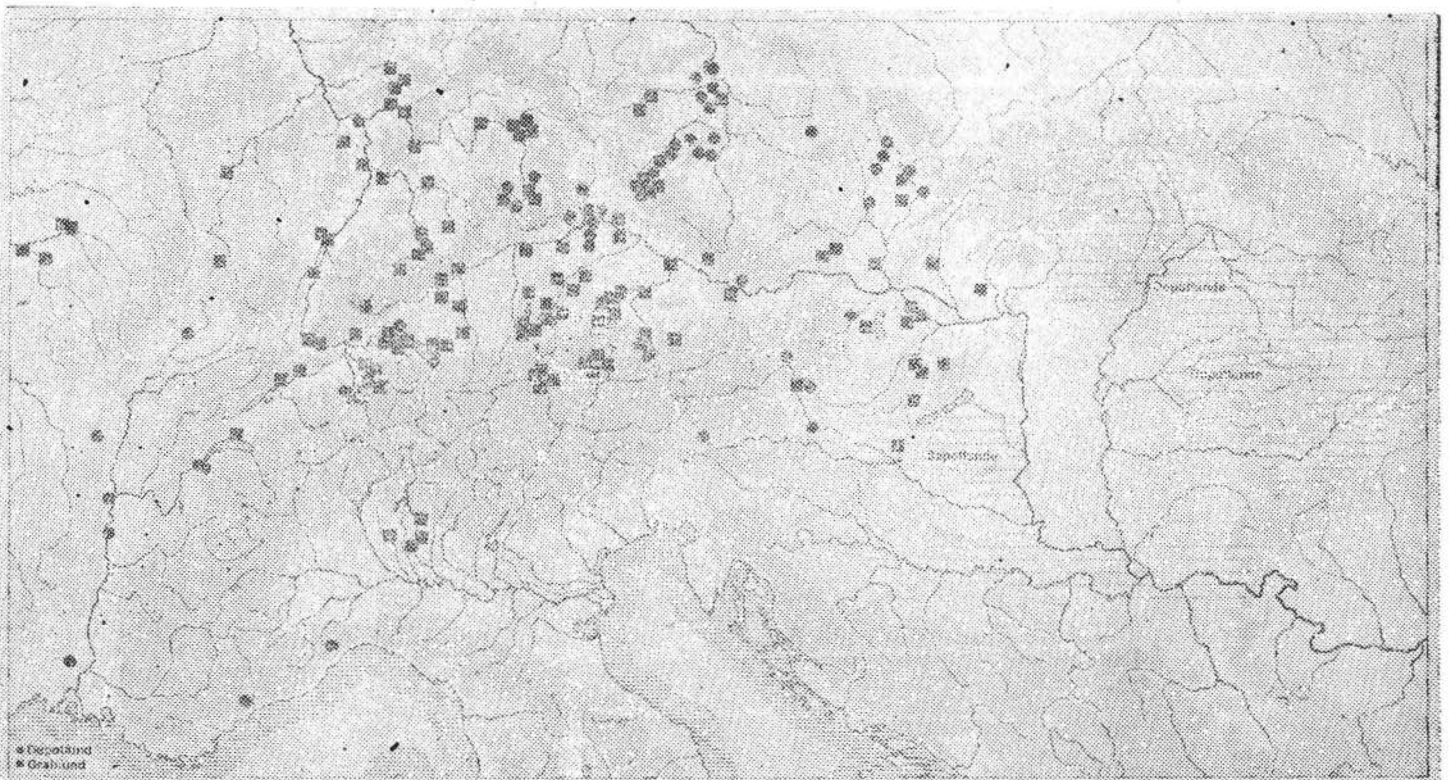

Fig. 2. Răspîndirea mormintelor şi depozitelor cu spade din perioada timpurie a UFZ.

O imagine esenţial identică se prezintă şi pentru alte obiecte de bronz, dat fiindcă sînt legate de inzestrarea exclusiv socială a depunerilor funerare. Foarte semnificativă este deosebirea modului şi tipului de depunere al obiectelor la vîrfurile ierarhiei sociale, cum e cazul cu vasele de bronz sau a pieselor componente ale carelor de ceremonie şi harnaşamentului.

Pentru părţile componente din bronz ale harnaşamentului şi resturile de aplici ale carelor, elemente ce apar la începutul UFZ pentru prima oară în cadrul descoperirilor materiale, nu se pot deocamdată defini serii tipologice stabile, datorită stării lacunare a descoperirilor, atît din punct de vedere cronologic cît şi regional. În această privinţă trebuie mai degrabă bănuită o anumită expresie a dezvoltării tehnicii de lucru (cf. Pare 1987 a).

Din punctul de vedere al regulilor de depunere, carele şi harnaşamentul, datorită numărului lor redus, nu pot desigur concura cu grupurile de artefacte oferite în abundenţă, precum spadele sau vîrfurile de lance, astfel încît slaba lor reprezentare regională trebuie văzută în relaţie cu imaginea dată de surse pentru alte grupuri de descoperiri. Pe de altă parte, este de aşteptat o imagine clară a sursei de informaţie tocmai în numărul redus al descoperirilor de care şi al presupusei lor exclusivităţi sociale în general (Hüttel 1982).

Starea izvoarelor este vizibilă pe harta de răspîndire a pieselor de car în faza veche a UFZ (fig. 3b). Doar în sudul Germaniei şi în Elveţia care sau piese componente ale acestora ajung în inventarul funerar. Deoarece însă majoritatea inventarelor funerare sînt conservate sub formă de mici resturi, iar obiectele sînt adeseori puternic deranjate, este greu de decis dacă întregul car sau numai anumite piese componente au fost depuse pe rug şi au ajuns astfel mai tîrziu în mormînt.

Forma carelor din UFZ abia dacă poate fi determinată. Din descoperirile funerare pot fi amintite fragmente de bară, care pot fi reprezentate în contextul constructiv al carului, apoi piese semitubulare (tuluri) şi resturi ale învelişului de bronz al bucşelor. Capace de osie se află în cuprinsul unor descoperiri funerare sau depozite. Unele tuluri (piese semitubulare) pot aparţine unui car, dar posibil şi unui alt obiect, de exemplu mobilă (fig. 3b). Cea mai bună reconstrucţie a unei roţi a fost realizată pe baza fragmentelor de bronz din mormîntul de la Hart and der Alz (Müller-Karpe 1956). În ce măsură noua descoperire a unui mormînt cu car de la Poing, districtul Ebersberg (Winghart 1991), ar putea adînci cunoştinţele noastre despre reconstrucţia unui car rămîne de văzut pînă la publicarea ei.

Nu este de fapt clar care este funcţia acestor care. La numărul redus de descoperiri subzistă lesne tendinţa de a aduce la un numitor comun, ceea ce este evident incompatibil. La carele din UFZ timpurie din grupa Hart an der Alz (cf. Pare 1987 a, p. 38 sqq.) nu este nici măcar sigur dacă avem de-a face cu vehicule cu patru sau cu două roţi, fapt care ar avea desigur, în fiecare caz, alte consecinţe de interpretare. Doar în recenta descoperire de la Poing este vorba, potrivit raportului celui ce a săpat-o, de un car cu patru roţi.

Părţi componente ale unui car cu două roţi ar putea fi perechile de roţi descoperite la Obisovice (Abos) (Hampel 1887, pl. 59, 1) şi Arcalia, com. Şieu-Măgheruş, jud. Bistriţa Năsăud (Hampel 1887, pl. 59, 2), dar

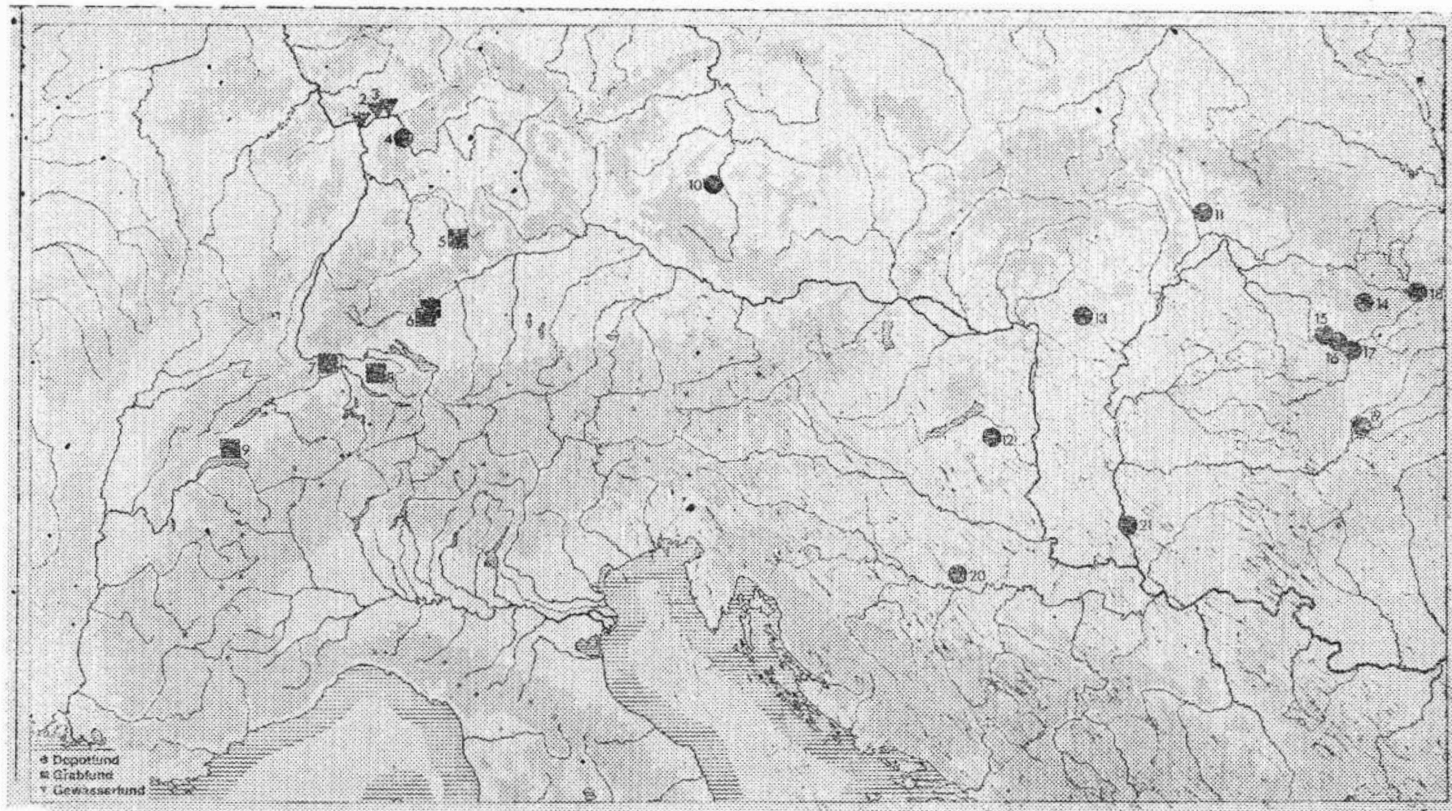
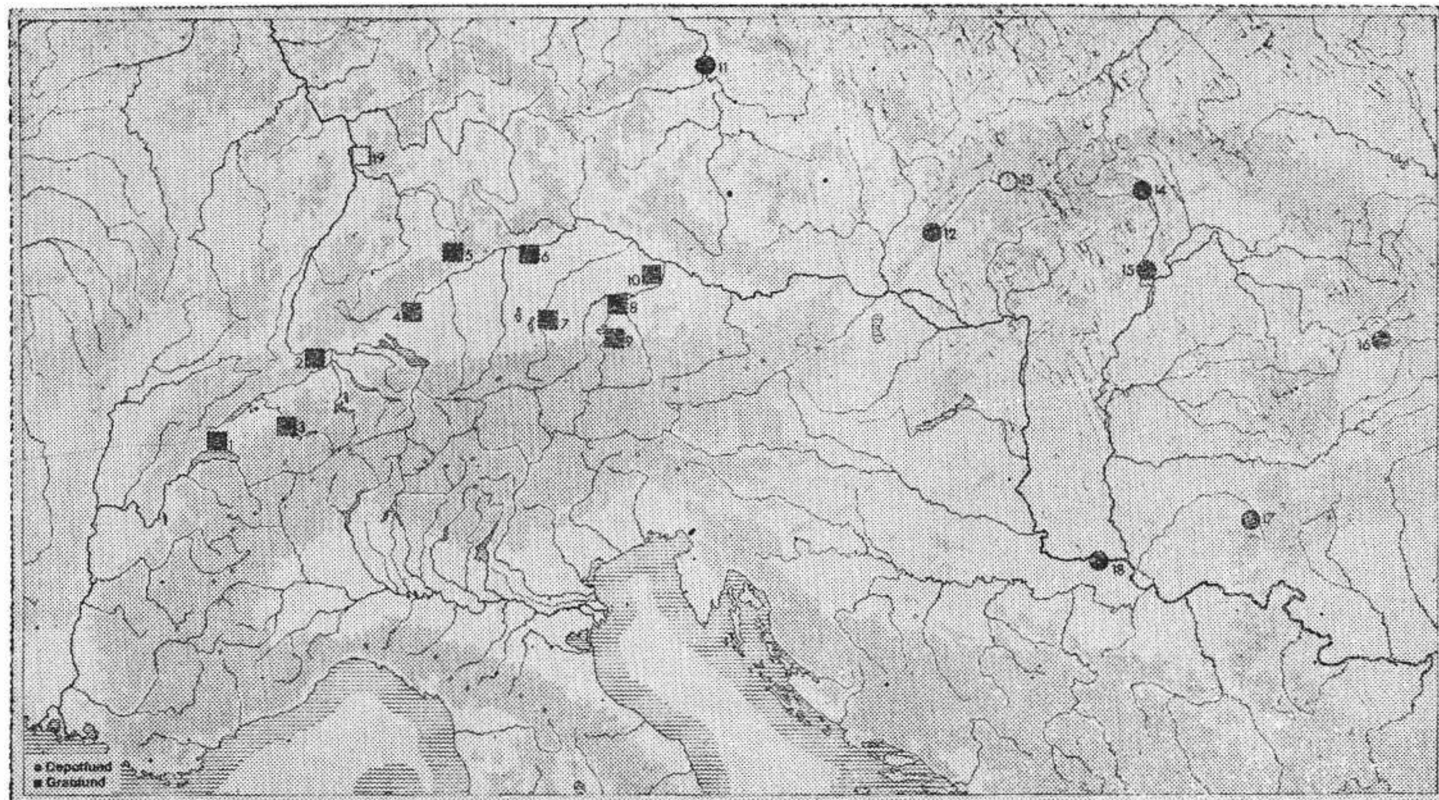

Fig. 3a. Răspîndirea muștiucurilor de bronz în depozitele și mormintele perioadei timpurii a UFZ : Mainz (1), Hochheim (2), Frankfurt (3), Niedernberg (4), Königsbronn (5), Mengen (6), Kaisten (7), Burguies-Hirslanden (8), St. Suplice (9), Stare Sédlo (10), Zbince (11), Keszöhidegkút(12), Gyöngyössolymos (13), Ungureni (14), Lozna (15), Ruș (16), Bogata de jos (17), Șanț (18), Șpălnaca (19), Pričac (20), Borjàs (21).

Fg. 3b. Răspîndirea pieselor de car din bronz în depozitele și mormintele perioadei timpurii a UFZ: St. Suplice (1), Kaisten (2), Bern-Kirchenfeld (3), Mengen (4), Königsbronn (5), Bruck (6), Poing (7), Hart a.d. Alz (8), Staudach (9), Hader (10) Rýdeč (11), Trenčianske Bohuslavice (12), Komjatná (13), Obišovice (14), Sajóvámos (16), Arcalia (16), Caransebeș (17), Futog (18), Lorsch (19).

numărul pieselor ar putea să reflecte și un anumit mod de depunere [4]. Nu ne putem gîndi la o folosire practică a roţilor ca părţi componente a unor care de luptă (Pare 1987 a, p. 36), deoarece roţile cu patru spiţe nu sînt funcţionale (Hänsel 1988, p. 63). Reprezentările carelor de luptă miceniene ne arată desigur de asemenea roţi cu patru spiţe, dar în acest caz este vorba de un anume mod de reprezentare, care poate fi urmărit, în Grecia, pînă în epoca clasică şi care se deosebește în mod clar de carele simple (obișnuite). Reprezentările de roţi miceniene nu pot fi utilizate ca un argument pentru dependența tehnicii constructive a descoperirilor de roţi din ţinuturile carpatice de prototipurile miceniene (Pare 1987 b, p. 43 sqq.). Această situaţie este cu atît mai valabilă pentru reprezentările de „roţi" pe plăcile de centură transilvănene, care sînt fără îndoială legate de patrimoniul simbolistic local şi au de asemenea la bază prototipuri mai vechi.

Depozitele în care s-au găsit părţi componente de la care se concentrează în zona răsăriteană a ariei pe care o cercetăm (cf. harta, fig. 3 b) : în depozitul de la Rýdeč, din Boemia s-a găsit un cot semitubular de la loitră (fig. 4) şi la Sajóvámos, com. Borsod-Abaúj-Zemplén (Mozsolics 1956) fragmentul unei bucşe. Cîte un fragment de aplică turnată pentru bucșă s-a aflat în depozitele de la Futog, în Vojvodina (Mozsolics 1956) şi Caransebeș (Petrescu-Dîmboviţa 1978). În depozitul de la Komjatna (Novotná 1970) s-au găsit două capace de osie. Depozitul de la Trencianske Bohuslavice (Novotná 1970), în care s-a găsit de asemenea o atare piesă, este ceva mai recent : pe baza celturilor cu decor în formă de „Y" poate fi situat într-un context de tipuri mai tîrzii, după părerea lui von Brunn. Identificarea unui fragment ca aplică de bucșă din depozitul de la Liptovská Mara (Novotná 1982) nu este cu totul certă. Tot aici includem şi perechile de roţi depuse la Obisovice şi Arcalia, chiar dacă datarea lor nu este de fapt asigurată. În apus s-au păstrat resturi de car în depozitele de la Cannes-Écluse şi, după cum se spune, la Reventin-Vaugris (Pare, 1987a). Depunerile funerare de care sînt în principal limitate la zona dintre lacul Genevei şi lacul Chiem şi, prin urmare, nu sînt identice cu răspîndirea generală a deja amintitelor morminte de „luptători" sau de „aristocraţi". În cuprinsul concentrării de depozite de bronzuri din SE-ul Europei, descoperirile de care se concentrază în Slovacia, nordul Ungariei şi nordul Transilvaniei, în timp ce lipsesc în mod semnificativ în numeroasele şi marile depozite din Transdanubia şi din ţinutul dintre rîurile Sava și Drava. Că această răspîndire cu greu ar putea fi considerată drept reflectarea reală a folosirii carelor în epoca respectivă, se înţelege nu numai dintr-o privire pe ariile de distribuţie a altor grupuri de artefacte, ci şi prin distribuţia descoperirilor de care din UFZ tîrzie (cf. Hansen 1991 a, p. 133 sqq.).

Depunerea unor părţi componente ale harnaşamentului (Hüttel 1981) în depozitele sau mormintele UFZ timpurie urmează doar în parte modelul spaţial şi temporal al depunerilor de care (cf. harta fig. 3a). În descoperirile din sudul Bavariei lipsesc părţile de bronz ale harnaşamentului, a căror arie de răspîndire este delimitată în vest de grupele UFZ el-

[4] Cunoaştem de asemenea depozite alcătuite numai din roţi, totuşi în vestul şi nordul Europei. La Stade s-au găsit patru roţi, la Hoßloch două exemplare (cf. Hansen 1991, a, p. 134 şi urm.).

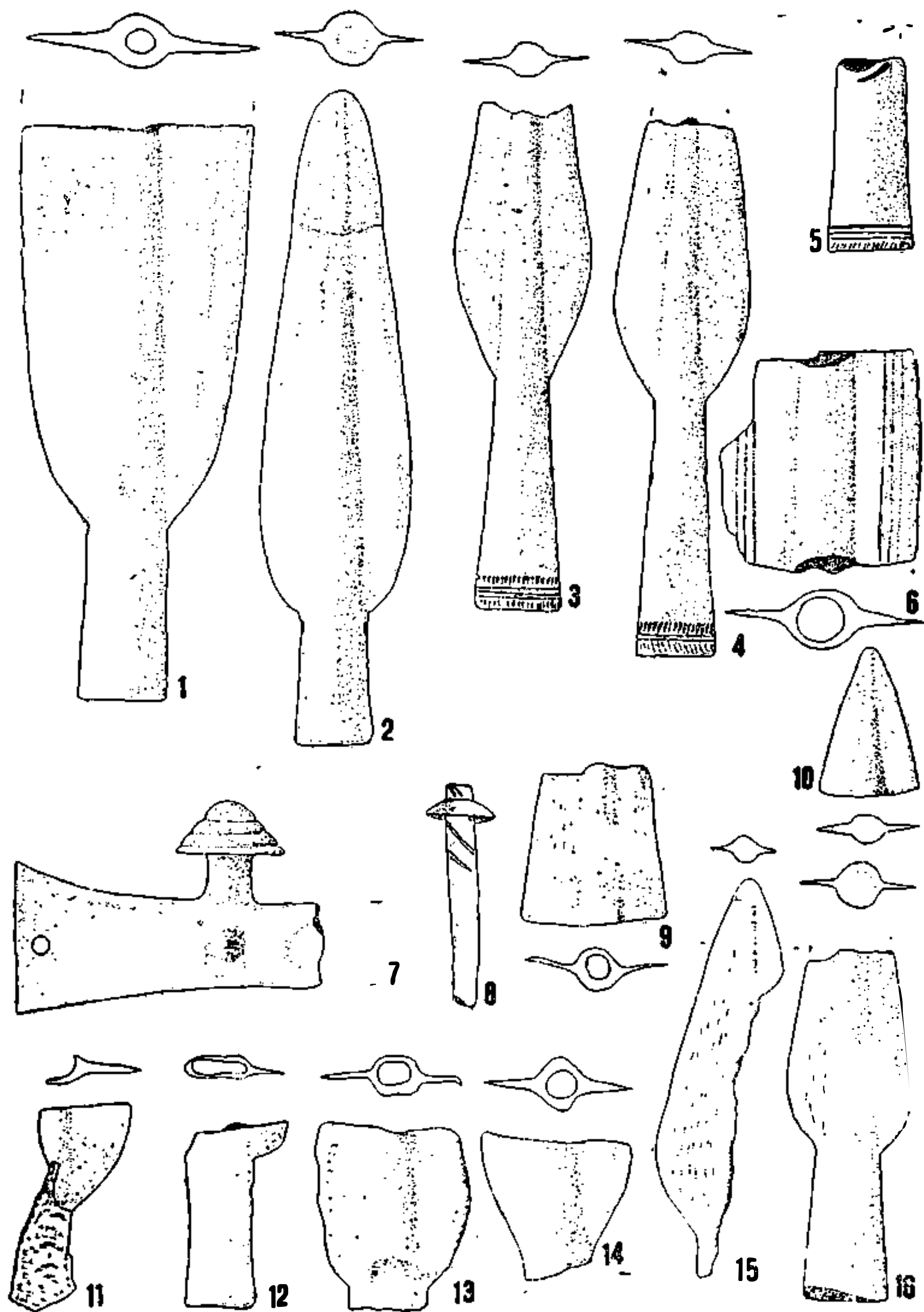

Fig. 4. Piese selectate din depozitele de la Poljanci (1 — 6) şi Rýdeč (7 — 16).

vețiano-renană și a Main-ului de Jos (Königsbronn, Mengen, Kaisten, Burgwies, St. Suplice : Hüttel 1981). În această zonă este vorba cu precădere de muștiucuri plate. Datarea descoperirilor fluviale din Main și Rin se apropie de complexele închise care conțin astfel de muștiucuri. În partea răsăriteană a zonelor aici în discuție s-au păstrat resturi de harnașament numai în depozite ; între cele două arii de descoperiri, la mijloc se află depozitul de la Staré Sedlo (Hüttel 1981) care conține două psalii. Psalii — dar nu muștiucuri — sînt caracteristice în special pentru partea estică a zonei aici în lucru, în depozitele din nordul Transilvaniei (Bogata de Jos, Rus, Ungureni : Hüttel 1981 ; Lozna, Șpălnaca : Petrescu-Dîmbovița 1978 ; Șanț (Ungureni) : Vulpe 1970) ca și în nordul Ungariei (Gyöngyössolymos : Mozsolics 1985) și în Slovacia (Zbinice : Andel 1961). Descoperiri izolate provin din sudul Transdanubiei (Keszöhidegkút : Mozsolics 1985) și din ținutul dintre Sava și Drava (Pricac : Vinski-Gasparini, 1973). Din depozitul Boriaș II din Banat (Hüttel 1981, pl. 29) se cunosc două psalii din corn.

Și din exemplul harnașamentului reiese limpede că există o diferențiere regională în ceea ce privește forma depunerilor, adică depunerile de bunuri sau lipsa lor în inventarul mormintelor și respectiv în depozite reprezintă o caracteristică distinctivă regională între mormînt și depozit, așa cum se va vedea în continuare. Chiar dacă o relație între înzestrarea mormîntului și a depozitului este evidentă în schimbul regional, reprezentarea ca bunuri ale unui meșter topitor sau ale unui negustor apare puțin temeinică — căci cum ar putea fi în legătură depunerile accidentale sau cele condiționate de o criză cu prevederile rituale ale înmormîntărilor ? Așadar nu putem să acceptăm formula „înzestrarea personală" (Hundt 1955) pentru viața de dincolo, căci componența depozitelor se aseamănă în totalul lor atît de puțin cu înzestrarea mormintelor încît nu poate să existe aici o echivalență nemijlocită. Relația contextuală trebuie să fie de natură mai complicată.

Dacă, așa cum s-a amintit, este posibil să deosebim regional prin apreciere înzestrarea mormintelor, este normal să ne punem aceeași întrebare și în ceea ce privește depozitele : se pot așadar recunoaște particularități regionale referitor la componența funcțională și tratamentul predecesor depunerii ?

Putem să abordăm această problemă luînd în discuție unele obiecte individuale cum ar fi bricele (fig. 5) și vom recunoaște că adăugarea lor în depozite rămîne limitată la anumite regiuni, în timp ce în altele lipsește. Tot așa putem desluși, pe bază de tabele ale inventarelor, conținutul depozitelor după criterii funcționale. Așa ar putea fi puse în evidență deosebiri în ceea ce privește partea specifică în fiecare din grupurile de depozite în cadrul componenței generale dintr-o anumită zonă. Procedînd astfel, se pot deosebi între ele 15 regiuni în care poate fi vorba de modele de depozite ce variază din punct de vedere cultural și care pot fi înțelese ca model de depunere în relație cu unele particularități regionale ale celorlalte depuneri de metal. Acest fapt este evident la depozitele din sudul Transdanubiei, unde se află aproape în exclusivitate depozite cu un conținut complex, respectiv cu arme, unelte și obiecte de podoabă. În opoziție cu acestea este cota sensibil mai ridicată a depozitelor înzestrate unilateral, conținînd numai podoabe, numai arme sau numai unelte, din

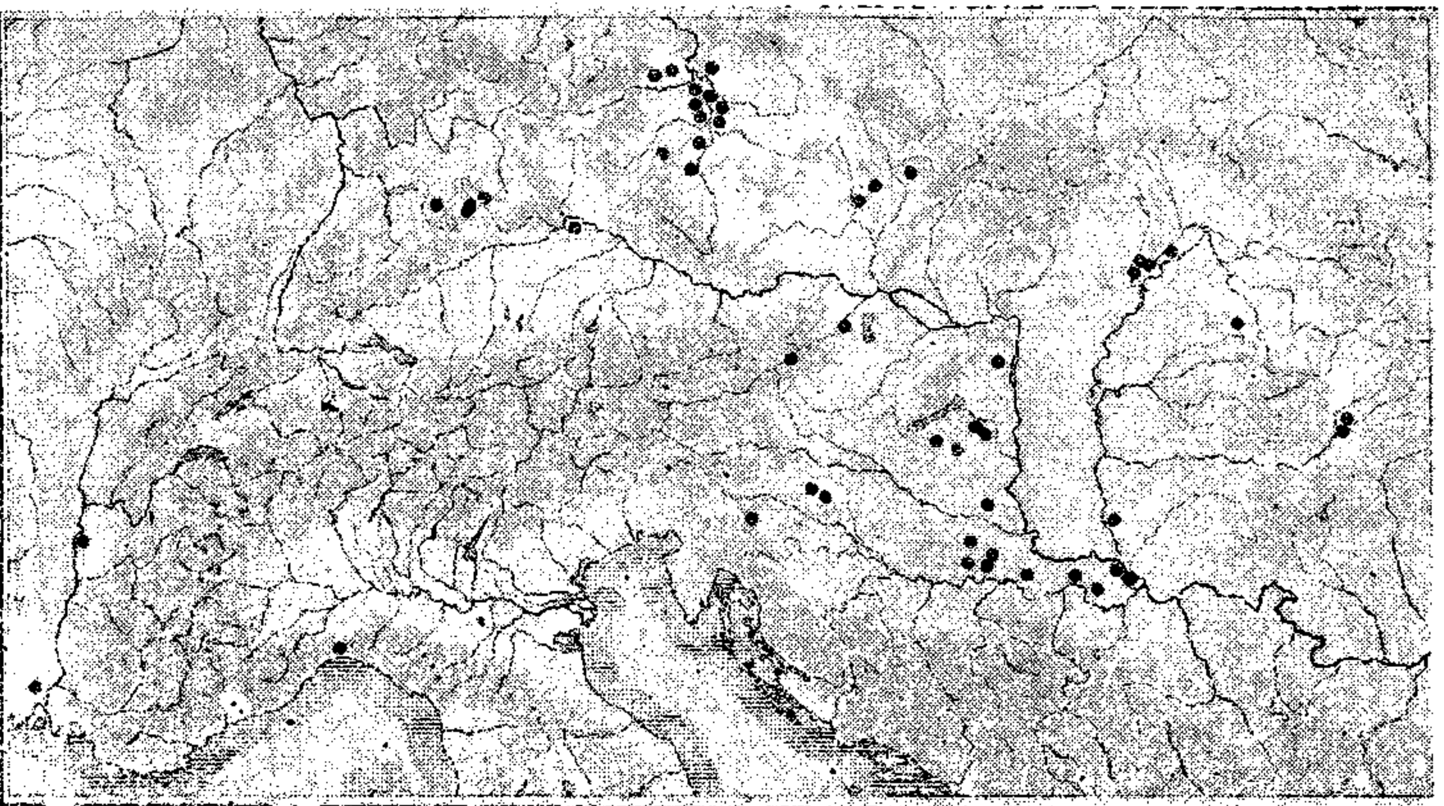

Fig. 5. Depozite din perioada timpurie a UFZ avînd în inventar brice (Hansen 1991b).

nordul Ungariei și Slovacia. Acestei situații îi corespunde în mare măsura modul tratării de dinaintea depunerii. Depozite constituite unilateral sau chiar exclusiv din anumite piese nu conțin deloc sau doar în foarte mică măsură obiecte în stare fragmentară, în timp ce depozitele cu inventar complex conțin mai ales piese fragmentate. Dat fiind că, în majoritatea cazurilor, este vorba de piese ce nu au fost fragmentate întîmplător, ci de obiecte distruse cu intenție pentru a fi făcute nefolosibile, acest fenomen al intensității fragmentării poate fi și el considerat ca o caracteristică pentru o deosebire semnificativă de ordin cultural.

Pentru multe depozite din Boemia, de exemplu cel de la Rýdeč (fig. 4), este caracteristic un tip de fragmentare mărunțit, pentru cele din Sirmia, de exemplu depozitul de la Poljanci (fig. 4), este dimpotrivă tipic un grad redus de fragmentare.

Este deci cu putință să determinăm mai multe regiuni pe baza caracteristicilor depunerilor de bronzuri, în care predomină un model de depunere specific. Trebuie însă categoric pus în evidență : regiunile caracterizate printr-un anumit mod de depunere nu sînt necesar identice cu cele caracterizate de tipuri de ceramică sau de ceva asemănător. Noi vorbim doar despre o formă de acțiune dirijată spre o funcție anume și care nu trebuie să coincidă cu zone altfel structurate. Sînt de părere însă că există bune temeiuri pentru a înțelege tipul și modul depunerii ca un element de identificare cultural, prin care se poate stabili o asociație contextuală asemenea celei caracterizate printr-un ritual de înmormîntare comun. Moduri asemănătoare de tezaurizare oferă în același timp șansa de a se delimita în mod destul de clar de grupele învecinate.

Cercetarea executată empiric asupra depozitelor și descoperirilor izolate ne oferă o serie de puncte de sprijin pentru interpretarea acestui grup de izvoare. Mai întîi este sprijinit punctul de vedere potrivit căruia depozitele constituie o *categorie de izvoare unitară* și eu cred că ele merită și o interpretare unitară.

Modele de înzestrare a complexelor de descoperiri, identificabile din p.d.v. arheologic, cît și modele de depunere limitate regional iau naștere prin reluări ale unei acțiuni. Analiza arată că artefactele de bronz au fost alese în mod conștient în vederea depunerii, tratate cu bună știință într-un anumit mod și îngropate. Depunerea urmează după reguli care trebuie înțelese ca o tratare diferențiată a obiectelor într-un context de comunicații activ supraregional.

Pentru interpretarea descoperirilor de depozite este strict necesar să obținem puncte de referință teoretice. Prima întrebare esențială se referă la rațiunea economică a distrugerii obiectelor de valoare. În această privință lucrările lui K. Polanyi (1979), B. Malinowski (1984) și M. Mauss (1968), care caută să deslușească mecanismele de schimb la societățile arhaice, sînt de o importanță fundamentală. Schimbul de bunuri de prestigiu (și în această categorie se înscriu fără îndoială armele de bronz, vesela ș.a.) urmează în societățile arhaice după forme de schimb ritualizate, care, în principal, servesc pentru construirea de alianțe Este o caracteristică a acestor societăți ca relațiile de rudenie să reprezinte modelul de structurare hotărîtor. Circulația de bunuri identice este, în acest caz, o perpetuă mișcare de relații și contrarelații ale partenerilor de schimb. Epopeile homerice, ca cea mai timpurie mărturie europeană, ne oferă nu-

meroase exemple cum trebuie să ne imaginăm această acţiune (cf. Donlan 1978). În cadrul acţiunilor de schimb din societăţile arhaice un rol hotărîtor îl joacă dobîndirea de prestigiu a donatorului (care, desigur, obligă la o contradonaţie) prin mărime şi dărnicie. P. Bourdieu (1979, p. 375) a descris aceasta astfel: ,,capitalul economic poate avea doar forma de acumulare a unui capital simbolic, ceea ce creează premise ca în cadrul procesului de trecere de la unul la altul să poată fi şi distrus. Capitalul simbolic, constituind prestigiu şi autoritate, reprezintă doar forma transformată, adică făcută de nerecunoscut şi prin aceasta recunoscută oficial, a altor categorii de capitaluri".

Sub aspect istorico-religios depozitele trebuie desemnate ca depuneri votive sau sacrale. Această formă de sacrificii trebuie deosebită de sacrificările sîngeroase de animale, care, în multe societăţi antice, *trebuiau* duse la îndeplinire în anumite zile festive, într-o formă specială, în timp ce ofrandele *puteau şi trebuiau* depuse pur şi simplu cu ocazii deosebite. Depunerile votive din Grecia epocii geometrice şi arhaice mărturisesc despre o diversitate aproape de necuprins a cauzelor, despre o diversitate a ofrandelor ca şi despre relaţia complicată între donator şi primitor. Este însă evident că nu trebuie să confundăm această diversitate cu o lipsă de reguli. Expunerile lui Aristotel în Etica Nicomachică despre conformitatea ofrandelor sînt cu siguranţă o sursă tîrzie pentru problema aici în discuţie. Dar avem dreptul să bănuim că acolo se explică o chestiune mult mai veche şi anume referitor la reprezentarea de sine, cea mai avantajoasă din p.d.v. social, prin mărinimie în cadrul sanctuarului.

Aşa, spre exemplu, se poate împărţi în mod clar caracterul ofrandelor din sanctuarele panelenice de la Olympia şi Delphi (Felten 1982), tot aşa există în inventarul votiv al Heraion-ului samic şi argivic (la o identitate a proprietăţii cultice) deosebiri semnificative şi tot astfel se poate recunoaşte şi o modificare cronologică a ofrandelor cu întreruperi ce apar deosebit de puternic. Şi în Grecia trebuie avută în vedere existenţa de reguli determinate zonal pentru depunerea de obiecte de uz personal (Philipp 1981, p. 350). În spatele acestora trebuie să stea canoane şi norme pe care grupul ce le respectă, le utilizează nu doar ca expresie a unităţii lui; ci şi ca mijloc pentru delimitarea faţă de grupuri învecinate. La Herodot (V, 82 sqq.) se află o mărturie literară rară privind angajarea politică a ofrandelor într-o situaţie conflictuală. Astfel Argos-ul interzice folosirea veselei atice în sanctuarele sale şi prescrie ca ofrandă adusă de femei ace de mărime mare.

La acest exemplu apare limpede, în sfîrşit în mod nemijlocit, necesitatea de a lua în seamă miezul istoric al ofrandelor luate în parte. În ultimii ani s-au făcut, desigur cu oarecare justeţe, referinţe la continuitatea depunerii votive din neolitic pînă în evul mediu timpuriu (Pauli 1987). Deşi sînt clar de recunoscut o serie de concordanţe, trebuie să ne ferim de a evidenţia analogiile exterioare drept convergenţe de conţinut. Tocmai faptul că ofrandele au deschis oamenilor, în ceea ce priveşte faptele lor religioase, posibilităţi de acţiune şi de comunicare care nu sînt date prin reglementatele sacrificii de animale din antichitate, aceste ofrande se conformează problemelor aflate în momentul respectiv, a dorinţelor

şi a speranţelor. Că dincolo de unele situaţii foarte generale, precum naşterea, iniţierea, căsătoria etc., există clar o mulţime de probleme individuale şi sociale care trebuie să se conformeze în fiecare caz la cadrul situaţiilor sociale de fapt, poate fi dedus şi din ofrande, dacă se ia în seamă nucleul lor istoric. Structura teoretic deschisă a ofrandelor ar trebui, în cele din urmă să fie motivul esenţial pentru voga şi longevitatea istorică a lor.

Traducere *A. Vulpe*

LISTĂ BIBLIOGRAFICĂ

Andel K. 1961 — Stud Zvesti AUSAV, 4, 109.

Bourdieu P. 1979 — *Entwurf einer Theorie der Praxis auf der ethnologischen Grundlage der kabylischen Gesellschaft.*

v. Brunn W. A. 1980 — 61. BerRGK, 91 — 101.

Donlan W. 1978 — The Classical World, 75, 1982, 137 — 175.

Felten F. 1982 — AthMitt, 97, 79 — 97.

Hampel J. 1887 — *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn.*

Hänsel B. 1988 — în K. Demakopoulou (sub red.) *Das mykenische Hellas. Heimat der Helden Homers,* Atena, 62 — 64.

Hansen S. 1991 a — *Studien zu den Metalldeponierungen der Urnenfelderzeit im Rhein-Main-Gebiet.*

— 1991 b — *Studien zu den Metalldeponierungen der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken,* Berlin.

Hundt H. J. 1995 — JahrbRGZM, 2, 95 — 140.

Hütel H. G. 1981 — PBF XVI, 2.

— 1982 — în B. Hänsel (sub red.), *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.,* 39 — 64.

Levy J. E. 1982 — *Social and Religious Organization in Bronze Age Danmark. The analysis of ritual hoard finds.*

Malinowski B. 1984 — *Argonauten des westlichen Pazifik. Ein Bericht über Unternemungen und Abenteuer der Eingeborenen auf den Inselwelten von Melanesisch-Neuguinea.*

Mass M. 1968 — *Die Gabe. Form und Funktion des Austauschs in archaischen Gesellschaften (1923/24).*

Menke M. 1978/1979 — Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege, 19/20, 5 — 305.

Morris I. 1987 — *Burial and ancient society. The rise of Greek city state.*

Mozsolics. A. 1985 — *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely.*

— 1956 — ActaArchHung, 7, 1 — 14.

Müller-Karpe H. 1956 — Bayerische Vorgeschichtsblätter, 21, 46 — 75.

Novotná M. 1970 — în *Studien zur Brozezeit. Festschr. W. A. v. Brunn* 309 — 315.

Pare C.F.E. 1987 a — în *Vierrädrige Wagen der Hallstatzeit. Untersuchungen zur Technik,* 25 — 67.

— 1987 b — Oxford Journal Arch., 6, 43 — 61.

Pauli L. 1987 — Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, 41, 281 — 312.

Petrescu Dîmboviţa M. 1987 — PBF, XVIII, 1.

Philipp H. 1981 — *Bronzeschmuck aus Olympia.*

Polanyi K. 1979 — Ökonomie und Gesellschaft.

Schauer P. 1984 — JahrbRGZM, 31, 209 — 235.

Stein F. 1976 — *Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland. Beiträge zur Interpretation einer Quellengattung.*

Winski-Gasparini K. 1973 — *Kultura polja sa zarama u sjevernoj Hrvatskoj.*

Vulpe A. 1970 — I. PBF, IX, 2.

Wingbart S. 1991 — Archäologie in Deutschland, 3, 6 — 11.

In die engere Betrachtung einbezogen sind auf der Gesamtverbreitungskarte die Horte zwischen dem Rhônetal und dem Karpatenbecken (Abb. 1). Insgesamt handelt es sich um mehr als 800 Depotfunde, die sicher oder einigermaßen sicher in die ältere Urnenfelderzeit datiert werden können. Diese Zahl ist an der Größe des behandelten Raumes und der Länge des Zeitabschnittes bemessen nicht sonderlich groß.

Zunächst lassen sich deutliche Fundkonzentrationen gegenüber fast oder weitgehend fundleeren Gebieten erkennen. Hortfunde sind also in dem fraglichen Zeitraum nicht überall in die Erde gekommen. Nur in einigen Fällen z.B. der ungarischen Tiefebene oder den Alpen möchte man dafür naturräumliche Gegebenheiten, z.B. große Versumpfunggebiete oder alpine Höhenlagen verantwortlich machen. In den meisten anderen Landschaften muß das fast vollständige Fehlen von Horten mit menschlicher Tätigkeit in der Antike (und nicht etwa der Gegenwart). zusammenhängen, wie ein Blick auf die Verbreitung der frühbronzezeitlichen Horte (Menke 1978/79, Beil 2) deutlich macht. Die Verteilungszentren der ersten (frühbronzezeitlichen) und der zweiten (älterurnenfelderzeitlichen) Bronzedepotwelle in Mitteleuropa schließen sich weitgehend aus, beispielsweise in Bayern und in Böhmen.

Wir köneen uns hinsichtlich der fundleeren Gebiete aber nicht allein damit begnügen, das Fehlen von Horten zu konstatieren, sondern müssen fragen, mit welchen Phänomenen dieser Mangel verknüpft sein könnte : denn um fundleere oder metallarme Gebiete handelt es sich keineswegs. Als den markantesten Gegensatz zur Depotniederlegung läßt sich die Fundverbreitung von reichen Bestattungen der Urnenfelderzeit verstehen. Es genügt, dies am Beispiel der Schwert- und Lanzenspitzenfunde aus Gräbern zu zeigen, da sie ja fast den gesamten Bestand gut ausgestatteter Männergräber repräsentieren. Grabfunde mit Schwertern sind im wesentlichen zwischen dem Rhein und dem nördlichen Transdanubien nachgewiesen (Abb. 2). Man erkennt, daß die Depotfunde in den Kernzonen der Grabausstattung praktisch keine Rolle spielen. Und dort, wo es — wie in der Oberpfalz — kleinere Hortkonzentrationen mit Schwertern gibt, finden wir keine entsprechend ausgestatteten Gräber. Ein in den Grundzügen identisches Bild bieten die Gräber mit Lanzenspitzen (Hansen 1991b), deren Verbreitung sich wiederum mit jener der lanzenspitzenführenden Horte ausschließt. Es ist bereits bemerkt worden, daß sich die Ausstattung der urnenfelderzeitlichen Kriegergräber zwischen dem Pariser Becken und dem nördlichen Transdanubien in auffälliger Weise gleicht und es möglich ist, verschiedene Ausstattungsgruppen (Schauer 1984 ; Hansen 1991a) zu bestimmen. Bei der insgesamt geringen Zahl aussagekräftiger Inventare ist es aber schwer zu entscheiden, ob es sich um den Niederschlag einer gesellschaftlichen Rangfolge handelt, oder ob sich darin nicht auch regionale Unterschiede der Beigabenausstattung spiegeln, wofür es Hinweise gibt. Aus der weitgehend gleichartigen Behandlung der sozialen Elite im Bestattungsritus läßt sich auf eine dichte Kommunikationsstruktur dieser sozialen Eliten schließen.

Ein in den Grundzügen identisches Bild bietet sich auch für andere Bronzegegenstände, da sie an die Ausstattung sozial exklusiver Grablegen gebunden sind. Besonders eindrücklich wird der regionale Unterschied in der Art und Weise der Deponierung bei den Gegenständen an der Spitze

der sozialen Hierarchie, etwa beim Bronzegeschirr oder den bronzenen Beschalgteilen von Zeremonialwagen und dem Pferdegeschirr.

Für die bronzenen Bestandteile des Pferdegeschirrs und Beschlagreste vom Wagen, Dinge, die am Beginn der Urnenfelderzeit das erste Mal im Fundstoff auftreten, lassen sich aufgrund der zeitlichen und regionalen Lückenhaftigkeit des Fundstoffs einstweilen keine typologisch stabilen Reihen bilden. Manch technische Entwicklungsvorstellung (vgl. Pare 1987 a) ist sicher eher als Vermutung zu verstehen.

Unter dem Gesichtswinkel der Deponierungsregeln können die Wagen und das Pferdegeschirr aufgrund der geringen Zahl zwar nicht mit den umfangreichen Artefaktgruppen wie den Schwertern oder Lanzenspitzen konkurrieren, so daß der regionale Fundniederschlag im Zusammenhang mit dem Quellenbild anderer Gruppen zu sehen ist. Auf der anderen Seite ist gerade bei der geringen Zahl von Wagenfunden und ihrer allgemein vermuteten sozialen Exklusivität (Hüttel 1982) ein besonders klares Quellenbild zu erwarten.

Die Quellensituation wird auf der Verbreitungskarte (Abb. 3b) der Wagenbestandteile in der älteren Urnenfelderzeit sichtbar. Allein in Süddeutschland und der Schweiz gelangten Wagen oder Wagenbestandteile mit in das Grab. Da die meisten Grabinventare in geringen Resten erhalten und die Beigaben häufig stark zerstört sind, läßt sich schwer entscheiden, ob nur bestimmte Teile oder der ganze Wagen dem Scheiterhaufen übergeben wurde und später in das Grab gelangte.

Das Aussehen der urnenfelderzeitlichen Wagen ist kaum zu ermitteln. Aus den Grabfunden sind Stabfragmente zu nennen, die in konstruktivem Zusammenhang am Wagen vorgestellt werden, desweiteren Tüllenaufsätze und Reste der bronzenen Radnabenummantelung. Achskappen liegen aus einigen Grab- und einigen Depotfunden vor. Manche Tülle kann an einem Wagen, vielleicht aber auch einem anderen Gegenstand (z.B. Möbel) angebracht gewesen sein (Abb. 3b). Die beste Rekonstruktion eines Rades gelang bisher anhand der Bronzereste aus dem Grab von Hart a.d. Alz (Müller-Karpe 1956). Inwieweit der Neufund eines Wagengrabes aus Poing, Ldkr. Ebersberg (Winghart 1991) unsere Kenntnis von der Konstruktion vertiefen kann, bleibt bis zu seiner Publikation abzuwarten.

Über die Funktion dieser Wagen herrscht nicht wirklich Klarheit. Bei der geringen Zahl von Funden besteht leicht die Tendenz offensichtlich Inkompatibles auf einen gemeinsamen Nenner zu bringen. Bei den älterurnenfelderzeitlichen Wagen der Gruppe Hart a.d. Alz (vgl. Pare 1987a, 38ff.) ist noch nicht einmal gänzlich sicher, ob es sich um vierrädrige oder zweirädrige Gefährte handelt, was natürlich jeweils ganz andere Interpretationskonsequenzen nach sich zöge. Allein bei dem Neufund von Poing handelt es sich dem Bericht des Ausgräbers zufolge um ein vierrädriges Gefährt.

Als Teile eines zweirädrigen Wagens sind möglicherweise die beiden paarweise aufgefundenen Radfunde von Obisovice (Abos) (Hampel 1887 Taf. 59,1) und Arcalia (Hampel 1887 Taf. 59,2) zu bestimmen, doch mag sich in der Zahl auch nur eine bestimmte Deponierungsvorstellung mani-

festieren [4]. An eine praktische Verwendung der Räder als Teile von Streitwagen (Pare 1987a, 36) ist nicht zu denken, da vierspeichige Räder nicht funktionstüchtig sind (Hänsel 1988, 63). Die bildlichen Darstellungen mykenischer Streitwagen zeigen zwar ebenfalls vierspeichige Räder, doch handelt es sich hierbei um eine besondere Darstellungsweise, die in Griechenland noch bis in klassische Zeit zu verfolgen ist und sich von denen einfacher Karren klar unterscheiden läßt. Für den Nachweis der konstruktiven Abhängigkeit (Pare 1987b, 43ff.) der karpatenländischen Radfunde von mykenischen Vorbildern sind die mykenischen Raddarstellungen nicht verwendbar, was umsomehr für die „Rad" darstellungen auf siebenbürgischen Gürtelblechen gilt, da sie zweifellos im dortigen „Symbolgut" verankert sind und ebenfalls auf ältere Vorbilder zurückgehen.

Die Depotfunde, in denen sich Wagenbestandteile fanden, konzentrieren sich im östlichen Bereich des Untersuchungsgebietes (vgl. Karte Abb. 3b) : im böhmischen Hort von Rýdeč eine Winkeltülle (Abb. 4), in Sajóvámos, Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén (Mozsolics 1956) das Fragment einer Nabe. Jeweils ein Fragment eines gegossenen Radnabenbeschlages fand sich in den Horten von Futog in der Vojvodina (Mozsolics 1956) und Caransebeş im Banat (Petrescu-Dîmboviţa 1978). Im Hort von Komjatna (Novotná 1970) fanden sich 2 Achskappen. Etwas jünger ist der Depotfund von Trencianske Bohuslavice (Novotná 1970), in dem sich ebenfalls eine Achskappe fand. Anhand der Tüllenbeile mit Y-Dekor ist er bereits der jüngeren Typengesellschaft nach v. Brunn zuzuweisen. Nicht gänzlich gesichert ist die Identifizierung eines Fragmentes als Beschlag einer Nabe aus dem Depot von Liptovská Mara (Novotná 1982). Die paarweisen Raddeponierungen von Obisovice (Abos) und Arcalia werden hier einbezogen, auch wenn ihre Datierung nicht wirklich gesichert ist. Im Westen sind im Depot von Cannes-Écluse sowie angeblich im Hort von Reventin-Vaugris (Pare 1987a) Wagenreste erhalten.

Die Wagenbeigabe im Grab ist im wesentlichen auf das Gebiet zwischen dem Genfer See und dem Chiemsee begrenzt, und ist somit nicht mit der Gesamtverbreitung der bereits erwähnten „Krieger"- oder „Adels" gräber identisch. Im Bereich der südosteuropäischen Hortfundkonzentrationen häufen sich die Wagenfunde in der Slowakei, in Nordungarn und im nördlichen Siebenbürgen, während sie auffälligerweise in den zahlreichen und großen Horten Transdanubiens und des Save-Drau-Zwischenstromlandes fehlen. Daß es sich bei dieser Fundverteilung schwerlich um einen tatsächlichen Spiegel der antiken Verwendung von Wagen handelt, legt nicht nur ein Blick auf die Verteilung anderer Artefaktklassen, sondern auch die Verteilung jüngerurnenfelderzeitlicher Wagenfunde nahe (vgl. Hansen 1991a, 133ff.).

Die Beigabe von Teilen des Pferdegeschirrs (Hüttel 1981) in den Depot- und Grabfunden der älteren Urnenfelderzeit folgt dem Raum- und Zeitmuster der Wagendeponierung nur partiell (vgl. Verbreitungs-

[4] Aus der jüngeren Urnenfelderzeit kennen wir ebenfalls — nun jedoch in West- und Nordeuropa — reine Raddepots. In Stade fanden sich 4 Räder, in Haßloch 2 Exemplare (vgl. Hansen 1991a, 134f.).

karte Abb. 3a). In den südbayerischen Funden fehlen bronzene Teile des Pferdegeschirrs, dessen Verbreitung im Westen auf die rheinisch-schweizerische und die untermainische Gruppe der Urnenfelderkultur begrenzt ist (Königsbronn, Mengen, Kaisten, Burgwies, St. Sulpice: Hüttel 1981). Hier handelt es sich vornehmlich um glatte Gebißstangen. Die Datierung der Flußfunde aus dem Main und dem Rhein lehnt sich an die geschlossenen Funde mit solchen Gebissen an. Im Osten des Untersuchungsgebietes sind Reste des Pferdegeschirrs einzig aus Horten überliefert; zwischen beiden Fundlandschaften vermittelt räumlich der Hort von Staré Sedlo (Hüttel 1981) mit zwei Stangenknebeln. Knebel, nicht aber Gebißstangen, sind insbesondere für den östlichen Teil des Arbeitsgebietes, die Depotfunde des nördlichen Siebenbürgen (Bogata de Jos, Rus, Ungureni: Hüttel 1981; Lozna, Spălnaca: Petrescu-Dimbovița; Șanț: Vulpe 1970) sowie Nordungarns (Gyöngyössolymos: Mozsolics 1985) und der Slowakei (Zbince: Andel 1961) charakteristisch. Einzelne Funde stammen aus dem südlichen Transdanubien (Keszőhidegkút: Mozsolics 1985) und dem Save-Drau-Zwischenstromland (Pricac: Vinski-Gasparini 1973). Aus dem Depot II von Boriaș (Hüttel 1981 Taf. 29) im Banat sind zwei Geweihknebel überliefert.

Auch am Beispiel des Pferdegeschirrs wird deutlich, daß es einen regionalen Wechsel in der Form der Deponierung, d.h. im Grab oder Hort gibt und es wird zugleich sichtbar, daß die Beigabe oder Nichtbeigabe von Gütern im Grab bzw. Hort ein regionales Distinktionsmerkmal ist. Wenngleich der Zusammenhang zwischen Grab- und Hortausstattung im regionalen Wechsel offenkundig ist, die Vorstellung verborgenen Schmiede- oder Händlerbesitzes damit wenig stichhaltig erscheint — denn wie könnten akzidentelle, krisenbedingte Niederlegungen auf Ritualvorschriften der Totenbehandlung Bezug nehmen? — so können wir gleichwohl nicht auf die Formel der „Selbstausstattung" ((Hundt 1955) für das Jenseits zurückgreifen, denn die Hortausstattungen gleichen insgesamt so wenig den Grabausstattungen, daß hier kein unmittelbares Äquivalent vorliegen kann. Ihr Zusammenhang muß komplizierter Natur sein.

Wenn bereits erwähnt wurde, daß es in Ansätzen möglich ist, die Ausstattung von Gräbern regional zu differenzieren, liegt es natürlich nahe, die gleiche Frage an die Horte zu stellen. Lassen sich also regionale Eigentümlichkeiten bezüglich der funktionalen Zusammensetzung und der prädepositionalen Behandlung der Horte erkennen?

Man kann sich diesem Problem von einzelnen Gegenständen etwa den Rasiermessern nähern (Abb. 5) und erkennt, daß ihre Zutat im Hort auf bestimmte Regionen begrenzt bleibt und in anderen fehlt. Desweiteren kann anhand von Ausstattungstabellen der Inhalt der Hortfunde nach funktionalen Kriterien aufgeschlüsselt werden. So können Unterschiede im jeweiligen Anteil einzelner Depotgruppen im Gesamtbestand einer Landschaft herausgearbeitet werden. Auf diesem Wege lassen sich 15 Regionen voneinander unterscheiden, in denen von kulturell variierten Hortmustern gesprochen werden kann und die in Verbindung mit den jeweils regionalen Eigenheiten der übrigen Metallniederlegung als Deponierungsmuster zu fassen sind. So ist bei den Horten des südlichen Transdanubiens offenkundig, daß es sich fast ausschließlich um Horte komplexen Inhaltes, d.h. mit Waffen, Geräten und Schmucksachen handelt.

Demgegenüber ist in Nordungarn und der Slowakei der Anteil von einseitig zusammengesetzten Horten mit jeweils nur Schmuck oder nur Waffen und Geräten erheblich höher. Damit korrespondiert auch die Art und Weise der prädepositionalen Behandlung weitgehend. Reine oder einseitig zusammengesetzte Horte weisen meist keine oder nur geringfügig fragmentierte Gegenstände auf, während in Horten komplexen Inhaltes die meisten Gegenstände zerbrochen worden sind. Da es sich in den meisten Fällen nicht um zufällig zerbrochene Geräte, sondern absichtlich zerstörte und willentlich unbrauchbar gemachte Gegenstände handelt, kann auch die Intensität der Fragmentierung als ein kulturell signifikantes Unterscheidungsmerkmal gewertet werden. So ist für viele böhmischen Horte, z. B. jenen von Rýdeč (Abb. 4) ein sehr kleinteiliges Fragmentierungsmuster charakteristisch, für die syrmischen Horte, z.B. jenen von Poljanci (Abb. 4) hingegen ein geringer Fragmentierungsgrad typisch. Es ist also möglich anhand der Charakteristika der Bronzedeponierung mehrere Regionen herauszustellen, in denen ein typisches Deponierungsmuster vorherrscht. Ausdrücklich sei hervorgehoben: die durch Hort- bzw. Deponierungsmuster erkennbaren Regionen müssen nicht identisch sein mit gleichartiger Keramikherstellung oder ähnlichem. Wir sprechen nur über eine auf eine bestimmte Funktion ausgerichtete Handlungsform, die mit anders strukturierten Bereichen nicht zusammenfallen muß. Ich meine aber, es gibt gute Gründe, die Art und Weise der Deponierung als eine kulturelle Identifikationsfigur zu verstehen, durch die sich ebenso Zusammengehörigkeit vermitteln kann, wie durch einen gemeinsamen Bestattungsritus. Gleiche Hortungsweisen bieten zugleich die Chance sich gegenüber den benachbarten Gruppen hinreichend deutlich abzusetzen.

Die empirisch angelegte Untersuchung der Hort- und Einzelfunde gibt uns eine Reihe von Anhaltspunkten für die Interpretation der Quellengruppe. Zunächst wird die Ansicht, Horte seien eine *einheitliche Quellengattung* unterstützt und ich meine daß sie auch einer einheitlichen Deutung bedürfen. Archäologisch nachvollziehbare Ausstattungsmuster von Fundkomplexen sowie regionale Deponierungsmuster entstehen durch Handlungswiederholungen. Die Analyse zeigt, daß die bronzenen Artefakte zur Deponierung bewußt ausgewählt, mit Bedacht in bestimmter Weise behandelt und niedergelegt wurden. Die Niederlegung erfolgt unter Regeln, die in einem überregional wirksamen Kommunikationsgefüge differenzierter Objektbehandlung zu verstehen sind.

Es ist für die Interpretation der Hortfunde unerläßlich, theoretische Bezugspunkte zu gewinnen. Die erste wesentliche Frage, ist die nach der ökonomischen Rationalität der Vernichtung von Wertgegenständen. In diesem Zusammenhang sind die Arbeiten von K. Polanyi (1979), B. Malinowski (1984) und M. Mauss (1968), die den Austauschmechanismen in archaischen Gesellschaften auf die Spur zu kommen suchten, von grundlegender Bedeutung. Der Austausch von Prestigegütern (und um solche handelt es sich bei den Bronzewaffen, den Gefäßen u.a.m. zweifellos) erfolgt demnach in archaischen Gesellschaften, in ritualisierten Austauschformen, die im wesentlichen der Allianzenbildung dienen. Merkmal dieser Gesellschaften ist es, daß Verwandschaftsbeziehungen das durchgreifende Strukturierungsmuster darstellen. Die Zirkulation identischer Güter

ist hier eine ständige Bewegung von Bindung und Gegenbindung der Tauschpartner. Die homerischen Epen als frühestes europäisches Zeugnis bieten zahlreiche Beispiele, wie wir uns dies vorstellen dürfen (cf. Donlan 1978). In den Tauschaktionen in archaischen Gesellschaften spielt der durch Großzügigkeit und Freigibiegkeit erzeugte Prestigegewinn des Gebenden (der freilich einen Zwang zur Gegengabe erzeugt) die entscheidende Rolle. P. Bourdieu (1979, 375) hat dies treffend so beschrieben: „ökonomisches Kapital kann nur Form symbolischen Kapitals akkumuliert werden, was die Voraussetzung dafür schafft, daß es bei den Umwandlungsverfahren auch vernichtet werden kann. Das symbolische Kapital, gewöhnlich Prestige oder Autorität, stellt nur die umgewandelte, d.h. unkenntlich gemachte und damit offiziell anerkannte Form der anderen Kapitalarten dar".

Unter religionsgeschichtlichem Aspekt sind die Horte als Votive oder Weihegaben zu bezeichnen. Diese Form der Opfer ist in vielen antiken Gesellschaften von den blutigen Tieropfern, die an bestimmten Festtagen in besonderer Weise vollzogen werden *müssen*, zu unterscheiden, da Gabenopfer lediglich bei besonderen Anlässen gegeben werden *können und sollen*. Die Votive Griechenlands der geometrischen und archaischen Zeit zeugen von einer schier unüberschaubaren Vielfalt der Anlässe, der Mannigfaltigkeit der Gaben sowie der komplizierten Bindung des Spenders an den Empfänger. Offensichtlich dürfen wir aber diese Vielfalt nicht mit Regellosigkeit verwechseln. Sicher sind Aristoteles' Ausführungen in der Nikomachischen Ethik über die Angemessenheit der Gabe eine späte Quelle für unser Problem. Aber wir dürfen vermuten, daß hier ein viel älteres Problem expliziert wird, nämlich nach der sozial vorteilhaftesten Selbstdarstellung durch die Großzügigkeit im Heiligtum.

So läßt sich beispielshalber der Charakter der Weihungen in den panhellenischen Heiligtümern von Olympia und Delphi deutlich voneinander absetzen (Felten 1982), so gibt es im Votivinventar etwa des samischen und des argivischen Heraions (bei Identität der Kulteignerin) signifikante Unterschiede und so läßt sich auch ein zeitlicher Wandel der Weihegaben mit durchaus kräftig erscheinenden Bruchstellen erkennen. Auch in Griechenland muß man mit landschaftsgebundenen Regeln für die Weihung von Gegenständen des persönlichen Gebrauchs (Philipp 1981, 350) rechnen. Hinter ihnen müssen Regeln und Normen stehen, die die handelnde Gruppe nicht nur als Ausdruck ihrer Zusammengehörigkeit, sondern auch als Mittel zur Abgrenzung von Nachbargruppen verwendet. Bei Herodot (V, 82 ff). findet sich ein seltenes literarisches Zeugnis für den politischen Einsatz von Weihegaben in einer Konfliktsituation. So verbietet Argos in seinen Heiligtümern die Verwendung attischen Geschirrs und bestimmt große Nadeln als Weihegabe für die Frauen.

Unmittelbar deutlich wird an diesem Beispiel schließlich die Notwendigkeit, den historischen Kern der einzelnen Weihegaben zu beachten. Man hat in den letzten Jahren sicher mit einigem Recht auf die Kontinuitäten der Votivniederlegung seit dem Neolithikum bis in das Frühmittelalter hingewiesen (Pauli 1987). Obgleich manche Übereinstimmung deutlich erkennbar ist, muß man sich davor hüten, äußerliche Ähnlichkeiten zu inhaltlichen Konvergenzen zu erheben. Gerade weil die Weihegaben den Menschen in ihren Religionsübungen Handlungs-und Kommuni-

kationsmöglichkeiten eröffneen, die z.B. durch die reglementierten antiken Tieropfer nicht gegeben sind, werden sie den aktuellen Problemen, Wünschen und Hoffnungen angepaßt. Daß es jenseits sehr allgemeiner Situationen, wie der Geburt, der Initiation, der Heirat etc. aber eine Fülle individueller und gesellschaftlicher Probleme gibt, die jeweils den aktuellen sozialen Rahmenbedingungen angepaßt werden müssen, läßt sich auch an den Votiven ablesen, wenn man ihren Zeitkern beachtet. Die theoretisch offene Struktur der Weihegaben dürfte schließlich der wesentliche Grund für ihre Beliebtheit und historische Langlebigkeit sein.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

CÎTEVA OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA UNELE DESCOPERIRI HALLSTATTIENE CONŢINÎND OBIECTE DE FIER DIN ROMÂNIA

de ADRIANA STOIA

Pentru spaţiul carpato-danubiano-pontic fierul a jucat un rol secundar în raport cu o serie de fenomene constatate în evoluţia internă a culturilor Bronzului tîrziu sau ca un reflex al unor evenimente petrecute în lumea egeo-anatoliană [1], ale căror consecinţe, transpuse pe plan supra-regional, au influenţat evoluţia istorică a triburilor locale. Începutul epocii fierului, în această zonă, poate fi considerat ca situîndu-se în sec. XII, cu atît mai mult cu cît prezenţa noului metal, fierul, atestat din ce în ce mai frecvent în noile descoperiri, justifică şi din punct de vedere fenomenologic denumirea dată acestei perioade. Secolul XII rămîne totuşi o dată convenţională, dacă luăm în considerare evoluţia „întîrziată" a unor culturi (vezi persistenţa culturii Noua în Moldova şi a culturii Tei în Cîmpia Dunării [2]).

Prin răspîndirea masivă a ceramicii decorate cu caneluri, diferitele culturi ale sfîrşitului epocii bronzului îşi pierd individualitatea, aspectul general al culturii materiale fiind remarcabil de uniform şi unitar. Ariile culturale mai vaste corespund unei noi trepte de dezvoltare istorică. Şi dacă în Hallstattul timpuriu constatăm încă o delimitare a ariilor culturale, Hallstattul mijlociu este caracterizat în principal prin cultura Basarabi, manifestă printr-o ceramică unitară ca forme şi decor. În stadiul actual al cercetărilor putem presupune o legătură între apariţia şi răspîndirea obiectelor de fier — pe de o parte — şi apariţia şi răspîndirea ceramicii hallstattiene, atît de diferită ca tehnică de producere şi decor faţă de cea anterioară a culturilor epocii bronzului — pe de altă parte [3].

Pe planul metalurgiei, paralel cu apariţia fierului ca materie primă, asistăm la dezvoltarea metalurgiei bronzului, Ha A_1 reprezentînd momentul de apogeu al producţiei obiectelor de bronz, atît din punct de vedere cantitativ cît şi ca varietate de tipuri. Fenomenul, prezent în special în nordul Transilvaniei, este manifest şi în Moldova, Banat şi Oltenia. Astfel, în seria depozitelor Cincu-Suseni — corespunzătoare etapei Ha A_1 — s-au înregistrat 90 de depozite de bronzuri, unele de mărimi impresionante; Uioara, Şpălnaca, Uriu, Gusteriţa, Band, Dipşa, Aiud. Cele peste 5000 kg pe care le însumează aceste depozite depăşesc greutatea totală a depozitelor de la sfîrşitul epocii bronzului din Transilvania [4].

[1] W. Kimmig, *Studien aus Alteuropa*, I, 1964, p. 220 şi urm; K. Sanders, în *The European Community in Later Prehistory. Studies in Honour of C.F.C. Hawkes*, 1972, p. 14.

[2] M. Florescu, A. Florescu, Materiale, Braşov, 1983, p. 112 — 130; idem, Studia antiqua et Archaeological, 1, 1983, p. 72 — 93; Vezi în acest sens raporturile cronologice stabilite cu nivelul 13 b de la Kastanas, prin acul cu protuberanţe găsit acolo şi datat în plin sec. XII (Alix Hochstetter, Germania, 59, 1981, 2, p. 239). Pentru cultura Tei — rezultatul cercetărilor de la Popeşti, 1988 — 1991.

[3] A. László, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 33 şi urm.

[4] M. Petrescu — Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977, p. 23.

S C I V A, tomul 43, nr. 4, Bucureşti, octombrie — decembrie 1992, p. 393—400

În privința depozitelor de bronzuri trebuie să subliniem două aspecte. În primul rînd nu totdeauna această categorie de descoperiri are un caracter unitar, piesa cea mai nouă din depozit consemnînd doar data îngropării sale [5]. Legate de acest aspect ne apar și „motivele" îngropării. Din acest ultim punct de vedere depozitele pot fi încadrate într-unul din cele trei tipuri posibile: depozite-turnătorii, depozite-votive și depozite-proprietate personală.

Potrivit opiniilor exprimate de M. Rusu și M. Petrescu-Dîmbovița, depozitele au fost îngropate datorită condițiilor obiective interne (lupte intertribale) sau externe (pătrunderea unor populații) [6]. Tezaurele ce cuprind piese ieșite din uz sau cu diferite defecte sînt presupuse a fi depozite-turnătorii, în timp ce acelea cu un număr redus de obiecte ar fi putut aparține unor meșteri ambulanți [7]. După opinia lui A. Vulpe însă, majoritatea depozitelor au fost îngropate „ritual", avînd un caracter votiv [8]. Discuția noastră cu privire la „depunerea" de obiecte de fier în Hallstattul timpuriu va ține cont de faptul că, în stadiul actual al cercetării, nu putem fi siguri de „motivele" depunerii depozitelor de bronzuri.

Prosperitatea economică a comunităților din această etapă, de presupus în condițiile existenței acestor depozite mamut — indiferent de motivele îngropării lor —, se evidențiază și prin creșterea substanțială a descoperirilor de aur [9] — vezi în acest sens depozitul de la Hinova, jud. Mehedinți cu o greutate de 4919,95 g, compus din 1003 piese — databil grosso-modo în sec. XII — XI a. Ch [10]., sau cel de la Rădeni, jud. Neamț (cu cele cinci vase de aur) [11], ca și prezența aurului în morminte — de exemplu la Meri [12] sau la Lăpuș [13].

Viața economică înfloritoare se reflectă și în ritualul funerar, căci din această vreme datează tumulul de la Susani cu ofrande însumînd 300 de vase [14] sau tumulii din zona Lăpușului — unii dintre ei cuprinzînd resturile a sute, chiar mii de vase [15].

În sec. XII deci, indiferent de caracterul convențional al denumirii, se manifestă începutul unui proces innoitor, manifest în toate domeniile culturii materiale și spirituale [16].

Începutul primei epoci a fierului se remarcă, după cum rezultă din cele cîteva elemente prezentate anterior, prin tendința comunităților de a aduce „ofrande"; ceramică în cazul tumulului de la Susani, aur — Hinova și Rădeni —, bronz — depozitele de bronzuri. Fierul, ca metal nou folosit, nu face excepție. Astfel, obiectele de fier datate în Ha A și Ha A/B provin din cinci așezări (Susani?, Peteni, Tășad, Șuncuiuș și

[5] M. Rusu, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 183; K. Horedt, StCom Sibiu, 13, 1967, p. 141 — 147.

[6] M. Rusu, *loc. cit.*; idem, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 490; M. Petrescu—Dîmbovița, *op. cit.*, p. 26.

[7] M. Petrescu—Dîmbovița, *loc. cit.*

[8] A. Vulpe, SCIV, 25, 1974, 1, p. 5 — 18; idem, Germania, 59, 1981, 2, p. 428.

[9] M. Rusu, ActaMN, 9, 1972, p. 30.

[10] M. Davidescu, Thraco—Dacica, 2, 1981, p. 7 și urm.

[11] A. Vulpe și V. Mihăilescu-Bîrliba, PZ, 60, 1985, 1, p. 67.

[12] E. Moscalu, Thraco—Dacica, 1, 1976, p. 77 — 86.

[13] C. Kacsó, Marmatia, 2, 1971, p. 36 — 54; idem, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 45 — 68.

[14] I. Stratan, A. Vulpe, PZ, 52, 1977, p. 29 — 60.

[15] C. Kacsó, Marmatia, 2, 1971, p. 36 — 48.

[16] S. Morintz, RevIst, 30, 1977, 8, p. 1465 — 1488.

Căuaș)[17], mai mult de zece piese provin din necropole (Lăpuș, Bobda, Oradea-Salca, Peteni, Balta Berde, Meri)[18], unul din depozite de bronzuri (Rozavlea)[19] și patru din descoperiri întîmplătoare (în Banat: un ac și spadă cu loc de descoperire neprecizat și un pumnal de la Tirol; în Moldova: un cuțit de luptă descoperit la Corni)[20]. Indiferent dacă estimăm că descoperirile întîmplătoare provin din morminte sau depuneri votive, ele fac probabilă existența, la acea dată, a obiectelor de fier cu caracter „rar", „prețios".

Statistica ne arată o situație deosebită pentru piesele de fier databile în Ha B. Astfel, din cele peste 40 de obiecte, majoritatea sînt găsite în așezări: Cernatu de Sus, Hărman, Porumbenii Mari, Sîncrăieni, Mediaș, Sîntimbru, Sînsimion, Tilișca, Tușnad, Babadag, Galița, Hîrșova, Insula Banului, Cîndești, Grănicești, Lozna, Trușești[21] restul aflîndu-se în trei depozite; Hida, Bîrlad, Șomartin[22]. Pentru sfîrșitul Ha B și trecerea la Ha C nu cunoaștem obiecte de fier decît în două așezări (Teleac și Babadag)[23] și o necropolă (Stoicani)[24]. În această etapă a Hallstattului

[17] SUSANI, jud. Timiș — întrucît nu avem confirmarea arheologică este bine să privim cu rezervă acest document; PETENI, jud. Covasna — Z. Szekely, Zs. Szekely, Materiale, Oradea, 1979, p. 71 — 72; TĂȘAD, jud. Bihor — informații N. Chidioșan; ȘUNCUIUȘ, jud. Alba — C. Kácso, Dacia, N. S., 19, 1975 p. 56; A. László, ActaArchHung, 29, 1977, 1 — 2, p. 58. CĂUAȘ, jud. Satu Mare — T. Bader, PBF, XIV/6, 1983, p. 20.

[18] LĂPUȘ, jud. Maramureș — C. Kacsó, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 62 și 67; A. László SCIVA, 26, 1975, 1, p. 21; BOBDA, jud. Timiș — M. Moga, RevMuz, 1, 1964, 3, p. 296 — A. László, nr. 5; PETENI, jud. Covasna — Z. Szekely, Materiale, Oradea, 1979, p. 71 — 72; ORADEA — SALCA, jud. Bihor — I. Emödi, Crisia, 11, 1981, p. 322; BALTA VERDE, jud. Mehedinți — D. Berciu, E. Comșa, Materiale, 2, 1956, p. 318; MERI, jud. Teleorman — E. Moscalu, Thraco — Dacica, 1, 1976, fig. 3/4.

[19] ROZAVLEA, jud. Maramureș, C. Kacsó, I. Mitrea, SCIVA, 27, 1976, 4, p. 537 — 548.

[20] TIROL, jud. Caraș Severin — + cele două cu loc neprecizat din Banat — M. Rusu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 353 — 354; A. Laszló, SCIVA, 26, 1976, 1, nr. 2 — 3 și 18; CORNI, jud. Suceava — M. Ignat, Thraco — Dacica, 2, 1981, p. 139.

[21] CERNATU de SUS, jud. Covasna — Z. Szekely, *Așezări din prima vîrstă a fierului din sud-vestul României*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 21 — 27; MEDIAȘ, jud. Sibiu — M. Blăjan, E. Stoicovici, Paul Georoceanu, Sargetia, 14, 1979, p. 35 și urm.; HĂRMAN, jud. Brașov — T. Musca, Apulum, 20, 1982, p. 56; PORUMBENII MARI, jud. Harghita — Z. Szekely, *op. cit.*, p. 29 — 37; SINCRĂIENI, SÎNTIMBRU, SÎNSIMION, jud. Harghita — T. Musca, *op. cit.*, p. 53 — 56; TUȘNAD jud. Harghita — K. Horedt, Dacia, N. S., 8, 1964, nr. 22; A. László, ActaArchHung, 29, 1977, 1 — 2, p. 56, nr. 2L; BABADAG, jud. Tulcea — S. Morintz, N. S., 8, 1964, p. 105, 116; GALIȚA, jud. Constanța — Șt. Olteanu, SCIV, 22, 1971, 2, p. 295 — 296; HÎRȘOVA, jud. Constanța — S. Morintz, D. Șerbănescu, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 47; INSULA BANULUI, jud, Mehedinți — S. Morintz, P. Roman, SCIV, 20, 1969, 3, p. 416; CINDEȘTI, jud. Vrancea — M. Florescu, A. Florescu, Materiale, Brașov, 1983, p. 121 și nota 30; GRĂNICEȘTI, jud. Suceava — A. László, SCIVA, 26, 1975, 1, nr. 8; idem, ActaArchHung, 29, 1977, 1 — 2, p. 55; LOZNA, jud. Botoșani — P. Șadurschi, Silvia Teodor, Materiale Oradea, 1979, p. 82; TRUȘEȘTI, jud. Botoșani — A. C. Florescu, Materiale, 3, 1957, p. 210.

[22] BÎRLAD (jud. Vaslui) — M. Petrescu-Dîmbovița, Dacia, N. S., 2, 1958; p.59 — 67; HIDA, jud. Sălaj — M. Roska, Repertorium, p. 105 — 106, nr. 34; ȘOMARTIN, jud. Sibiu — M. Rusu, Dacia, N. S., 7, 1963, nr. 10 și 11; K. Horedt, Dacia, N. S., 8, 1964, nr. 11 și 17; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele...*, p. 142 — 143; 144 — 145; 146.

[23] BABADAG, jud. Tulcea — S. Morintz, Dacia, N. S., 8, 1964, p. 105, 118; idem, Peuce, 2, 1971, p. 20; idem, Materiale Vaslui; TELEAC, jud. Alba — K. Horedt, Dacia, N. S., 8, 1964, nr. 18; Al. Popa, I. Berciu, Apulum, 5, 1965, fig. 3/2 — 5; A. László, SCIVA, 26, 1975, 1, nr. 17; H. Ciugudeanu, Apulum, 18, 1980, p. 61 și urm.; V. Vasiliev, Al. Aldea, H. Ciugudean, Materiale Brașov, 1983, p. 155 — 158.

[24] STOICANI, jud. Galați — M. Petrescu-Dîmbovița, Materiale, 1, 1953, p. 166 — 195; M. Petrescu-Dîmbovița, M. Dinu, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 87 — 91; Elvira Ciocea, Ion Chicideanu, SCIVA, 35, 1984, 4, p. 339 — 344.

observăm deci o schimbare a rolului jucat de acest metal în viața comunităților, fierul devenind o materie primă de uz comun, relativ ușor de procurat.

În stadiul actual al cercetărilor este mai prudent să luăm în considerare și posibilitatea existenței unor lacune în cunoștințele noastre. Un fapt este însă semnificativ : dat fiind că în Ha B așezările descoperite sînt mult mai numeroase decît necropolele, iar descoperirile de obiecte de fier — aflate dealtfel pe tot cuprinsul țării — s-au făcut aproape exclusiv în așezări, putem spune că fierul își pierde caracterul de „ofrandă". Acest fenomen precede în timp situației din Hallstattul mijlociu — caracterizat în principal de cultura Basarabi — cînd se observă în paralel existența a două fenomene : scăderea sensibilă a așezărilor fortificate (vezi prin contrast așezările hallstattiene timpurii de mare întindere și de multe ori fortificate — Sîntana-Arad — 78 ha [25] și Cornești-Timiș — circa 67 ha [26]) și scăderea numărului depozitelor de bronzuri [27].

Din 41 de localități în care au apărut cele circa 290 de obiecte de fier databile în Hallstattul mijlociu, 20 reprezintă descoperiri întîmplătoare și izolate, opt — așezări, șapte — necropole și șase — depozite. Intensificarea cercetărilor sistematice în așezări a creat un echilibru între descoperirile de caracter funerar și cele din așezări, fără ca proporția obiectelor descoperite să se repartizeze corespunzător, fapt explicabil prin necesitățile aplicării unui anume ritual în necropole, ritual care cerea sau nu depunerea de arme și podoabe în morminte.

Deoarece în aria culturii Basarabi s-au publicat îndeosebi descoperiri de caracter funerar, datele cronologice se bazează în principal pe necropolele cercetate. Eventuala împărțire pe faze a culturii Basarabi, conform existenței celor două niveluri de locuire de la Popești — „Nucet" [28], este foarte greu de realizat datorită, pe de o parte, faptului că în evoluția ceramicii Basarabi nu s-a evidențiat pînă acum nici o schimbare sensibilă a decorului, iar, pe de altă parte, datorită numărului redus de elemente care se pretează la fixarea unei cronologii absolute. În concluzie, din punct de vedere cronologic această cultură trebuie tratată unitar. Din punctul de vedere al evoluției sale însă, dezvoltarea culturii Basarabi se desfășoară pe parcursul a trei etape succesive : începutul ei poate fi plasat undeva la limita superioară a orizontului Gornea-Kalakača (la nivel Ha B_2?— B_3) ; urmează faza „clasică" Basarabi din necropola eponimă ; sfîrșitul ei corespunde orizontului Seliște — cel mai tîrziu la mijlocul sec. VI a.Ch. [29].

Dacă pentru zona Moldovei nu avem decît puține documente arheologice care să ateste folosirea obiectelor de fier din Hallstattul mijlociu, acest fapt se datorează, credem, stadiului actual al cercetărilor. Din centrul și nordul Modovei nu se cunosc aproape deloc descoperiri din vremea culturii Basarabi. Avînd însă în vedere că, la est de Prut, două necropole de tip Basarabi — de la Șoldănești și Seliște (Basarabia) — conțin și obiecte de fier (este drept într-o cantitate sensibil mai mică decît

[25] K. Horedt, în *Symposium zur Problemen der jungeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1970, p. 224.
[26] I. Stratan, A. Vulpe, PZ, 1977, 52, p. 59.
[27] T. Soroceanu — comunicare Dresda.
[28] R. Vulpe, Materiale, 3, 1957, p. 227 și urm. ; A. Vulpe, Dacia, N. S., 9, 1963, p. 120.
[29] A. Vulpe, Dacia, N. S., 29, 1985, p. 49 și urm.

mormintele aceleiași culturi din sud-vestul ariei ei de răspîndire) putem considera plauzibilă ipoteza că această situație este valabilă și pentru întreaga Moldovă. Mai mult chiar, putem observa că în întreg spațiul carpato-dunărean se constată același fenomen, o excepție constituind doar necropolele din extremul sud-vestic al țării noastre (Basarabi, Balta Verde, Ostrovu Mare etc.), unde prezența în număr mare a obiectelor de fier poate fi pusă pe seama obiceiurilor de înmormîntare.

Din punct de vedere statistic este clară o predominare a armelor de fier. Deși este evident că armele apar în cadrul unor așezări numai întîmplător, nu putem să nu evidențiem caracterul funerar sau votiv al descoperirilor din această perioadă. Dacă acceptăm că majoritatea depozitelor de bronzuri au un caracter votiv, ni se pare relevant faptul că ele își încetează existența (Ha C — sec. VII a. Ch) odată cu creșterea numărului de obiecte de fier și bronz depuse în morminte (fenomen valabil și pentru alte zone ale Europei). Sîntem conștienți că nu putem oferi o explicație totală în legătură cu relația dintre aceste fenomene, dar credem că asistăm la un „transfer" al caracterului ceremonial de depuneri votive asupra ritualului funerar [30].

Hallstattul tîrziu este cunoscut la noi în țară în special prin descoperiri funerare. Situația sesizată cu privire la Hallstattul mijlociu este astfel confirmată. Creșterea substanțială a numărului obiectelor de fier își are explicația și în natura descoperirilor (71 de descoperiri funerare și 46 întîmplătoare — dintre care cel puțin unele aparțin unor morminte distruse neexcluzînd desigur evoluția în timp, firească, a „producției" obiectelor de fier.

Necropola de la Ferigile ocupă un loc aparte în Hallstattul tîrziu din România. Caracterizată prin remarcabila bogăție de arme de fier, piese de harnașament, podoabe și o ceramică numeroasă și variată, este greu de spus deocamdată dacă descoperirea a circa 320 de obiecte de fier în mormintele acestei necropole are vreo semnificație de ordin social sau regional. Aceasta cu atît mai mult cu cît celelalte necropole de tip Ferigile (în special cele de pe valea Topologului), deși bogate și ele în fier, sînt proporțional mai sărace în acest metal decît necropola eponimă.

Ne vom opri mai mult asupra ei nu numai datorită rolului pe care l-a avut necropola în consolidarea unui sistem de cronologie relativă și absolută pentru o mare parte din aria carpato-danubiană (bogăția formelor ceramice și relativ numeroasele piese metalice aflate aici îngăduie stabilirea unor sincronisme cu alte grupuri mai mult sau mai puțin îndepărtate) dar și pentru unele observații făcute cu privire la depunerea de obiecte de fier. Pe baza stratigrafiei orizontale și a analizei statistico-combinatorii A. Vulpe a definit în 1967 trei fraze principale de dezvoltare a acestei necropole; succesiunea primelor două fiind inițial incertă, cercetătorul citat a precizat-o abia nouă ani mai tîrziu, întemeindu-se pe descoperiri și studii făcute între timp în zona vest și sud-vest balcanică [31]. În cadrul necropolei de la Ferigile se disting cinci tipuri combinatorii ale formelor de inventar ceramic, metalic și ritualului de înmormîntare. Primele două

[30] A. Stoia, în *The Bronze Age — Iron Age Transition in Europe*, BAR, 483, 1989, p. 57.

[31] A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1968, urmată de articolul de sinteză din MemAntiq, 2, 1970 și de cel din Dacia, N. S., 21, 1977, p. 81; idem, Danubius, 8 — 9, 1979, p. 93.

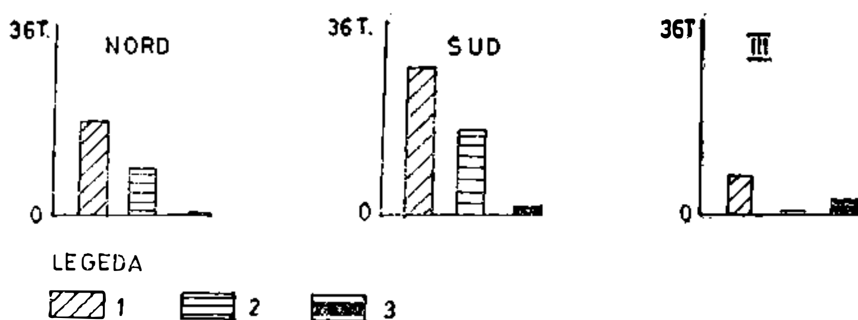

Fig. 1. Ferigile, jud. Vîlcea. Evoluţia depunerilor de obiecte de fier : 1 morminte cu obiecte de fier ; 2 morminte cu obiecte de fier şi de bronz ; 3 morminte cu obiecte de bronz.

caracterizează faza Ferigile — sud, cea mai veche (mijlocul şi a doua jumătate a sec. VII a.Ch.), următoarele două, faza Ferigile — nord, a doua fază (sfîrşitul sec. VII şi în jur de 600 a.Ch. — pentru tipul combinatoriu 3 şi sec. VI în general pentru tipul combinatoriu 5 (faza Ferigile III), caracterizat în principal prin forme imitînd tipuri de vase lucrate cu roata (căni, lekanai) se datează mai ales în sec. V a.Ch. Din cei 149 de tumuli cercetaţi la Ferigile numai 67 conţin obiecte de fier (şi anume 326 piese). Raportul exact dintre numărul obiectelor de fier şi cel al mormintelor primelor două faze nu poate fi stabilit cu precizie, deoarece o serie de morminte, cu un inventar în general atipic, nu poate fi atribuit decît cu aproximaţie uneia dintre cele două faze. Astfel, în faza — nord au fost incluse 36 morminte dintre care 18 nu conţin obiecte din fier. În nouă cazuri fierul este asociat cu bronzul în acelaşi mormînt (T. 6, 20, 27, 65, 71, 72, 74, 79, 105). Tot 36 morminte sînt incluse sigur în faza — sud a necropolei (A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, fig. 32). Din acestea doar opt nu au în inventar obiecte de fier (T. 8, 35, 38, 43, 81, 91, 92 şi 82 — care conţine bronz). În 15 cazuri fierul este asociat cu bronzul. Cele 18 morminte aparţinînd fazei — nord conţin 64 obiecte de fier, în timp ce în faza — sud numărul acestora se ridică la 128. Mormintele fazei Ferigile III, mai uşor de determinat şi mai puţin numeroase (9, 15, 40 — incert — conţine bronz, 77, 106, 107, 108, 111), sînt, în mod evident, mai sărace în obiecte de fier. În cele opt morminte sigure aparţinînd acestei faze nu s-au găsit arme, culegîndu-se numai şase cuţitaşe (două — T. 106 ; două — T. 107 ; unul — T. 108 şi unul — T. 9). O fibulă de bronz apare în T. 40 [32].

În Moldova de sud, în aceeaşi perioadă, se dezvoltă grupul Bîrseşti [33], probabil urmînd aceeaşi evoluţie ca şi grupul Ferigile. Obiectele de fier descoperite în această necropolă corespund din punct de vedere cronologic perioadei de evoluţie a grupului Ferigile. Materialul fiind încă inedit, o comparaţie detaliată între cele două necropole nu este posibilă. Nu putem

[32] A. Stoia, *Metalurgia fierului în Hallstatt pe teritoriul României* (teză de doctorat), Iaşi, 1986.

[33] S. Morintz, Materiale, 3, 1982, p. 221 şi urm. ; idem, Materiale, 5, 1959, p. 255 ; idem, Materiale, 7, 1961, p. 201.

însă să nu remarcăm că necropola de la Slobozia [34] sugerează o evoluție tîrzie asemănătoare ultimei faze de la Ferigile și că prezintă din punctul de vedere al depunerii de obiecte de fier, același fenomen [35].

Demn de observat este și faptul că în necropolele de la Enisala, Bugeac, Cernavodă, datate într-o perioadă imediat următoare (și al căror început se plasează foarte probabil în sec. V a.Ch.) se sesizează o scădere a numărului de arme și obiecte de podoabă din inventarele funerare și, în consecință, o reducere simțitoare a obiectelor de fier depuse în morminte. Inventarul metalic al mormintelor de la Bugeac și Cernavodă rezidă aproape în exclusivitate în cuțitașe de fier. Avem de-a face deci cu același fenomen sesizat și în aria culturilor din Subcarpați.

În nordul țării, necropola de la Sanislău este mai dificil de încadrat cronologic, datorită rarității obiectelor de metal din inventarele funerare. Grosso-modo necropola aceasta se datează în sec. V a.Ch. [36]. Ritul incinerării în urnă, prezența inventarului metalic de tradiție hallstattiană (cuțitașe, ace, brățări) ca și factura ceramicii (atît cea lucrată cu mîna cît și cea lucrată cu roata îndeplinește aceleași funcții în cadrul complexelor funerare) sînt tot atîtea elemente ale apartenenței necropolei de la Sanislău II la fondul local hallstattian. În urma stratigrafiei orizontale făcute necropolei de la Chotín putem paraleliza Suprafața B a acestui din urmă cimitir cu necropola de la Sanislău, datorită frecvenței inelelor de tîmplă cu striuri (varianta 1b de la Chotín)[37]. Acest fapt sugerează că începutul necropolei de la Sanislău se situează cîndva în sec. V, poate chiar la începutul său. Dacă numărul obiectelor de fier depuse în mormintele acestei necropole este relativ mare (31 de piese), cantitatea efectivă de fier cuprinsă în aceste contexte este mai redusă comparativ cu cea de la Ferigile (unde apar numeroase vîrfuri de lănci, topoare, cuțite de luptă) ce înmagazinează o cantitate mai mare de fier decît acele și cuțitașele depuse în cadrul ritualului funerar de la Sanislău. Situația acestei din urmă necropole se aseamănă cu faza Ferigile III, care dealtfel se dezvoltă, după cum am văzut în același secol.

Situațiile menționate mai sus ni se pare evident că oglindesc o schimbare de optică față de credințele în viața de apoi a comunităților umane, reflectată și în inventarul mormintelor. În această etapă apar însă și morminte „princiare" — cu un bogat inventar (inclusiv un bogat inventar metalic), iar mormintele obișnuite „sărăcesc". În acest sens este edificatoare și situația necropolei de la Zimnicea [38], datată începînd cu prima jumătate a sec. IV a.Ch., unde putem observa reducerea cantității de fier depuse în mod obișnuit în morminte (și respectiv a numărului de obiecte); numai cîteva morminte „bogate" conțin și obiecte din fier. Această constatare se leagă însă de viața socială a comunităților epocii.

După cum am subliniat deja necropola de la Ferigile ocupă un loc aparte în Hallstattul tîrziu românesc. Situația de la Ferigile nu poate fi comparată cu cea din alte zone, deoarece nicăieri nu s-au identificat necropole de astfel de dimensiuni. Așa încît dacă comparăm situația globală a grupului Ferigile cu cea a grupului hallstattian tîrziu din Transilvania,

[34] C. Buzdugan, Carpica, 1, 1968, p. 77 — 94.
[35] A. Stoia, *op. cit.*
[36] I. Nemeti, Dacia, N. S., 1982, p. 115 — 144.
[37] A. Stoia, Dacia N. S., 19, 1975, nota 69, p. 98 — 99.
[38] A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 27, 1983, 1 — 2, p. 67 — 78.

ar rezulta că fierul ar fi fost mai rar în această zonă a țării (ca și în Moldova și Dobrogea dealtfel), situație care nu poate corespunde realității, dacă ne gîndim numai la faptul că în Transilvania și Dobrogea au fost definite centre metalurgice cel puțin la sfîrșitul etapei Ha A. Situația reală este condiționată de documentația noastră și de caracterul descoperirilor, fapt ce a fost pus în evidență oriunde s-au făcut descoperiri funerare în număr mare și unde ritualul de înmormîntare cerea depunerea de arme în morminte. Aceasta este, credem noi, principala cauză pentru care curba evolutivă a metalurgiei fierului în Hallstatt dă discrepanțe în timp și spațiu (de la zonă la zonă) [39].

SOME REMARKS ON THE FIRST IRON AGE DISCOVERIES WITH IRON ITEMS FROM ROMANIA

ABSTRACT

The author remarks the relation between the character and the contents of some First Iron Age discoveries from Romania. If in the first stage (Ha A) the discoveries are linked with the „rare" and „precious" character of the iron, beginning with the Ha B period this metal becomes „common".

For the Middle and Late First Iron Age the „offering items" are related with the funeral discoveries. So, the differences pinpointed from zone to zone in the Romanian teritory are due to the stage of the archaeologica research and to the differences in the funeral rituals.

EXPLANATION OF THE FIGURE

Fig. 1. Ferigile, Jud. Vîlcea. The evolution of the iron „offering items": 1 Graves with iron items; 2 Graves with iron and bronze items; 3 Graves with bronze items.

[39] A. Stoia, *Metalurgia fierului în Hallstatt pe teritoriul României.*

OBSERVAȚII ASUPRA TEZAURELOR DE ARGINT DIN LATÈNE-UL TÎRZIU[1]

de VLAD VINTILĂ ZIRRA și DANIEL SPÂNU

Dintre descoperirile de obiecte de argint din lumea geţilor şi dacilor de la sfîrșitul Latène-ului, o parte se prezintă sub formă de tezaure. Pentru rosturile prezentării de față am socotit că fac parte din categoria „tezaure" toate acele descoperiri care conțin minimum două obiecte de metal prețios găsite împreună, altele decît monedele[2].

În discuția noastră referitoare la analiza compoziţiei tezaurelor nu am luat în considerare monedele, care apar relativ frecvent alături de piese de port sau vase. Acest lucru are ca explicaţie varietatea mare a monedelor, cît și durata importantă de timp între batere şi apariţia lor în cadrul descoperirilor asupra cărora ne vom concentra atenţia. De asemenea există dubii legate de felul in care geţii şi dacii priveau şi utilizau moneda (Asupra acestei chestiuni vom mai reveni în continuare).

Tezaurele, prin numărul lor semnificativ (în lucrarea de faţă au fost urmărite ceva mai mult de 40), deci prin frecvența lor notabilă, au atras de multă vreme atenţia specialiștilor, cu atît mai mult cu cît ele reprezintă o categorie de materiale deosebit de atractive și fastuoase. De aceea literatura dedicată subiectului este amplă și diversă, dar cea mai mare parte a contribuţiilor se leagă de publicarea (uneori republicarea) diferitelor descoperiri[3]. În această privință situaţia este în acelaşi timp diversă. Pe lîngă prezentarea unor tezaure cu toate amănuntele necesare unei înțelegeri pe cît posibil mai complete, în alte cazuri informaţiile transmise sînt nedetaliate, ba uneori chiar contradictorii. Afară de acestea în mai multe ocazii au fost necesare adevărate „anchete", mai mult de factură polițistă decît științifică pentru a reîntregi compoziţia unor descoperiri care au încăput pe mîna unor persoane atrase în primul rînd de cîștig.

Cu toate acestea, în ciuda eforturilor conjugate ale unor specialişti uneori de prestigiu[4], în destul de puține cazuri se pot socoti neîndoielnice și asigurate atît inventarul cît și condițiile de găsire ale tezaurelor. De fapt, marea majoritate a descoperirilor s-a făcut cu totul întîmplător, încît ne putem „consola" că a fost o situație fericită atunci cînd, la un anumit timp după eveniment, s-au practicat sondaje la fața locului[5]. În plus, mai cu seamă atunci cînd e vorba de tezaure descoperite de mai multă vreme, acribia cercetătorului poate fi lesne înșelată de o posibilă amestecare a pieselor sau de adăugirea altora.

[1] Închinăm prezenta contribuție memoriei lui Kurt Horedt.

[2] Am procedat astfel pentru că in analiza combinatorie nu se poate opera cu descoperiri care nu dispun de asocieri de obiecte diferite.

[3] Lista de la sfîrșitul lucrării este axată numai pe literatura prescurtată.

[4] O sinteză de amploare în această privință a publicat K. Horedt. Informaţia prezentată a fost reluată în bună parte în limitele lucrării de față.

[5] Poiana (Gorj), Nicolaescu-Plopşor 1941, 203 şi urm.; Bucureşti Herăstrău, Popescu 1948, 35 —51; Cehețel, Szekely 1965 51 —57; Peteni, Szekely 1965, 58 —66 etc.

S C I V A, tomul 43, nr. 4, București, octombrie — decembrie 1992, p. 401—423

Condiţiile de descoperire, deci implicit de depunere, a tezaurelor din Latène-ul tîrziu sînt foarte puţin şi fragmentar cunoscute. Aminteam deja că marea lor majoritate a apărut graţie hazardului şi, foarte probabil, vor continua să apară în acelaşi fel. De aici se poate cu prudenţă deduce că îngroparea tezaurelor nu este în relaţie cu zonele locuite, mai precis cu obiectivele arheologice care pot fi identificate prin metodele curente. Sondajele executate ulterior ivirii „comorilor" par să confirme o astfel de inferenţă.

Aceleaşi sondaje au arătat în rare cazuri felul în care a fost săpată groapa în care s-au depus odoarele [6]. Pe lîngă aceasta, potrivit cîtorva ocazii mai grăitoare, între care enumerăm pe cele de la Sîncrăieni [7], Cehetel [8], Peteni [9], Cerbăl [10], Poiana (Gorj) [11], Şimleul Silvaniei [12] etc., s-ar părea că exista obiceiul (în fond o precauţie banală) de a aşeza obiectele preţioase într-un vas, de regulă de lut.

În ansamblu, deci, se conturează prin deducţii rezonabile o imagine foarte simplă de depunere a tezaurelor de argint din Latène-ul tîrziu, cu toată sărăcia şi precaritatea informaţiilor disponibile.

Un caz deosebit în privinţa observaţiilor de descoperire merită a fi luat în discuţie. Ne referim la tezaurul de la Tilişca. Aici, potrivit autorului, într-un context funerar de incineraţie în groapă, a ieşit la iveală un inventar variat de piese de argint. Din păcate, însă, forma în care au apărut relatările privitoare [13] la acest mormînt este relativ necorespunzătoare. Totuşi, pare oarecum asigurat faptul că e vorba de un monument funerar, dealtfel singurul care prezintă o relaţie directă cu îngroparea unui tezaur. În plus, obiectele aparţinătoare inventarului sînt deteriorate. Autorul săpăturii afirmă că avem de-a face cu o consecinţă a distrugerii intenţionate şi a arderii rituale la care a fost supus defunctul [14]. N. Lupu socoteşte chiar că a putut identifica, la distanţă mică, o „platformă de cremaţie, aproximativ dreptunghiulară" [15].

Atît din informaţiile obţinute graţie sondajelor ocazionale ulterioare descoperirii tezaurelor, cît şi uneori datorită mărturiilor unor persoane implicate în găsirea lor, reiese că adîncimea de îngropare era mai degrabă mică, variind între aproximativ 35/40 şi 60 de cm. Din această pricină ar fi greu de acceptat ideea unei simple „ascunderi" de comori.

Luînd în considerare tipurile de obiecte conţinute în tezaurele Latène-ului tîrziu s-a întocmit un tabel combinatoriu [16] în care s-au urmărit cele mai importante elemente, în scopul de a pune în evidenţă posibilele relaţii tipologice dintre ele. De aceea, acele obiecte care reprezintă excepţii

[6] Peteni, Szekely 1965, 58; Cehetel, Szekely 1965, 51; Tilişca, Lupu 1981, 199 etc.
[7] Popescu 1958, 157 — 206.
[8] Szekely 1965, 51.
[9] Ibidem, 58.
[10] Popescu 1941, 198.
[11] Nicolaescu-Plopşor 1941, 203.
[12] Vlassa 1969, 154.
[13] Lupu 1981, 197 — 207; Lupu 1970, 238 şi urm.; Lupu 1966, 42 — 43. Între diferitele relatări ale autorului există o sumă de inadvertenţe care aruncă îndoială asupra condiţiilor în care a fost efectuată cercetarea, dar şi asupra inventarelor în sine a celor două morminte.
[14] Lupu 1981, 199.
[15] Ibidem, 198 — 199, fig. 1.
[16] vezi fig. 1.

în configurația inventarelor nu au fost incluse în calcul, făcut pe baza metodei mediei aritmetice. Atragem din nou atenția asupra faptului că nu am inclus în procedura de ordonare a tabelului monedele. Motivele le-am arătat anterior în treacăt.

Desigur, nu putem avea pretenția că prelucrarea datelor existente în maniera amintită oferă o fiabilitate suficientă întrucît în cazul, de pildă, al brățărilor sau al colanelor nu am putut opera cu distincții satisfăcător de fine, în lipsa unor date complete despre compoziția tezaurelor, așa cum sînt ele cunoscute în momentul de față [17].

Sîntem în continuare datori să atragem atenția asupra cauțiunii privitoare la cronologia relativă și absolută a tezaurelor dacilor și geților, datorită valorii lor deosebite atît în metal prețios cît și ca semnificație socială. Lucrul acesta a contribuit, foarte probabil, într-un număr de cazuri imposibil de precizat, la transmiterea acestora pe intervale de timp care ar putea acoperi mai mult decît viața unei generații [18]. Această stare de fapt este argumentată cel mai sugestiv în inventare de prezența unor monede din emisiuni diferite, mult distanțate cronologic. De aceea concluziile care s-ar desprinde din demersul nostru ar putea fi operaționale numai pentru procesul de constituire a setului de obiecte din cadrul tezaurelor și într-o măsură mult mai mică pentru termenul lor de depunere (îngropare), despre care indicii mai pertinente aduc monedele. Pe baza lor, cu o circumstanțiere necesară de la caz la caz, este permisă sugerarea unui *terminus post quem*.

În sfîrșit, datorită conjuncturii menționate și strădania noastră de a sugera așa-numitele inventare „standard" e grevată de marja de imprecizie la care ne-am referit, pe lîngă incertitudinile introduse de condițiile nesigure de descoperire și compoziție a tezaurelor.

Potrivit tabelului combinatoriu de care aminteam s-ar părea că se pot identifica trei faze de cronologie relativă, care ar corespunde a trei grupuri de tezaure din Latène-ul tîrziu. Pe acest criteriu combinatoriu se sprijină și tentativa de a stabili setul „standard" sau „opțional" al obiectelor din inventare [19].

Cele trei faze de cronologie relativă se pare că sînt mijlocite de două etape intermediare [20]. Ele, în cazul că se justifică, marchează tranziția de la obiceiul de a selecționa un anumit tip de obiecte în defavoarea altora. Oricum, în ansamblu se poate spune, însă, că e vorba de categorii de bunuri cu aceeași funcționalitate: fibule, brățări, colane, pandantive etc. Mai rar intervin deplasări ale spectrului de artefacte selecționate: vase, cercei, inele spiralice sau centuri.

Prima fază cronologică și tipologică a tezaurelor din lumea dacilor și geților cuprinde descoperirile centrate în zona versanților Munților Apuseni și care se întind către sud pînă în bazinul Tîrnavelor [21].

[17] Întrucît o bună parte a inventarelor tezaurelor de argint nu sînt accesibile în mod satisfăcător prin intermediul publicațiilor am utilizat tipologia stabilită de K. Horedt 1973, 133 —144. Aceasta, însă, nu a fost suficient de potrivită scopului propus.

[18] Vezi nota 52.

[19] Distincția dintre inventarele „standard" și cele „opționale" nu poate fi absolutizată. Ea a fost apreciată pe baza frecvenței unor obiecte în cele trei grupe propuse.

[20] Acestea corespund în tabelul combinatoriu (fig. 1) zonelor în care anumite obiecte încetează să apară, cedînd locul altora.

[21] Vezi fig. 2.

Acest grup de descoperiri este caracterizat printr-un inventar „standard" căruia i se subsumează fibula cu nodozități, (Knotenfibel) [22] lanțul realizat din zale „împăturite" (Gliederkette), pandantivele în formă de bară (Stiftförmige Anhänger) și brățări [23] (Armringe) [24]. Opțional în structura acestor tezaure apar fibula de tip Latène tîrziu (Spätlatènefibel) și coloanele [25] (Halsringe) [26].

A doua fază cronologică și tipologică a tezaurelor de argint ale Latène-ului tîrziu cuprinde de asemenea descoperiri din bazinul carpatic, dar spre deosebire de primul grup, cel de-al doilea, din punct de vedere spațial, arată a fi mult mai extins. Punctele unde s-au făcut descoperirile tind să acopere aproape în întregime și aria de dincolo de versantul sudic al Carpaților Meridionali și se apropie de Dunăre [27]. Eventual, am putea considera în această grupă și cele două tezaure din zona Porților de Fier [28]. Cea mai vestică descoperire de pe teritoriul României aparținînd acestui orizont cronologic a fost făcută la Remetea Mare, in Banat [29].

Acest grup de tezaure este caracterizat prin relațiile dintre cîteva piese directoare: fibula cu „scut" (Schildfibel), fibula Latène tîrziu și brățări [30]. Între obiectele a căror prezență este doar opțională enumerăm colanele, lanțul din zale „împletite" (Fuchsschwanzkette), brățara in formă de spirală (Armspiralen), pandantivele „șurub" (Schraubenförmige Anhänger) — *de altfel, din punct de vedere tipologic acestea sînt strîns* înrudite cu pandantivele „bară" proprii fazei precedente — și vasele de argint [31]. Acestea din urmă reprezintă o categorie de antichități cărora li s-a acordat o atenție deosebită, dar, strict vorbind, ele nu contează decît ca o prezență ocazională în inventarele tezaurelor [32]. Menționăm că un număr de cîteva exemplare păstrează urme de aurire.

Cea de-a treia fază cronologică și tipologică în care pot fi plasate tezaurele de argint ale Latène-ului tîrziu vădește o localizare preponderent sudică prin comparație cu cele anterioare. În interiorul Carpaților descoperirile încadrabile acestui orizont tîrziu se găsesc numai in sud-estul Transilvaniei pînă către bazinul Tîrnavelor [33], zonă în care arealul fazei timpurii a tezaurelor se intersectează cu cel al ultimei faze. Zona respectivă pare să fi fost singura în care depunerea tezaurelor s-a perpetuat de la apariția și pînă la dispariția fenomenului in speță. În rest, din punct de vedere horologic, este lesne observabilă deplasarea marcată a arealelor de îngropare a tezaurelor de la nord către sud. Schimbarea centrului de greutate al fenomenului respectiv este mijlocită de o etapă intermediară

[22] Toate denumirile în germană care apar în paranteze au fost preluate de la K. Horedt 1973, 132.

[23] Vezi fig. 4 și 5.

[24] Tipologia brățărilor include clasificarea Horedt : D_1 --3a, 4 --5b (Horedt 1973, 140.

[25] Vezi fig. 6 și 7.

[26] Tipologia Horedt 1973, 138. Ca și în cazul brățărilor (nota 23), tipologia stabilită de K. Horedt nu este îndeajuns adaptată calculelor tipologice din fig. 1.

[27] Vezi fig. 2.

[28] Ne referim la tezaurele descoperite la Tekija și Bare. Ultima localitate se află la o anumită distanță în amonte de Porțile de Fier.

[29] Pârvan 1982, 303, fig. 272.

[30] Vezi fig. 8 și 9.

[31] Vezi fig. 10 —12.

[32] Marca, București, Sincrăieni, Vedea. Vezi și fig. 2.

[33] Vezi fig. 2.

(a doua) în care răspîndirea se generalizează, dar frecvența descoperirilor inclină încă în favoarea meleagurilor intracarpatice [34].

Dealtfel, cam în acest orizont se plasează maxima amploare a constituirii tezaurelor. Din cele 39 de cazuri pe care le-am luat în calcul 12 (18) sînt încadrabile fazei a doua, la care ne referearn, 11 (14) primei faze, iar celei de-a treia faze i-ar reveni 10 (13) [35].

Ultimei faze cronologice și tipologice a tezaurelor de argint ale dacilor și geților, din punctul de vedere a inventarului „standard", îi corespunde fibula „linguriță" (Löffelfibel), brățara în spirală și brățara cu capete „înfășurate" (Armringe mit Spiralwindungen) [36]. Între piesele „opționale" din configurația acestor tezaure pomenim brățările, colanele, lanțul din zale „împletite", cerceii (Ohrringe) și fibula cu decor antropomorf (Antropomorphverziertefibel) [37].

O constatare interesantă pare a fi aceea că în toate „standardele" de inventare, în categoria elementelor definitorii ale compoziției unui tezaur, se include fibula, indiferent de tipul în speță, evident supusă evoluției modei. La fel de omniprezentă este și brățara, iarăși indiferent de tipul in sine. General incluse sînt și colanele, dar atragem totuși atenția că in primul grup de descoperiri prezența colanului nu este decît opțională. Lanțurile dețin și ele un loc interesant în cadrul inventarelor „standard". În prima grupă ele par a fi caracteristice, ca și în cea de-a doua, pentru a deveni opționale în grupa a treia. O situație foarte asemănătoare se constată și în privința pandantivelor: în primele două „standarde" sînt caracteristice pentru ca în ultima fază de constituire a tezaurelor de argint să rămînă doar opționale. Dealtminteri acest lucru nu este de — natură să ne surprindă întrucît — după cum s-a dovedit în mai multe descoperiri — ele se agățau pe lanțuri [38].

Se poate observa cu ușurință că marea majoritate a obiectelor care apar în cadrul tezaurelor din Latène-ul tîrziu fac parte din categoria pieselor de port. Afară de monede — la care ne vom referi separat — doar în patru cazuri întîlnim vase [39]. În rîndul acestora — cu o singură excepție [40] — avem de a face cu vase de băut [41], componente ale așa-numitului „servizio a tavola".

În materie de fibule care au fost de regulă socotite ca repere în cronologia tezaurelor, observăm că prima fază este caracterizată de fibulele cu nodozități, cea de-a doua de cele cu „scut", iar cea de-a treia de fibulele „linguriță". Fibulele Latène tîrziu apar și în prima grupă, dar sînt mult mai frecvente în cea de-a doua, pe cînd fibulele cu decor antropomorf se încadrează grupei tîrzii. Numărul cît și frecvența acestora din urmă în rîndul descoperirilor sînt prea reduse pentru a putea fi socotite elemente tipice, deși — ca și vasele de argint — au constituit subiectul unor re-

[34] Vezi fig. 2.

[35] Vezi fig. 1.

[36] Vezi fig. 13 și 14.

[37] Vezi fig. 15 și 16.

[38] Vezi fig. 1 și 4 — 16.

[39] Vezi fig. 1.

[40] E vorba de vasul de argint din tezaurul de la Vedea. Forma este bitronconică, de tip borcan. Mărghitan 1976, pl. XLVIII.

[41] Vezi fig. 10 și 12.

petate discuţii care au căutat să deslușească proveniența și iconografia lor [42].

În ceea ce privește lanţurile, pentru prima grupă de tezaure este caracteristic cel cu zale „împăturite". În grupa a doua lanţul din zale „împăturite" cedează locul celui confecţionat din zale „împletite" a cărui prezență — e drept, mai redusă — continuă și în grupa a treia [43].

Între lanţurile cu zale „împăturite" și pandantivele în formă de bară se întrevede o strînsă legătură. Datorită frecvenţei mai reduse a pandantivelor în formă de șurub — foarte probabil o variantă mai recentă a pandantivelor în formă de bară — relaţia cu lanţurile cu zale „împăturite" este mai puţin evidentă. Lanţurilor cu zale „împletite" le corespund — ca orizont cronologic — alte tipuri de pandantive, prezente mai rar în ansamblu : pandantivele în formă de „topor" (Axtförmige Anhänger) și pandantivele rombice (Rhombische Anhänger) [44].

În privința brăţărilor [45] situaţia este mai nelămurită, în lipsa unei tipologii operaţionale. După cum aminteam anterior brăţările se întîlnesc cu mare frecvență în tezaure, în toate cele trei faze propuse. Observam, însă, că brăţările în spirală [46] apar în faza mijlocie, devenind caracteristice fazei tîrzii. Un destin relativ asemănător par să fi avut și brățările cu capete „înfășurate", oricum mai puţin întîlnite în descoperiri [47].

Pe lîngă elementele care ţin de port, în cîteva tezaure se întîlnesc vase de argint, uneori cu urme de aurire. Afară de vasul de argint bitronconic de tip borcan descoperit la Vedea [48], alături de care s-au găsit celelalte obiecte de metal preţios, ascunse într-un vas de lut care a fost distrus de descoperitori [49] (lanţuri, pandantive, brăţări, cercei, fibule), celelalte fac parte din categoria vaselor de băut. E vorba de cupe cu sau fără picior, cu fundul conic sau îngust. Astfel de bunuri ar putea fi puse în legătură cu capacitatea deţinătorului lor de a oferi banchete, simbol al unei poziţii sociale de vază.

În 17 cazuri din cele 39 urmărite de noi sînt prezente monede [50]. Emisiunile respective sînt fie elenistice tîrzii (Dyrrhachium, Apollonia şi Thasos), romane (denari republicani sau imperiali) ori locale (rar). Obiceiul acesta de a include monede în cadrul tezaurelor se evidenţiază odată cu apariţia fenomenului și capătă o frecvență mai mare chiar către încheierea sa. În linii mari, eventualele repere cronologice furnizate de monede sînt compatibile cu cele trei faze ale tezaurelor dar nu în puţine cazuri în speță situațiile sînt de asemenea natură încît e greu de tras vreo concluzie coerentă [51].

Problemele încep odată cu constatarea că în componența aceluiași tezaur sînt prezente tipuri monetare rezultate în urma unor emisiuni foarte

[42] Vezi fig. 1 și 4 — 15.
[43] Vezi fig. 1 și 4 — 16.
[44] Vezi fig. 1.
[45] Vezi fig. 1 și 4 — 16.
[46] Vezi fig. 1, 10 — 11 și 13 — 14.
[47] Vezi fig. 1, 13 și 14 c.
[48] Vezi nota nr. 40.
[49] Mărghitan 1976, 58.
[50] Vezi fig. 1.
[51] Vezi fig. 1. Horedt 1973, 132, Tabelle I.

variate, uneori cu ecarturi cronologice impresionante între primele și ultimele. Astfel, spre pildă, ca să ne limităm la un singur caz, tezaurul de la Poiana (Gorj) conține 26 de monede romane republicane și imperiale (inițial cu siguranță că au fost mai multe). Cea mai timpurie dintre acestea se datează în anul 124 a.Ch., pe cînd cea mai recentă în 81 p.Ch. [52]. Din pricina unor astfel de incongruențe, explicabile în bună parte prin lipsa sau slaba importanță a rolului circulatoriu al monedelor în lumea dacilor și geților în acea vreme, nici problema tezaurelor monetare propriu-zise din epoca respectivă nu a putut fi lămurită suficient. Iată de ce ne-am permis ca în demersul nostru să tratăm monedele ca pe o problemă metodologic distinctă, lăsîndu-le în afara combinațiilor cu alte obiecte [53].

Oricum, fiind obligați de evidență să ținem seama de prezența monedelor în cadrul tezaurelor de argint din Latène-ul tîrziu, ne vedem puși în situația de a opera o distincție care nădăjduim că ar putea fi validă. Anume, procesul de constituire a tezaurelor de obiecte de metal prețios se va fi încheiat în ansamblu înainte de pătrunderea înlăuntrul lor a unora dintre ultimele tipuri monetare, transmițîndu-se cu probabilitate, în unele cazuri dincolo de generația care le va fi comandat și adunat. În speță monedele nu pot servi, dacă așa stau lucrurile, decît pentru a oferi un *terminus post quem* pentru îngroparea tezaurelor mixte (obiecte și monede). Cele mai tîrzii obiecte databile din tezaure sînt fibulele „linguriță" a căror raportare la o cronologie absolută indică epoca augustee.

O contribuție recentă a lui N. Conovici [54] aruncă o lumină nouă asupra depozitelor monetare conținînd emisiuni tîrzii ale coloniilor de pe coasta Mării Adriatice (Dyrrhachium și Apollonia). Autorul, după ce discută grupele emisiunilor monetare elenistice din vestul Peninsulei Balcanice și posibilitățile de a aduce asupra lor precizări cronologice care să le transforme în repere de datare cu fiabilitate mai mare [55], constată că pentru prima jumătate a sec. I a.Ch. aria de răspîndire a drahmelor de Dyrrhachium și Apollonia crește în mod spectaculos, cuprinzînd aproape întreg teritoriul Daciei și nord-vestul Bulgariei, simultan cu apariția a numeroase tezaure. Această „invazie" monetară este interpretată, însă, ca o anomalie a cărei explicație nu poate fi legată de o „circulație normală a acestor monede, ci de o penetrație rapidă, în loturi mari, gata constituite pe alte piețe și ocupînd în cel mai scurt timp o mare parte a Bulgariei și întreaga Dacie" [56].

N. Conovici e de părere că în discutarea tezaurelor monetare trebuie avute în vedere două aspecte: „datele de constituire ale loturilor de drahme și datele de formare și îngropare a tezaurelor mixte, cuprinzînd și alte monede" [57]. O operație similară am crezut de cuviință s-o aplicăm și tezaurelor de obiecte, întrucît și de data aceasta pare destul de evident că avem de-a face cu două probleme diferite.

[52] Nicolăescu-Plopșor 1941, 203.

[53] În fig. 1 rubrica destinată monedelor a fost adăugată după calcularea pozițiilor relative a celorlalte obiecte.

[54] Conovici 1987, 69 — 87.

[55] *Ibidem*, 69 — 78, fig. 1 — 3.

[56] *Ibidem*, p. 75, fig. 3.

[57] *Ibidem*, 78.

Din analiza structurii tezaurelor monetare din Dacia s-ar părea că loturile de drahme deja constituite pătrund mai tîrziu decît în nord-vestul Bulgariei. Penetrația aceasta va fi fost simultană pentru emisiunile provenind de la Dyrrhachum și Apollonia și va fi durat o perioadă foarte scurtă. În termeni de cronologie absolută acest fenomen ar putea fi plasat cam în al doilea sfert al sec. I p.Ch.[58].

Atragem atenția că ar putea exista unele deosebiri în ceea ce privește regimul tezaurelor monetare propriu-zise față de cele în care se află și obiecte de argint. În tot cazul, pare destul de limpede faptul că monedele nu sînt privite ca atare de localnici și că nu au rolul circulatoriu propriu zonelor de proveniență. Mai degrabă ele ar putea fi socotite ci făcînd parte din categoria bunurilor de prestigiu, așa cum reiese și în legătură cu obiectele din tezaurele nemonetare sau mixte. Dealtminteri se observă grija cu care localnicii au selecționat monedele cu titlu ridicat. Aici se află, posibil, și explicația rarității emisiunilor locale în structura descoperirilor mixte. Titlurile monedelor din ultima fază a monetăriei autohtone se depreciaseră progresiv, paralel cu involuția iconografică[59].

În compoziția tezaurelor de argint din Latène-ul tîrziu moneda este un element frecvent, dar numai opțional. Opinia noastră, întemeiată pe situațiile trecute în revistă mai sus, este că prezența monedelor alături de obiectele de argint din categoria podoabelor sau (rar) a vaselor de băut ar putea fi interpretată ca un obicei care are prea puțin de-a face cu valoarea lor de circulație, ci cu valoarea lor intrinsecă. În felul acesta ele mai degrabă complică eforturile de analiză decît contribuie la înlesnirea lor.

Problema racordării cronologiei relative a tezaurelor de argint unor repere de datare mai precise este dificilă și destul de vagă. Dacă pentru ultimul orizont de tezaure, în care beneficiem de prezența unor fosile directoare relativ bine cunoscute (fibulele „linguriță) se poate postula încadrarea sa în linii mari la cumpăna veacurilor I a.Ch. și I p.Ch., pentru primul grup de tezaure nu dispunem de indicii suficiente. Fibulele cu nodozități care apar frecvent în aceste tezaure au fost datate în general pe baza monedelor cu care se asociau. S-a văzut, însă, că acestea din urmă oferă prea puțină siguranță pentru o datare absolută. Pe de altă parte, în afara tezaurelor, fibulele cu nodozități apar foarte rar.

Observînd că în cadrul tezaurelor luate în discuție anumite categorii de piese se repetă cu insistență, ne punem întrebarea ce reprezintă aceste depuneri. Se întrevede cu ușurință, excluzînd vasele de argint și monedele, că avem de-a face cu obiecte care fac parte din portul unui grup de indivizi. Cine vor fi fost aceștia? Explicit sau implicit toți cei care s-au ocupat cu astfel de antichități dau de înțeles că ar fi vorba de potentații acelor vremuri. Din nefericire, însă, datorită condițiilor de descoperire, aproape fără excepție întîmplătoare — ceea ce implică și o nesiguranță ce nu poate fi neglijată în privința compoziției tezaurelor în momentul îngropării lor —, este foarte dificil de apreciat dacă piesele găsite provin de la un singur individ sau de la mai mulți. Un singur caz, admițînd că

[58] *Ibidem*, 81.

[59] Preda 1973, 368. Autorul arată că în etapa finală a monetăriei localnicilor compoziția de argint a emisiunilor scade uneori mai jos de 20 — 30%.

informaţiile sînt corecte, se pare că este relevant : e vorba de tezaurul aflat într-unul din cele două morminte de lîngă cetatea de la Tilișca [60], unde, aproape evident, inventarul reprezintă o singură persoană. Cu toate acestea hazardul a făcut ca, din cuza distrugerii și arderii rituale la care au fost supuse obiectele, să nu putem fi siguri asupra numărului fiecărora în parte. Piesele care se recunosc sigur sînt următoarele : un lanţ din zale „împăturite" de care se anină un inel pe care se află 4 pandantive în formă de bară, cîteva fragmente dintr-o centură, „13 fragmente din barele de argint provenind de la două brăţări de același tip" [61], 3 fibule fragmentare, 3 inele-spirală. Eventual s-ar putea bănui că ar mai fi existat o fibulă de la care provin bucăţi din spirele resortului (în caz că acestea nu aparţin altei fibule din care s-a găsit numai piciorul, rupt și el). Regretăm doar că nu există o încercare de determinare a sexului defunctului.

Pornind de la acest caz, fragil prin unicitatea lui. semnalăm existenţa unor alte situaţii în care compoziţia unor tezaure ar putea fi interpretată — cu prudenţa de rigoare — ca reprezentînd setul (garnitura) de obiecte de port (podoabă) ale unui singur individ. De pildă tezaurul de la Feldioara este compus din două fibule, un colan și două brăţări [62]. La Cerbăl inventarul tezaurului cuprindea 2 fibule și 4 brăţări, alături de alte obiecte mărunte (7 inele spiralice, „3 spirale din plăci" (sic !) și 6 pandantive) [63]. În descoperirea de la Oradea Mare se găseau două fragmente de fibulă (neclar dacă provin de la un exemplar sau de la două), o brăţară și un colan [64] etc. La Coada Malului s-au identificat 2 fibule, 2 brăţări spiralice și un lanţ din zale „împletite" [65]. Situaţii similare se întîlnesc la Poșaga [66], Peteni [67] și probabil la Poiana (Gorj) [68].

Spre deosebire de tezaurele pe care le-am enumerat în alte cazuri numărul principalelor obiecte care ar putea defini o garnitură de port este mai mare. Amintim aici — spre exemplu — descoperirile de la Sărăcsău (8 fibule, 4 brăţări, 3 colane) [69] 2 și Cehețel (6 fibule, 5 brăţări, 3 colane) [70]. S-ar părea că nu este exclus ca în aceste cazuri să ne găsim în prezenţa unor garnituri de port multiple. În scopul unei prezentări obiective ale situaţiilor nu pot fi trecute sub tăcere nici acele ocazii în care inventarele recuperate conţin numere variabile și impare de podoabe : Săliştea (5 fibule, 4 brăţări, 2 colane) [71], Remetea Mare (5 fibule, 2 brăţări, 1 lanţ) [72], Slimnic (9 brăţări, 3 colane) [73] etc. Reamintind că numărul de obiecte trecute în revistă doar în rare ocazii este cert, înclinăm, totuși să credem că ar fi admisibilă deducerea existenţei unei reguli, fie

[60] Lupu 1981, 199 — 202, fig. 3 — 4.
[61] *Ibidem*, 200, fig. 3, 21 — 32.
[62] Miclea, Florescu 1980, fig. 488 — 490.
[63] Popescu 1941, 198.
[64] Pârvan 1982, 302, fig. 371.
[65] Horedt 1948, p. 266, fig. 3.
[66] Miclea, Florescu 1980, fig. 492.
[67] Szekely 1965, 58 — 66.
[68] Nicolaescu-Plopşor 1941, 203.
[69] Floca 1956, 8 — 14, fig. 4 — 13 ; Miclea, Florescu 1980, fig. 472 — 475.
[70] Szekely 1965, 51 — 57.
[71] Mărghitan 1969, 315 — 329.
[72] Pârvan 1982, 303, fig. 272.
[73] Popescu 1948, 51 — 54.

Nr.	piese / localități	1 FIBULE CU NODOZITĂȚI	2 LANȚ „ZALE ÎMPLETITE”	3 PANDANTIVE „BARĂ”	4 PANDANTIVE „ȘURUB”	5 FIBULE LATENE TÎRZIU	6 FIBULE „SCUT”	7 BRĂȚĂRI (D1-3a; 4-5b Horedt)	8 COLANE (C. Horedt)	13 VASE DE ARGINT	11 PANDANTIVE „TOPOR”	12 LANȚ „ZALE ÎMPLETITE”	10 BRĂȚĂRI SPIRALICE	15 CERCEI	9 BRĂȚĂRI-CAPETE ÎNFĂȘURATE	14 PANDANTIVE ROMBOIDALE	17 FIBULE „LINGURIȚĂ”	16 FIBULE-DECOR ANTROPOMORF	grupe	MONEDE: Dyrrhachium, Apolonia, Thasos și getice	MONEDE: romane
1	POȘAGA	●	●																		
2	MOIGRAD	●	●	●																	
3	GURA VĂII		●	●																A	
4	SOMEȘUL CALD		●	●																DY	72-54
5	COJOCNA	●	●	●				●													
6	TIUȘCA	●	●	●				●													
7	MEDIAȘ	●	●	●	●	●		●													
9	SĂCĂLĂȘĂU	●						●												DYA	
8	MORODA	●							●												45 î.C.
10	SĂRMĂȘAG	●		●		●		●	●												
11	CEHEȚEL	●		●		●		●	●												
13	SĂRĂCSĂU	●					●	●	●												
15	ȘAES		●		●		●				●										
12	ORADEA	●		●	●				●				●								
14	CERBĂL		●	●	●	●	●	●	●				●								44-43
20	BISTRIȚA	●				●		●				●									
17	SĂLIȘTEA			●	●	●	●	●	●			●									
16	CADEA		●				●						●								41-38
19	SÎNCRAIENI					●		●		●										DYT	
18	SLIMNIC							●	●												
21	COLDĂU					●		●					●								
24	VEDEA		●	●			●	●		●		●		●			●				
23	MARCA								●	●											
22	REMETEA					●	●	●				●			●					T	16-15
33	ORĂȘTIOARA							●				●									
26	GHELINȚA					●						●	●								66-65
31	TEKIJA							●			●				●						
25	ROCIU						●		●				●	●	●						81-76
29	POIANA GORJ							●	●		●			●		●					81 d.C.
27	FELDIOARA							●	●				●				●				
32	SENEREUȘ							●	●			●	●				●				
36	BUCUREȘTI							●		●		●	●					●		T	
37	„TRANSILVANIA”							●									●				124-103
30	BARE								●		●			●	●	●					87 d.C.
34	PETENI								●				●				●				70-58
35	ȘEICA MICĂ								●			●			●		●				28 î.C.
38	COADA MALULUI											●	●					●		Gt	
28	BĂLĂNEȘTI											●	●	●	●			●			
39	HETIUR												●				●				

Fig. 1. Tabel combinatoriu al obiectelor de inventar din tezaure.

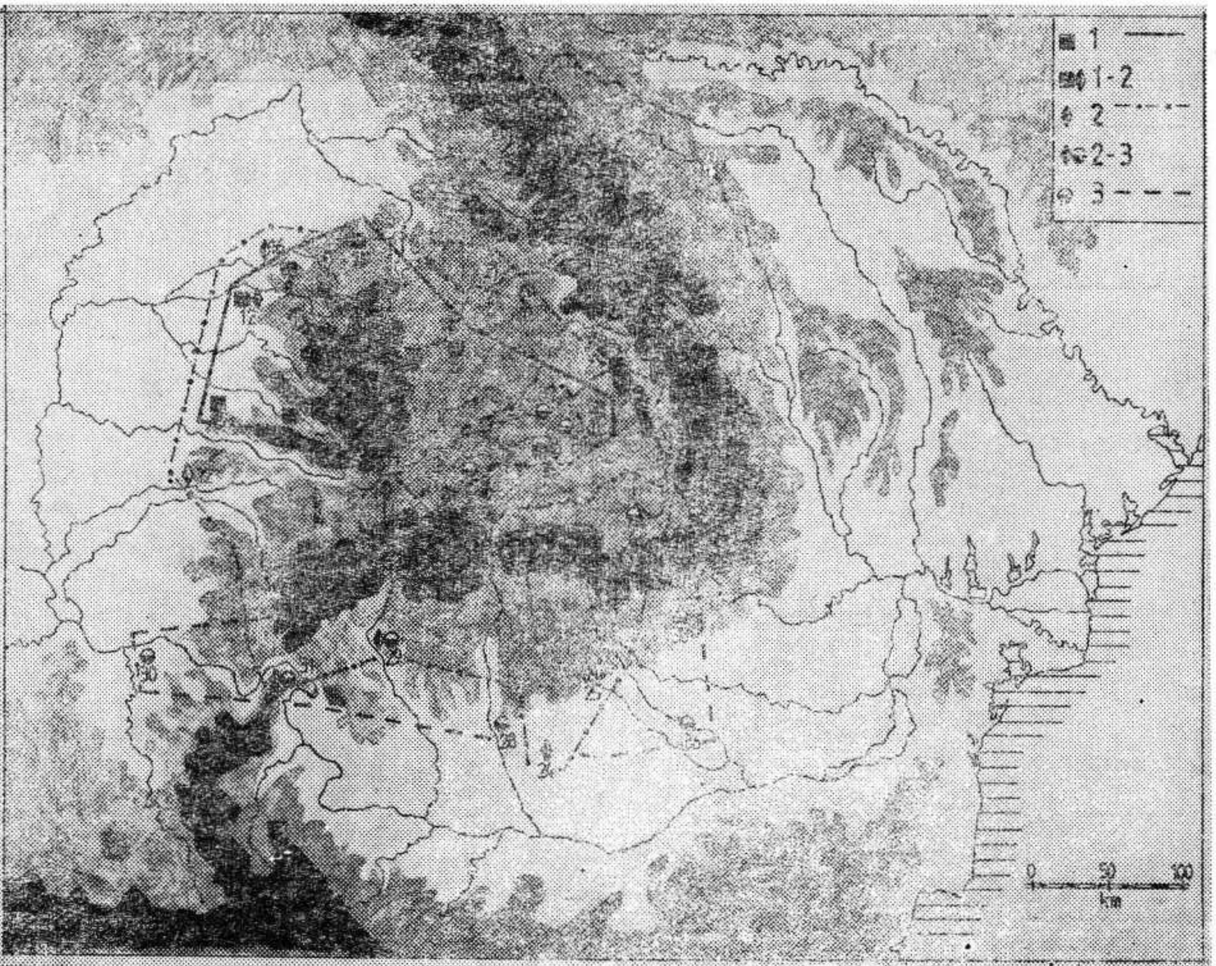

Fig. 2. Harta răspîndirii tezaurelor de argint urmărite în lucrare.

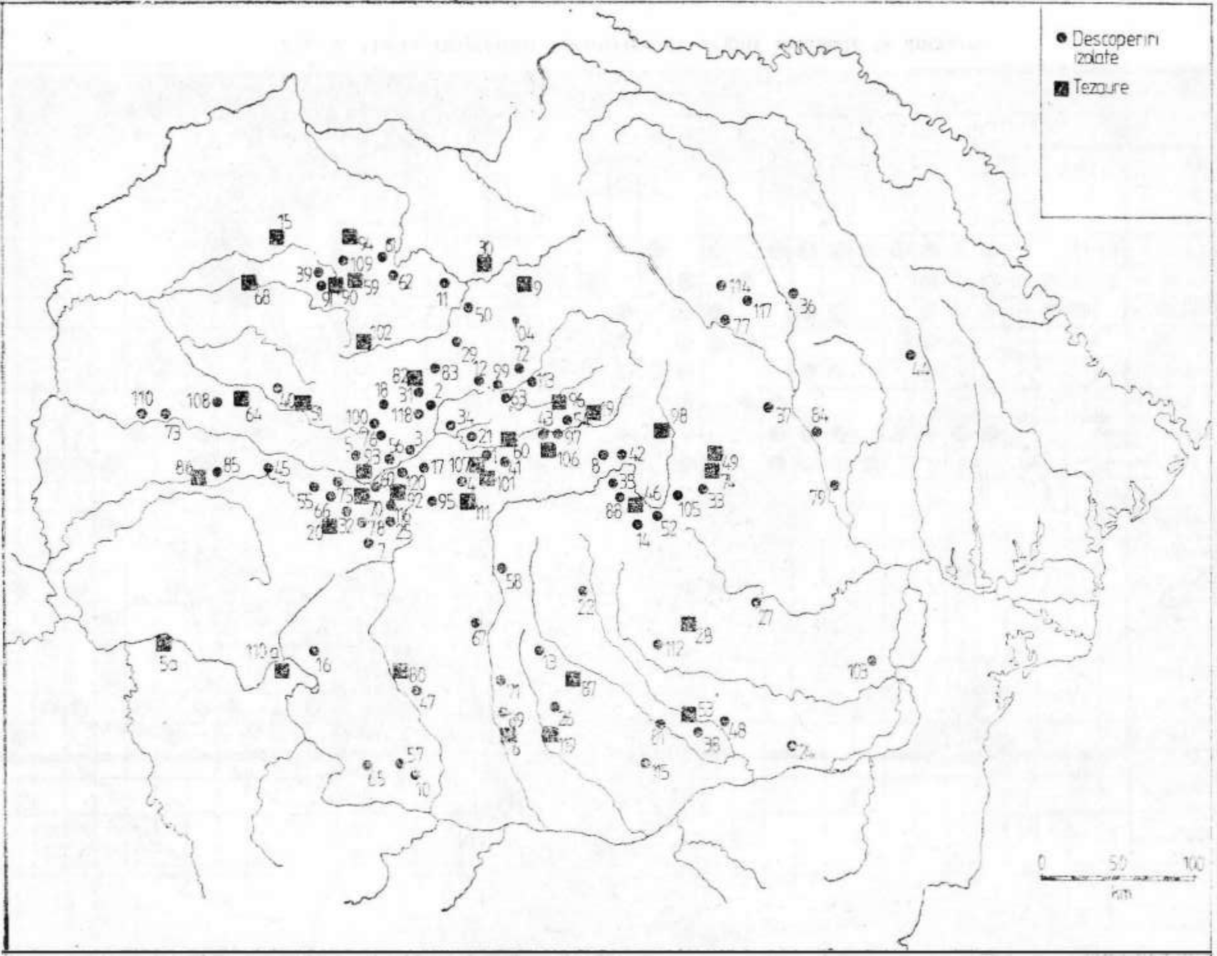

Fig. 3

Fig. 3. Harta descoperirilor conținînd obiecte de argint (după L. Mărghitan ; completată) :

1. Agîrbiciu
2. Aiud
3. Alba Iulia
4. Apoldu de Sus
5. Ardeu
5a. Bare
6. Bălănești
7. Bănița
8. Beia
9. Bistrița
10. Bîrca
11. Bobîlna
12. Bogata
13. Bradu
14. Brașov
15. Cadea Mare
16. Călinești
17. Căpîlna
18. Cărpiniș
19. Cehețel
20. Cerbăl
21. Cetatea de Baltă
22. Cetățeni
23. Chiperești
24. Chirnogi
25. Chitid
26. Ciolănești
27. Cîrlomănești
28. Coada Malului
29. Cojocna
30. Coldău
31. Colțești
32. Costești
33. Covasna
34. Crăciunel
35. Cuciulata
36. Cucuteni
37. Dărmănești
38. Dealul Piscului
39. Derna de Sus
40. Dezna
41. Dîrlos
42. Drăușeni
43. Dupuș
44. Epureni
45. Făget
46. Feldioara
47. Fîntînele
48. Fundeni
49. Ghelnița
50. Gherla
51. Gura Văii
52. Hărman
53. Herăstrău
54. Hetiur
55. Hunedoara
56. Inuri
57. Întorsura
58. Licuriciu
59. Marca
60. Mediaș
61. Mirșid
62. Moigrad
63. Morești
64. Moroda
65. Moțățci
66. Nădăștie
67. Ocnița
68. Oradea
69. Orăștie
70. Orăștioara
71. Oporelu
72. Pănct
73. Pecica
74. Peteni
75. Petreni
76. Piatra Craivii
77. Piatra Neamț
78. Piatra Roșie
79. Poiana (Galați)
80. Poiana (Gorj)
81. Popești
82. Poșaga
83. Răchiș
84. Răcătău
85. Recaș
86. Remetea Mare
87. Rociu
88. Rotbav
89. Salcia
90. Săcălăsău
91. Săcălăsăul Nou
92. Săliștea
93. Sărăcsău
94. Sărmășag
95. Săsciori
96. Sencreuș
97. Sighișoara
98. Sîncrăieni
99. Sînger
100. Sîngeorgiu-Trascău
101. Slimnic
102. Someșul Cald
103. Stăncuța
104. Stupini
105. Surcea
106. Șaeș
107. Șeica Mică
108. Șimand
109. Șimleul Silvaniei
110. Șeitin
110a. Tekija
111. Tilișca
112. Tinosul
113. Tîrgu Mureș
114. Tîrpești
115. Tîrnava
116. Vaidei
117. Văleni
118. Vălișoara
119. Vedea
120. Vințul de Jos.

Fig. 4. Inventar „standard'' din faza I (reconstituire).

Fig. 5. Inventar „standard'' din faza I. a — b Mediaș; c Slimnic.

Fig. 6. Inventar „opțional'' din faza I (reconstituire).

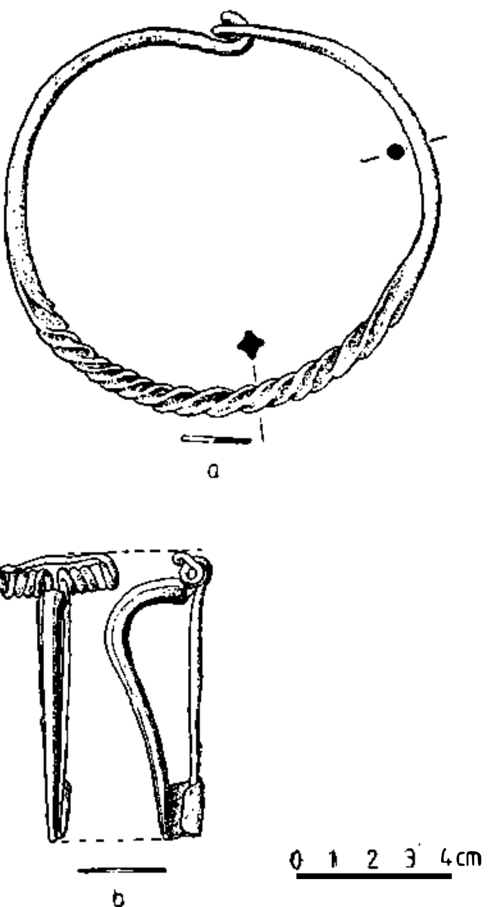
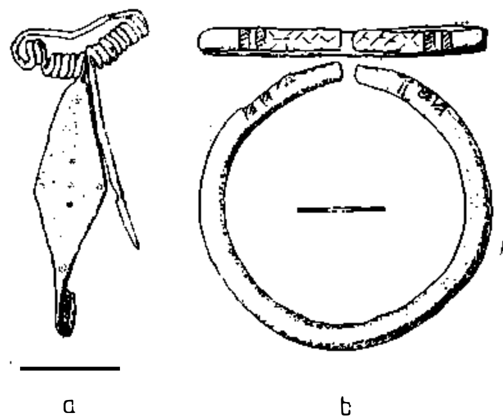

Fig. 7. Inventar „opțional'' din faza I. a Slimnic; b Sîncrăieni.

Fig. 8. Inventar ,,standard'' din faza II (reconstituire).

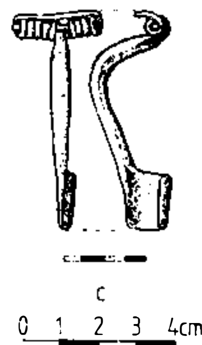

Fig. 9. Inventar ,,standard'' din faza II. a Vedea; d Sîncrăieni; c Mediaş.

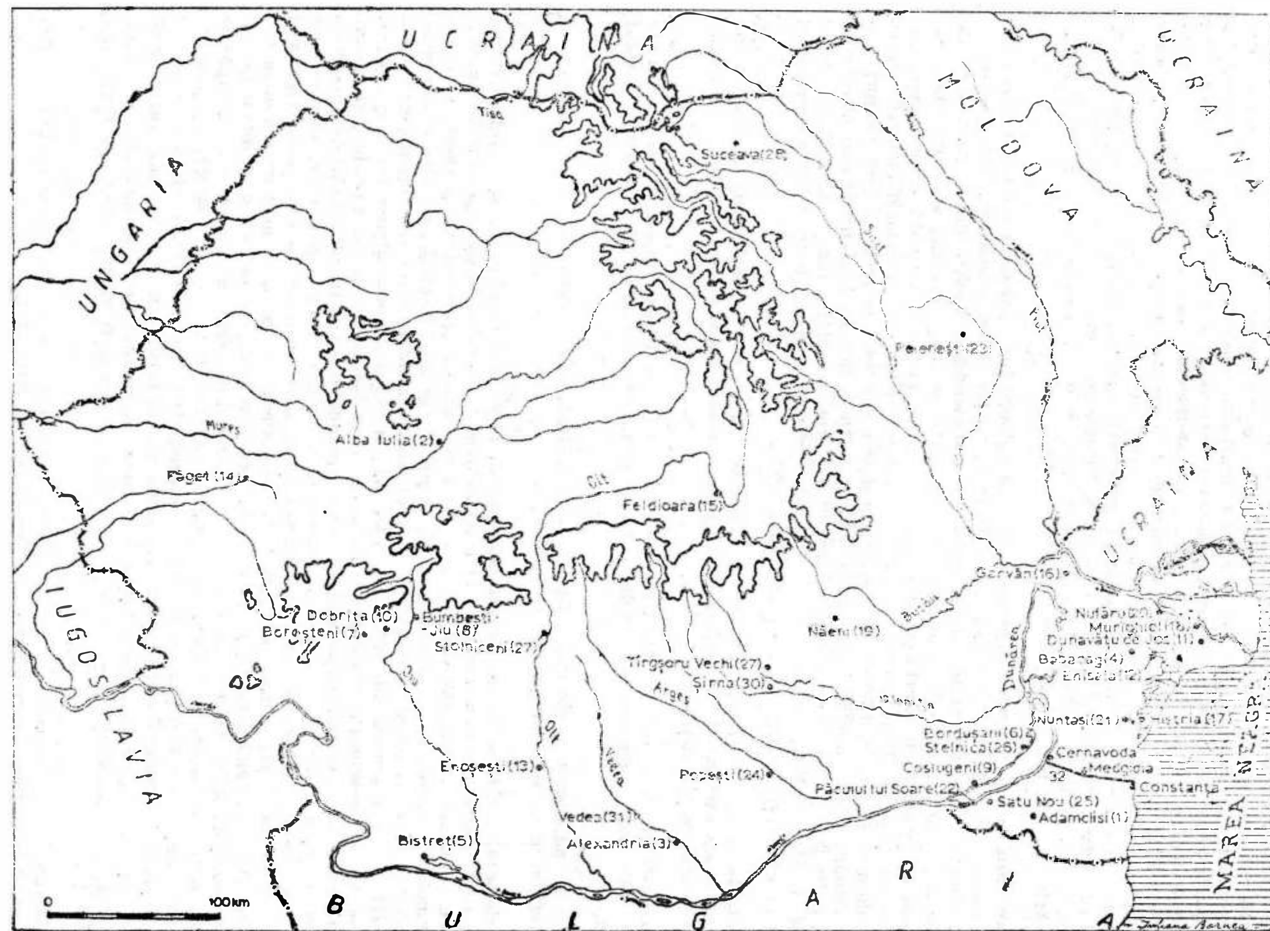

Fig.1. Harta cercetărilor din 1991 ale Institutului de Arheologie din București.

Fig. 12. Inventar „opţional" din faza II.
e — f Sîncrăieni.

chiar aplicată aleatoriu, de constituire a tezaurelor de podoabe, iar apoi de depunere a lor. Din nefericire validarea unei astfel de prezumpţii rămîne de domeniul improbabilului din moment ce monumentele funerare cunoscute pentru epoca respectivă se numără pe degete [74]. Din acelaşi motiv este la fel de dificil de decis dacă seturile de podoabe erau purtate cu precădere de bărbaţi, de femei ori laolaltă[75].

Fenomenul constituirii şi îngropării tezaurelor de argint din Latène-ul tîrziu este spectaculos. În mod firesc se pune întrebarea asupra circumstanţelor care l-a determinat. Din păcate şi de astă dată un răspuns la obiect ar fi greu de formulat. Pe de altă parte se constată fără efort că epoca respectivă reprezintă apogeul civilizaţiei dacilor şi geţilor.

[74] Babeş 1979, 10; Babeş 1988, 3.
[75] Discuţia a fost deschisă de K. Horedt (Horedt 1973, 155) care constata că afară de obiecte în număr par, în tezaure apar şi obiecte în număr impar.

Fig. 13. Inventar „standard'' din faza III (reconstituire).

a

b

0 1 2 3 4cm

c

Fig. 14. Inventar „standard'' din faza III. a — c Senereuș.

Fig. 15. Inventar „opțional" din faza III (reconstituire).

Fig. 16. Inventar „opțional" din faza III. a Coada Malului; b — c Poiana (Galați); d Vedea; e Poiana (Gorj).

În secolul I a.Ch. asistăm la impresionanta, chiar dacă temporara expansiune a puterii politice și militare a acestora, în mod deosebit sub domnia lui Burebista. Oștile acestuia cutreieră către vest, est și sud, uneori pînă la mari depărtări pe meleagurile vecine Daciei. În acest context e admisibilă presupunerea că măcar o parte din metalul prețios pe care îl constatăm a fi depus în tezaure să provină în urma unor fapte de arme încununate de succes. În această privință prezența cantităților mari de monede elenistice tîrzii descoperite în tezaurele monetare sau mixte reprezintă un agrument de primă mînă. Totodată, din analiza lotului de tezaure de obiecte de podoabă s-ar părea că majoritatea lor s-au constituit cam în vremea stăpînirii lui Burebista. Încetarea fenomenului ar fi greu de pus, după părerea noastră, pe seama secătuirii resurselor de metal prețios ale localnicilor, căci avem mărturia clară, la aproximativ un secol mai tîrziu, a enormelor cantități de aur și argint luate drept captură de război din Dacia înfrîntă de romani [76]. Mai lesne de presupus pare a fi că obiceiul constituirii și îngropării tezaurelor încetează, desigur în condiții care nu sînt precizabile, odată cu declinul relativ al puterii militare și politice a dacilor și geților și cu primele expediții romane pe pămîntul Daciei.

Fără a avea pretenția de a trage concluzii definitive, avînd în vedere cele arătate mai sus, s-ar părea totuși că tezaurele de argint din Latène-ul tîrziu (cel puțin o bună parte dintre ele) nu au fost îngropate sub presiunea unor evenimente istorice — pe care de altfel nu ni le putem explica convenabil — ci mai degrabă ca un obicei răspîndit printre potentații acelor vremuri care, într-o epocă de avînt economic și militar al Daciei, caută să-și exprime sub această formă statutul social și politic. Remarcăm din nou, de altfel, că pentru perioada la care ne-am referit, monumente funerare propriu-zise fiind foarte puține, este destul de tentant de a da tezaurelor de argint o interpretare complementară [77].

LISTA BIBLIOGRAFICĂ

Babeș M. 1979 — Dacia, N. S., 13.
1988 — SCIVA, 39, 1.
Conovici N. 1987 — BSNR, nr. 131 — 133, 1983 — 1985.
FIIDR 1964 — *Izvoare privind istoria României*, I, București.
Floca O. 1956 — *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice*, București.
Horedt K. 1973 — Dacia, N. S., 17.
Lupu N. 1966 — în *Cetați dacice din sudul Transilvaniei*, București.
1970 — Materiale, 9.
1981 — Thraco-Dacica, 2.
1989 — *Tilișca*, București.
Mărghitan L. 1969 — SCIVA, 20, 2.
1976 — *Tezaure de argint dacice*, București.
Miclea I., Florescu R. 1980 — *Geto-Dacii*, București.
Nicolaescu-Plopșor C. S. 1941 — Dacia, 7 — 8.
Pârvan V. 1982 — *Getica*, București.
Popescu D. 1941 — Dacia, 7 — 8.

[76] București 1964, 507, nr. 1 — 5 :, 695, r. 35 — 40.

[77] În situația aceasta n-ar fi de exclus ipoteza ca tezaurele de argint să reprezinte, eventual, un gen de cenotafuri.

1948 Dacia, 11 — 12.
1958 Dacia, N. S., 2.
Preda C. 1973 *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti.
Szekely Z. 1965 SCIV, 16, 1.
Vlassa N. 1969 SCIV, 20, 1.

BEMERKUNGEN ZU DEN SPÄTLATÈNEZEITLICHEN SILBERHORTEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autoren besprechen die dakischen und getischen spätlatènezeitlichen Silberschatzfunde. Ihre Aufmerksamkeit wird vorerst ihren Fundumständen gewidmet. In den meisten Fälle sind es Zufallsfunde, also sind die Fundumstände höchst ungenau, doch kann man daraus nicht auf ein *Horten* von „Schätzen" schließen.

Ausgehend von der kombinatorischen Analyse — die in Form einer kombinatorischen Tabelle dargestellt wurde — werden drei typologische und chronologische Stufen vorgeschlagen, die auch eine augenfällige räumliche Entsprechung aufweisen. Es läßt sich dabei eine klare räumliche Verschiebung der drei Stufen der Silberschatzfunde, und zwar vom Norden und vom Zentrum Dakiens nach Süden.

Es werden dann die sogenannten Standardinventare und Optionalinventare vorgeführt, die aus den Kennzeichen der festgestellten Stufen abgeleiten wurden. Diese enthalten vornehmlich Trachtstücke und seltener Silbergefässe (in den meisten Fällen Trinkgefässe).

Die, in den Silberschatzfunden verhältnismäßig zahlreichen Münzen werden wegen ihrer großen Vielfalt und ihrer schwachen Umlaufes, die keine kennzeichnende kombinatorische Beziehungen mit den restlichen Beigaben aufweisen, gesondert behandelt. Im Gegenteil dazu bieten sie ein *terminus post quem* für die Vergrabungszeit der Schatzfunde an.

Die Autoren schlagen einen Unterschied zwischen dem relativ geschlossenen Vorgang der Gestaltung der Schatzfunde und dem Zeitpunkt ihrer Vergrabung, die manchmal auch eine oder zwei Generationen später als die Bildung der Schatzfunde erfolgt hätte können.

Auf Grund der Analyse der Struktur der spätlatènezeitlichen Silberschatzfunde, wird auf die mögliche Anwesenheit von manchmal einzelne andersmal, vieleicht, mehrere Trachtstückegarnituren, hingewiesen. Es ist weiter, beim Fehlen der zeitgleichen Grabfunde, schwierig zu entscheiden ob dieser Vorgang eine männliche oder weibliche archäologische Ausdrucksform darstellt.

Abschließend wird angenommen daß der Vorgang der Gestaltung der silbernen latènezeitlichen Schatzfunde wahrscheinlich im 1. Jahrhundert v. Chr. und bis zum Anfang des 1. Jahrhunderts n. Chr. stattgefunden hat, und, ausgehend sowohl von ihren Fundumständen als auch von ihrer Struktur, daß ihre Vergrabung nicht mit politisch-militärischen Ereignissen sondern mehr mit rituellen Ursachen in Verbindung steht.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

SEMNIFICAŢIA TEZAURELOR DIN SECOLUL AL V-LEA DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

de RADU HARHOIU

În ziua a 3-a (sau 23-a) a anului 1797 „doi copilaşi români Petru Botska şi Simon Bokor, păzind capre la Şimleu, pe acea aripă a dealului cu numele Măgura care se întinde spre mijlocul oraşului şi pe a cărei pantă apuseană se află biserica românilor greco-catolici . . ., în jurul orei 9 dimineaţa . . . în afara ocolului amintitei biserici, cel mai mic a zărit în malul aflat lîngă prun ceva strălucitor . . . dar nu îndrăzni să-l atingă, . . . împreună se apropiară de marfa strălucitoare, pe care unul lovind-o cu bîta, căzu din mal o bucată rotundă şi pîntecoasă de aur, bătută cu nestemate roşii . . . Văzînd-o pe aceasta începură a scurma acel loc . . . drept care aflară numeroase lucruri de aur într-o mică scobitură a malului, pe care scoţîndu-le pe rînd de acolo găsiră *bucăţi sparte de cioburi* groase, nearse (?), care erau fragmentele acelui vas în care stătuse comoara . . . A doua zi aflînd oficialităţile onor. judeţ cele întîmplate, a început cu toată rîvna săparea împrejurimi locului unde s-a aflat comoara; dar în afară de o monedă cu toartă, care era aproape de suprafaţa pămîntului, altceva nu găsiră" [1]. Din documentarea referitoare la condiţiile de descoperire reies următoarele: locul descoperirii trebuie localizat pe dealul „Măgura" din oraşul Şimleul Silvaniei, jud. Sălaj, şi anume în apropierea fostei străzi Csorgo, la marginea unui teren care în anul 1797 aparţinea oraşului, dar care în momentul descoperirii — tot întîmplătoare — a celui de al doilea tezaur de la Şimleul Silvaniei (1889), aparţinea Josefinei Teleky. Tezaurul (1) a fost depus într-o oală de lut, probabil la mică adîncime. Despre condiţiile de descoperire a celui de-al doilea tezaur nu avem date edificatoare, se ştie numai că a fost depus undeva, nu prea departe de al doilea tezaur.

Tezaurul nr. 1 de la Şimleul Silvaniei se compune din medalioane de la împăraţii Maximian, Constantin I, Constantin II, Valens, Valentinian şi Gratian, apoi un lanţ de aur cu pandantive de miniaturi de arme şi unelte, un inel, o brăţară şi o cataramă sau placă de cataramă de aur cu mască umană stilizată [2]. La rîndul său tezaurul nr. 2 este alcătuit din o fibulă cu onyx, două fibule în formă de lei, două fibule rotunde, şapte perechi de fibule cu placă semicirculară şi picior alungit, toate lucrate din aur şi ornamentate în stil policrom, la care se adaugă trei cupe lucrate de asemenea din aur [3].

În anul 1837 s-a descoperit pe dealul Igliţa din preajma comunei Pietroasa, jud. Buzău, celebrul tezaur, din care au putut fi recuperate următoarele piese lucrate din aur: o tavă, o cană de formă ovoidală, o pateră ornamentată cu scene mitologice, două coşuleţe ornamentate în stil policrom şi prevăzute cu mînere în formă de leoparzi, două colane simple cu ochi şi cîrlig de prindere, cel păstrat fragmentar fiind prevăzut cu o

[1] Vlassa 1969, 151 şi urm.

[2] Florescu, Miclea 1979, 41 — 56, fig. 73 — 142.

[3] Fettich 1932.

inscripţie cu caractere runice, un colan cu balama, o fibulă discoidală, două fibule mijlocii în formă de păsări (vulturi?) şi o fibulă mare în formă de vultur(?). Cercetările efectuate la locul descoperirii sau in zonă nu au putut aduce lămuriri suplimentare referitoare la condiţiile de descoperire, se pare însă că din tezaur mai făceau parte încă un rînd de piese de aceeaşi factură, care s-au pierdut sau au fost distruse cu ocazia descoperirii tezaurului [4]. Nici condiţiile de descoperire a tezaurului găsit în anul 1904 la Botoşani, jud. Botoşani, compus din trei linguri şi vase de argint şi *solidi* de la începutul sec. V, nu sînt clare [5], după cum nu sînt limpezi nici condiţiile în care a fost descoperit tezaurul de la Tăuteni, jud. Bihor. La cîteva luni de la data descoperirii, şi anume în luna decembrie, pe aria presupusului loc al descoperirii tezaurului — care se află în punctul „Tricer" la sud de sat, într-o rîpă a pîrîului Tăuteni — s-au efectuat sondaje de verificare. Cu acest prilej au apărut, la adîncimea de — 0,40 m, bucăţi de pămînt ars şi urme de cărbuni. Din structura iniţială a tezaurului au putut fi recuperate numai două vase de argint, păstrate fragmentar şi ornamentate cu scene mitologice [6]. În anul 1963 a fost descoperit la nord de comuna Someşeni, jud. Cluj, şi anume pe malul stîng al Someşului Mic în lunca rîului, într-o oală de lut de culoare brun-roşcată care s-a pierdut, un tezaur din care fac parte următoarele piese lucrate din aur şi ornamentate în stil policrom : un pectoral, un lanţ de aur din sîrmă împletită cu protome zoomorfe, şase pandantivi romboidali, şase pandantivi semilunari, şapte mărgele în formă de bucşă, cinci mărgele poliedrice, o cataramă mare cu placă dreptunghiulară şi una mai mică cu placă ovală, trei inele cu placă romboidală, apoi două brăţări şi un inel cu gemă tăiată probabil dintr-un vas de argint [7].

Condiţiile de descoperire ale tezaurelor din sec. V de pe teritoriul României nu pot susţine o îngropare sau o depunere rituală. Această afirmaţie devine evidentă atunci cînd comparăm condiţiile lor de descoperire cu cele ale tezaurelor similare din nordul Europei, unde par a exista indicii pentru o depunere rituală [8]. Astfel nu s-a putut constata pe teritoriul României în niciunul din cazurile analizate o depunere rămasă deschisă, sau existenţa unor locuri de jertfă cu depunere seculară sau chiar depunerea în locuri practic inaccesibile (de ex. pe fundul unor rîuri). În acest caz singura explicaţie rămîne numai îngroparea lor în urma unor evenimente vitrege, o cauză care a provocat şi în nordul Europei îngroparea unor tezaure [9].

Spre deosebire de nordul Europei, unde structura tezaurelor se deosebeşte de cea a mormintelor contemporane, ceea ce ar fi un alt indiciu pentru o depunere rituală [10], în România există o serie de elemente comune între cele două complexe de descoperiri. Aceasta se referă la caracterul lor fastuos, la unele trăsături stilistice comune şi la depunerea în ambele categorii de descoperiri a unor piese înrudite : vase de aur şi de argint în tezaurele de la Pietroasa, Şimleul Silvaniei sau Tăuteni şi în

[4] Odobescu 1976, 83 (1) şi urm) ; Ştefan 1979.
[5] Banck 1966.
[6] Dumitraşcu 1975.
[7] Horedt, Protase 1970.
[8] Vezi pentru nordul Europei : Geißlinger 1967, 9 şi urm ; 31 şi urm.
[9] *Idibem*, 118 : în special tezaurele conţinînd piese de aur.
[10] *Ibidem*, 84 — 86.

mormintele fastuoase de la Apahida (1) [11] sau Concești [12], apoi a unor piese de port în tezaurele de la Pietroasa, Şimleul Silvaniei sau Cluj-Someşeni şi în mormintele de la Apahida, Concești sau Velț [13], împrejurare care ar exclude din nou o depunere rituală. În felul acesta piesele de port descoperite în tezaure completează şi precizează imaginea regulilor de port din epoca timpurie a migrației. Brățările şi inelele din tezaurele de la Cluj-Someşeni sau Şimleul Silvaniei completează imaginea noastră asupra podoabelor brațului, după cum şi catarama dreptunghiulară din tezaurul de la Cluj-Someşeni întregeşte seria podoabelor de centură. Portul unei singure fibule, impulsionat probabil de ceremonialul de curte roman tîrziu este ilustrat în mod strălucit de fibula cu onyx din tezaurul (2) de la Şimleul Silvaniei sau de fibula mică din tezaurul de la Pietroasa. De asemenea şi portul a două fibule, specific portului feminin al epocii, îşi găseşte o ilustrare convingătoare prin fibulele cu placă semicirculară şi picior romboidal alungit ornamentate în stil policrom din tezaurul (2) de la Şimleul Silvaniei. De altă parte nu au putut fi surprinse în mormintele epocii o serie de piese de port ale gîtului sau ale pieptului, dintre care se cuvin a fi amintite aici impresionantul colan cu balama din tezaurul de la Pietroasa sau lanțul cu pandantive, singular în peisajul arheologic al epocii, din tezaurul (1) de la Şimleul Silvaniei.

Dacă unele tezaure ar putea fi considerate după structura lor, tezaure unitare — tezaure de fibule (tezaurul al doilea de la Şimleul Silvaniei), de medalioane (primul tezaur de la Şimleul Silvaniei), de vase (tezaurul de la Tăuteni) sau de linguri (tezaurul de la Botoşani), ceea ce ar putea fi un indiciu pentru o depunere rituală [14], alte tezaure datorită structurii lor eterogene nu se pot bucura de o asemenea încadrare (de ex. tezaurul de la Pietroasa).

De altă parte chiar încadrarea în grupe tipologice a tezaurelor „tipologice" nu este sigură. Nu putem şti sigur dacă la Tăuteni nu este vorba poate de un mormînt. Locul descoperirii de la Tăuteni prezintă analogii interesante cu două complexe din sec. V, cu care vasele de la Tăuteni mai au şi alte analogii interesante asupra cărora nu insistăm acum şi aici. Atît mormîntul de la Concești cît şi cel de la Bolšoi Komenetz din zona Kurskului [15], au fost descoperite pe malul unor rîuri, Podriga un afluent al Prutului, respectiv Sudza. Ambele morminte erau de înhumație. De altă parte urmele de pămînt ars de la Tăuteni ar putea indica şi aici prezența unor morminte. Trebuie amintit în acest context, că pentru unele morminte atribuite hunilor s-a presupus o purificare prin foc a inventarului, în timp ce cadavrul a fost apoi înhumat într-un alt loc [16]. Dar din datele

[11] Hampel 1905, II, 39 şi urm; III, pl. 21 — 25.

[12] Matzulevic 1929, 123 — 137.

[13] Laszlo 1941, 125 — 127, pl. I, 1 — 7.

[14] În structura tipologică unitară a unor tezaure din nordul Europei s-a văzut un indiciu pentru o depunere rituală: Geißlinger 1967, 10 — 11 cu discuția *pro* şi *contra*.

[15] Matzulevic 1934, 122.

[16] Werner 1956, 79.

oferite de cercetarea arheologică efectuată în luna decembrie, nu se pot trage concluzii definitive, ceea ce face ca descoperirea să fie și mai departe omologată ca tezaur.

Nu este mai departe deloc sigur dacă nu cumva cele două tezaure de la Șimleul Silvaniei nu au aparținut unui singur tezaur îngropat în locuri deosebite dar apropiate unul de celălalt. Analiza condițiilor de descoperire și analiza pieselor celor două tezaure pot aduce argumente în favoarea ipotezei unui singur tezaur. Astfel ambele tezaure au fost descoperite pe aceeași parcelă a Josefenei Teleky. Locul exact de descoperire a celui de-al doilea tezaur a rămas necunoscut [17]. După N. Fettich există o serie de detalii tehnice identice între fibula cu capete cu lei din tezaurul nr. 2 și rama medalionului Gratian din tezaurul nr. 1 de la Șimleul Silvaniei. Există mai departe legături stilistice strînse și între rama cloasonată a medalionului Maximian din tezaurul nr. 1 și unele ornamente ale fibulelor cu placă semicirculară și picior alungit ornamentate în stil policrom din tezaurul nr. 2 [18]. Combinația dintre piese ornamentate cu decor ștanțat (tezaurul nr. 1) cu fibule ornamentate în stil policrom (tezaurul nr.2) apare și în mormîntul fastuos contemporan de la Untersiebenbrunn din Austria inferioară [19], ceea ce poate oferi un alt argument pentru apartenența pieselor de la Șimleul Silvaniei unui singur tezaur.

Devine astfel din ce în ce mai evident că motivele care au dus la îngroparea tezaurelor din România au fost determinate de împrejurări (istorice) vitrege.

Garniturile de port împreună cu prețioasele produse ale toreuticii antice tîrzii din tezaurele de la Pietroasa, Șimleul Silvaniei, Tăuteni și Botoșani sau din mormintele fastuoase de la Concești și Apahida, mai mult chiar, împletirea dintre insigne de rang sau de putere de origine romană tîrzie sau barbară (fibule discoidale cu butoni în formă de ceapă în tezaurele de la Șimleul Silvaniei și Pietroasa, fibule cu butoni în formă de ceapă, inel sigilar, brățară de aur cu capetele îngroșate în primul mormînt fastuos de la Apahida, colane de aur cu inel și ochi de prindere în mormîntul de la Concești sau în tezaurul de la Pietroasa) și piese de serviciu fastuos de masă bizantin (în mormintele de la Concești și Apahida sau în tezaurul de la Pietroasa) pun în evidență un mod de reprezentare specific celui mai înalt strat social al acestei perioade.

Este de fapt un mod de reprezentare care reflectă existența unor tezaure regale din epoca migratiei, fenomen unic pentru intreaga perioadă postromană de pe teritoriul României. Trebuie mai departe amintit că o parte din inventarul mormîntului regelui franc Childeric — cei 100 de solidi — au fost puși în legătură cu tezaurul regal merovingian [20].

[17] Vlassa 1969.
[18] Fettich 1932.
[19] Kubitschek 1911.
[20] Zöllner 1969, 171 nota 6.

Alcătuit prin moșteniri [21], pradă de război [22], tribut sau cadouri de la domnitori străini [23] sau de la împăratul roman [24], tezaurul juca un rol politic deosebit și reprezenta în același timp elementul juridic constitutiv al existenței tribului. După cum reiese și din *Cîntecul Nibelungilor*, tezaurul se bucura de un prestigiu deosebit la triburile germanice; regalitatea sau existența tribului erau de neconceput fără existența tezaurului. El reprezenta baza materială a cheltuielilor de reprezentare și întruchipa în același timp și un element deosebit al prestigiului. Ca parte integrantă a *regnum*-ului, o parte din programul zilnic al regelui vizigot Teoderic al II-lea (453 — 466) era dedicat vizitării tezaurului (Sidonius Apollinaris, ep. 1, 2) [25], iar în trimiterea de la Carcassone la Ravenna a unei părţi din tezaurul vizigot, și anume a acelei părţi care nu căzuse în mîna francilor (Procopios, B G, I, 12, 47 și urm.) s-a văzut un semn al tendinței lui Teoderic cel Mare (488 — 526) de a reuni într-un singur regat gotic, regatul vizigot și ostrogot[26]«. Pentru a justifica preluarea puterii după moartea regelui gepid Elemund (546) prin îndepărtarea urmașului legitim, Thorisin a rechiziţionat tezaurul regal și numai după aceea s-a lăsat a fi proclamat rege (Procopios, B G, IV, 27). De altă parte pierderea tezaurului echivala de fapt cu pierderea existenței de sine stătătoare a tribului. Astfel, după îndepărtarea lui Chararich și a fiului său, Chlodowech a cîștigat" după moartea lor, tezaurul și poporul lor" (Greg. Tur., II, 41). Și în aceeași direcție indică și evenimentele determinate de prăbușirea regatului gepid din anul 567 sub loviturile coaliției avaro-langobarde. Atunci episcopul și urmașul la tron s-au refugiat la Constantinopol, luînd cu ei și tezaurul în ideea unei viitoare restaurări a regatului gepid, după cum ne lasă să înțelegem asocierea dintre coroană, tezaur și biserică [27].

În aceste condiții asocierea dintre tezaure și morminte princiare în anumite zone ale României capătă o importanţă deosebită. Presupunem că această asociere nu este altceva decît reflexul unor centre de stăpînire sau de putere barbară. Aceste presupuse centre de stăpînire se pot localiza, în spațiul nord-danubian al României în nordul Moldovei, după cum pare a ne lăsa să presupunem asocierea dintre tezaurul de la Botoș ni și mormin-

[21] În acest sens trebuie intrerpretate diferitele straturi cronologice surprinse de ex. în tezaurul nr. 1 de la Șimleul Silvaniei, unde au fost identificate mai multe etape de acumulare și anume una în perioada tetrarhiei și a dinastiei lui Constantin și a fiilor săi (mai precis între 286 — 339) și a doua în perioada Valens-Gratian (364 — 383) sau în tezaurul nr. 2 tot de la Șimleul Silvaniei, după cum ne lasă să înțelegem grupele de fibule cu pl ă semicirculară și picior romboidal ornamentate în stil policrom: R. Harhoiu 1990, 191 și urm.

[22] Din tezaurul vizigot făceau parte, printre altele, o mulțime de obiecte luate de Alaric cu prilejul cuceririi Romei în jurul anului 410, printre care și o parte din tezaurul templului de la Ierusalim, pe care împăratul Titus l-a adus la Roma (Propius, BG, I, 12, 42 — 43); pentru prezența unor piese liturgice în tezaurul vizigot, provenite deci din jefuirea unor biserici: Hauck 1967, 46; pentru tezaurele regilor merovingieni: Greg. Tur, III, 32. Multe din produsele toreuticii romane tîrzii din tezaurul de la Pietroasa sau mormîntul de la Concești pot proveni din jefuiri.

[23] Zöllner, *op. cit.*, 171.

[24] Paulus Diaconus, *Hist. Lang.*, 1, III, 13 (după Odobescu 1976, 280 (198), nota 1; ilustrative sînt în această direcție medalioanele din tezaurul 1 de la Șimleul Silvaniei sau piesele de port (împreună cu hainele corespunzătoare) din mormîntul nr. 1 de la Apahida.

[25] Claude 1970, 51.

[26] Idem 1971, 47.

[27] Diculescu 1922, 164 — 165.

tele fastuoase de la Concești, Buhăieni [28] sau piesele de harnașament — probabil restul inventarului unui mormînt de aceeași factură — de la Mărițeia [29]. Un alt asemenea centru va fi existat probabil în nord-estul Munteniei unde poate fi ilustrat pe de o parte de tezaurul de la Pietroasa, iar pe de altă parte de mormintele fastuoase sau de părți din inventarul unor asemenea morminte de la Gherăseni [30], Bălteni [31] sau Chiojd [32]. În sfîrșit un al treilea centru de stăpînire barbară poate fi localizat, pe baza asocierii dintre tezaurele de la Șimleul Silvaniei, Cluj-Someșeni sau Tăuteni și a mormintelor princiare de la Apahida, în nord-vestul Transilvaniei [33].

În timp ce în teritoriile extracarpatice ale României fenomenul de exprimare a puterii în modul sugerat mai sus se poate urmări numai pînă la mijlocul sec. V, în Transilvania el pare a fi sesizabil atît în prima cît și în a doua jumătate a secolului [34].

LISTA BIBLIOGRAFICĂ

Banck A. 1966	*Byzantine Art in the collection of the URSS*, Moscova.
Claude D. 1970	*Geschichte der Westgoten*, München.
— 1971	*Adel, Kirche, Königtum im Westgotenreih*, Sigmaringer.
Diculescu C. 1922	*Die Gepiden*, Leipzig.
Dumitrașcu S. 1975	*Tezaurul de la Tăuteni—Bihor*, Oradea.
Fettich N. 1932	ArchHung, 8.
Florescu A. 1960	Dacia, N. S., 4, 561 — 567.
Florescu R., Miclea I. 1979	*Tzaure transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București.
Hampel J. 1905	*Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I — III, Braunschweig.
Harhaiu R. 1982	in *Palast und Hütte*, Mainz, 587 — 591.
— 1990	Dacia, N. S., 34, 169 — 208.
Hauck K. 1967	Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschungen, 1, 3 — 93.
Horedt K., Protase D. 1970	Germania, 48, 1 — 2, 174 — 220.
Ignat M. 1983	Studia Antiqua et Archaeologica, 1, 206 — 214.
Kubitschek W. 1911	JahrbAK, 5, 32 — 74.
Lászlo Gy. 1941	Közlemenyek, 1, 122 — 128.
Matzulevic L. 1929	*Byzantinische Antike*, Berlin și Leipzig.
— 1934	*Pogrebenie barbarskogo kniazija v vostočnoi Evrope*, Moscova—Leningrad.
Odobescu Al. 1976	*Opere*, IV, București.
Ștefan C. 1979	*Aventurile tezaurului „Cloșca cu puii de aur*, București.
Vlassa N. 1969	SCIV, 20, 1, 151 — 159.
Werner J. 1956	*Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München.

[28] Florescu 1960.

[29] Ignat 1983.

[30] Mormînt cu diademă descoperit în anul 1965 și rămas nepublicat, vezi Gh. Diaconu SCIVA, 28, 1977, 3, 431.

[31] I. T. Dragomir, SCIV, 17, 1966, 1, 181 — 188.

[32] C. C. Giurescu, Revista Istorică Română, 5 — 6, 1935 — 1936, 331 — 347.

[33] Harhoiu 1982, 587 — 589, 587 fig. 1.

[34] Idem 1990, 203, fig. 14.

ZUR DEUTUNG DES SINNGEHALTES DER FRÜHVÖLKERWANDERUNGSZEITLICHEN SCHATZFUNDE AUS RUMÄNIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fundumstände der frühvölkerwanderungszeitlichen Schatzfunde aus Rumänien sprechen gegen ihre rituelle Deponierung.

Das in den Schatzfunden von Pietroasa, Şimleul Silvaniei, Cluj-Someşeni, Tăuteni und Botoşani oder in den Prunkgräbern von Conceşti und Apahida vertretenes Trachtzubehör, zusammen mit den qualitätsvollen Erzeugnissen der spätantiken Toreutik, mehr noch, das Verflechten von Rangabzeichen sptätrömischer oder barbarischer Herkunft (Scheibenfibel mit Zwiebelknöpfe in den Schatzfunden von Pietroasa oder Şimleul Silvaniei, Zwiebelknopffibel, Siegelring, goldner Armring mit verdickten Enden im ersten Prunkgrab von Apahida oder goldene Ösenhalsringe im Grabfund von Conceşti oder im Schatzfund von Pietroasa) und byzantinisches Tafelgeschirr, offenbaren eine, auf höchster sozialer Ebene stattgefundene Darstellungsweise. In ihr die Rückstrahlung frühvölkerwanderungszeitlicher Königschätze zu sehen, erweist sich als fast zwingend anzunehmen. Die Kombination zwischen Prunkgräber und Schatzfunde in bestimmten Gebieten Rumäniens schein auf die Anwesenheit hier, und zwar in der Nordmoldau, in Nordostmuntenien und im nordwestlichen Teil Siebenbürgens, von frühvolkerwanderungszeitliche Herrschaftszentren hinzuweisen.

CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎN 1991 DE INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE DIN BUCUREȘTI

Am cuprins în cronica de față, ca de obicei în ultimii ani, toate cercetările la care au participat membri ai Institutului, activi sau pensionați. Întrucît nu am dispus de notele solicitate pentru cronică decît într-o slabă măsură (în cazurile pozitive semnăturile autorilor apar la finele textului corespunzător), Direcția Institutului mi-a pus la dispoziție rapoartele de săpături adunate pentru arhivă, din care am extras informațiile de mai jos. Unele date, fie și foarte sumare în lipsa unor rapoarte, și, la fel, și unele completări, se bazează pe informațiile proprii, directe sau indirecte, ultimele fie și numai prin participarea subsemnatului la sesiunea anuală de rapoarte care a avut loc la Iași între 15 — 17 mai 1992 (A.B.).

1. **Adamclisi**, *Tropaeum Traiani*, jud. Constanța. Colectiv: Ion Barnea, coordonator științific; Alexandru Barnea, arh. Monica Mărgineanu Cârstoiu, IAB; Mihai Ionescu, profesor Mangalia; Ioana Bogdan Cătăniciu, IAAC, Gheorghe Papuc, MINAC; Costel Chiriac, IAI; Nelu Zugravu, FII; Adrian Popescu, FIB. Fonduri IAB, IAAC și MINAC.
Sectorul central (C — D), AB, MMC, MI, AP. Cercetările au continuat la basilica D (cu transept) prin încheierea și înregistrarea situațiilor din casetele C11, 12 și 13, precum și prelungirile la N și S a S1 și trasarea la N și S de basilică a S2. S-au adăugat, pentru control și sondaje, casetele C14 — 19 de dimensiuni diferite în funcție de necesități și spațiul cercetat. S-a completat parțial planul reperabil sub nava centrală, la V de altar, al construcției cu hipocaust. Coroborarea datelor stratigrafice și constructive obținute arată existența unor structuri de edificii importante din sec. II — III p.C., eliminate în sec. IV — V de construirea basilicii paleocreștine. Aceasta, la rîndul ei, a avut o formă și orientare inițiale diferite de acelea îndeobște cunoscute, chiar și cea din urmă evoluînd în cel puțin două faze. Aria de la S de basilică pare să fi fost doar parțial construită în ultima fază a funcționării edificiului, întrucît jumătatea dinspre E, pînă la minimum 10 — 12 m spre S nu prezintă urme constructive tîrzii. Printre descoperiri se remarcă, la capitolul ceramică, un lot de 15 vase întregi sau întregite (parțial), majoritatea datînd din sec. II — III d.C., toate apărute în sondajele de la N de basilică (în special S1). Se adaugă un fragment de oglindă din bronz și 27 monede din bronz întregi și fragmentare, majoritatea din sec. IV și V d.C. *Basilica B* („de marmură"), I.B.C. S-au conturat trei faze ale edificiului. Sondajele continuate aici au arătat și existența unei căi de acces dalate îngrijit, la exteriorul laturii de S a basilicii. *Incintă*. IBC. S-a reluat un sondaj mai vechi la turnul nr. 4, unde a apărut sub dărîmătura masivă o porțiune din zidăria turnului și din ceea ce pare a fi pilonul central al acestuia.

Basilica extra muros. Gh. P. și C.C. Reluarea modestă a cercetării a certificat împărțirea în trei nave dalate cu cărămidă a basilicii și folosirea, pe lîngă capitelul impostă identificat încă de la primele sondaje, și a capitelurilor ionice — impostă, tot din calcar, de tipul celor deja publicate (v. *Tropaeum I*, fig. 126 — 127), prin piesa de același tip descoperită cu acest prilej (AB).

2. **Alba Iulia**, jud. Alba, zona „Monetărie", Radu R. Heitel, responsabil, IAB; Dan D. Ovidiu, MUAI; Alexandru Madgearu, IITM; N. Chiriac și E. Siteanu, studenți FIB. Fonduri IAB. S-a practicat o secțiune N — S (SVI) de 6x1,50 m, perpendiculară pe zidul de N al Monetăriei (Sec. XVII). Între straturile romane și romane tîrzii sesizate anterior de V. Moga, în cele formate în cursul sec. XII (observate de RRH) există o serie de depuneri și niveluri postromane databile în sec. VI — VII și a doua jumătate a sec. IX, pînă în primele decenii ale sec. X. totodată, straturile formate în cursul sec. XII reflectă o activitate intensă de amenajare a terenului intervenind și în profunzime, fapt care, în chip excepțional, nu se întîmplă în cazul din SVI, unde există doar un strat de nivelare ce protejează situațiile mai vechi.

3. **Alexandria**, jud. Teleorman, „Podul Vechi''. Suzana Dolinescu Ferche, IAB; Catrinel Ţintăreanu, MIA. Fonduri MIA, salvări. În cariera înaltă de lut fusese identificat şi în mare măsură distrus dar şi exploatat de amatori localnici un complex din sec. IV d.C. S-a recuperat ceramică lucrată la roată, de mare varietate, în bună măsură cenuşie şi lustruită (SDF).

4. **Babadag**, jud. Tulcea. Sebastian Morintz, IAB, responsabil; Gabriel Jugănaru, MDDT; Mircea Munteanu, IT. Fonduri IAB, MDDT. Am continuat săpăturile în SD 5, S XV şi S XVI. În complexe Babadag I au apărut obiecte specifice culturii Belozerka. Au continuat săpăturile de salvare în SX, din zona de NE, erodată continuu de apele lacului (S.M.).

5. **Bistreţ**, jud. Dolj. Ion Chicideanu, responsabil, IAB; Monica Chicideanu, FIB şi studenţii Rodica Medinceanu, Fl. Ridiche şi I. Ceauşescu, FIB. Fonduri, IAB. Au continuat cercetările în necropola de incineraţie de pe grindul Ostrovogania, situat în mijlocul lacului Bistreţ. Au mai fost descoperite încă 12 morminte de incineraţie în urnă, dintre care două aveau în inventare figurine antropomorfe. Pînă acum au fost cercetate în total 60 de morminte care se eşalonează de la începutul culturii Gîrla Mare şi pînă în prima epocă a fierului. În urma unor sesizări s-a efectuat o cercetare de suprafaţă pe grindul Dănila, la 4 km sud de lacul Bistreţ, unde s-au identificat o aşezare din sec. VI — VII şi un mormînt de incineraţie din sec. VIII — IX (IC).

6. **Borduşani**, jud. Ialomiţa, Popină. Silvia Marinescu-Bîlcu, responsabil, IAB; Gheorghe Trohani, Dragomir Popovici, Radian Andreescu, MNIR; Gheorghe Matei, MI. Fonduri, IAB şi MI. În complexul 1 s-au cercetat locuinţele L9 şi L10 din zona carourilor C5 — 7/D5 — 7 şi respectiv J1 — 3/K1 — 3, aparţinînd culturii Gumelniţa. În complexul 2, caroul H1, în marginea gropii La Tène din H1 — I1/H2— I2, fragmente de la vase ceramice şi o rîşniţă. În complexul 3, carourile B4 — 5 şi A3 — 4, cenuşă, cărbune şi scoici, la 2,20 m. În complexul 4, la aceeaşi adîncime, carourile D7 — C7, strat de cenuşă. Depunerile de cărbune şi cenuşă din A3 — A4 ar putea marca nivelul de călcare al unui alt strat marcat de L9 şi L10. În caroul F3 — G3, lîngă o groapă La Tène a apărut un mormînt deranjat, notat M.12, aflat la o adîncime mai mare decît mormintele descoperite anterior, şi aparţinînd culturii Cernavoda II, cu cîteva fragmente ceramice gumelniţene, o unealtă de silex şi alta de corn.

7. **Boroşteni**, com. Peştişani, jud. Gorj. Peştera Vulpii. Marin Cârciumaru şi Corneliu Beldiman, IAB; Emilian Alexandrescu, MNIR; Steven B. Mertens, DA/UIUC. Fonduri IAB şi MNIR. Sondaj (2,5/1,5 m) la gura peşterii iniţiat în 1986 de către EA, continuat în 1991, în scopul verificării prezenţei unor sedimente de vîrstă pleistocenă şi a urmelor de cultură materială databile în paleolitic. Pînă la adîncimea de 3 m s-a constatat existenţa a patru unităţi stratigrafice formate în holocen şi a uneia (2,70 — 3 m) foarte probabil de vîrstă pleistocenă. Lucrările nu au putut fi extinse datorită prezenţei unui bloc calcaros masiv acoperind întreaga suprafaţă explorată. S-au descoperit fragmente ceramice şi un gratoar de silex aparţinînd culturii Coţofeni (faza dezvoltată) cîteva fragmente de străchini decorate cu motive incizate tipice culturii Basarabi (prima semnalare certă a unei locuiri de acest fel în nordul Olteniei) fragmente de vase-borcan şi căni geto-dacice lucrate cu mîna şi la roată (sec. I î.e.n. — I e.n.) precum şi fragmente de vase ceramice medieval-tîrzii. C. S. Nicolăescu-Plopşor şi C. N. Mateescu, SCIV, 6, 1955, 3 — 4, p. 391 — 394; M. Cârciumaru, C. Beldiman, E. Alexandrescu, S. B. Mertens, CercetArh., 9, 1992 (sub tipar) (CB).

8. **Bumbeşti-Jiu**, jud. Gorj. Cristian M. Vlădescu, MMN; Gheorghe Bichir şi Mariana Marcu, IAB; Vasile Marinoiu, Gheorghe Calotoiu, Dan Ionescu, MTJ. Fonduri MTJ şi IAB. Săpături de salvare în zona castrului şi aşezării civile. Iniţial (MM) s-a efectuat o ridicare topo a rezervaţiei arheologice cu sprijinul unui colectiv de la IGFCOT, ridicare ce a inclus şi castrul roman de la Vîrtop aflat la 3 km de Bumbeşti-Jiu, pe partea de E a şoselei Tg. Jiu-Sadu. S-a reluat secţiunea SII/1991 (N — S) începută de MTJ, unde a fost dezvelită o locuinţă de suprafaţă (C. 4) cu ziduri din piatră de rîu şi un fel de vatră circulară, o altă locuinţă fiind identificată în apropiere. În extremitatea de S a secţiunii a fost detaliată şi completată cercetarea anterior începută a unui cuptor de olar (nr. 2). Ceramică, obiecte diverse, patru monede între care un denar din locuinţă şi altul fragmentar din groapa olarului.

9. **Coslugeni**, com. Dichiseni, jud. Călăraşi. Punctul „Grădiştea". Sebastian Morintz, IAB; Mircea Munteanu, IT, Valeriu Cavruc, U.C.; Marian Neagu, MDJC. Fonduri MDJC, salvări. Cercetări de salvare în staţiunea eponimă, intrată în literatura de specialitate cu pronunţia şi grafia veche, *Coslogeni*.

10. **Dobrița**, com. Runcu, jud. Gorj. Peștera din Dîlma Peșterii. Marin Cârciumaru și Corneliu Beldiman, IAB; Emilian Alexandrescu, MNIR; Steven B. Mertens, DA/UIUC. Fonduri IAB și MNIR. Sondaj (2/1m) la cinci m de intrare, în scopul verificării prezenței sedimentelor pleistocene și a urmelor de cultură materială databile în paleolitic. Pînă la adîncimea de 1,10 m, la care s-a surprins patul calcaros al peșterii, au fost constatate zece unități stratigrafice de vîrstă exclusiv holocenă și materiale arheologice constînd în numeroase fragmente ceramice, un străpungător de os și două așchii de cuarțit aparținînd culturii Coțofeni (faza dezvoltată) și medievale tîrzii; la —0,70 — 0,80 m s-a observat extremitatea unei vetre Coțofeni cu mult cărbune și cenușă. De notat că, în ansamblu, în interfluviul Tismana-Jiu a fost constatată prezența a 17 puncte de locuire Coțofeni în mediul exo- sau endo- carstic, dintre care șase se plasează în peșterile din raza localităților Boroșteni (v. mai sus), Runcu și Dobrița. Se adaugă la acestea cercetări de teren la peșterile Pătrunsa, Oilor, Frumoasă ș.a. de pe văile Bistricioarei, Sohodol și Sușița Verde. C. S. Nicolăescu-Plopșor și C. N. Mateescu, SCIV, 6, 1955, 3 — 4, p. 391 — 394; M. Cârciumaru, C. Beldiman, E. Alexandrescu, S. B. Mertens, CercetArh, 9, 1992 (sub tipar) (CB).

11. **Dunavățu de Jos**, com. Independența (= Murighiol), jud. Tulcea, punctul „Cetatea Zaporojenilor" sau „Carabair". Alexandru Barnea, IAB; Mihai Zahariade, IITM. Fonduri, IITM, *manu militari*. Cercetarea anterioară a fost completată prin extremitatea de N a S2 de 25×2m și caseta c.1 de 5x5 m, ambele în zona porții de N (principale) a fosrtificației. S-a constatat că turnurile de poartă (sondat a fost cel de V) au formă alungită semicirculară (de U). S-au înregistrat, lîngă zidurile turnului, în interiorul lui și în interiorul incintei, pentru prima dată mai clar, frînturi de depuneri arheologice nederanjate indicînd trei niveluri succesive romane tîrzii. Caseta a surprins și o mică porțiune nederanjată din pragul interior al porții, chiar lîngă turn. Lungimea turn, cca. 12 m; grosime zidărie turn cca. 2,60 m; soclul zidului are lățimea între 10 și 25 cm. Fragmente ceramice romane tîrzii puțin numeroase și cîteva de cărămizi; insignă militară din bronz (AB).

12. **Enisala**, *com. Sarichioi*, jud. Tulcea. Raluca Verusi, Sergiu Iosipescu, DMASI; Oana Damian, IAB. Fonduri DMASI și MDDT. Verificări arheologice în vederea reluării restaurărilor la fortificația de pe promontoriu.

13. **Enoșești**, *Acidava*, com. Piatra Olt, jud. Olt. Constantin Preda, resposabil, IAB; Aurelia Grosu, MIS; Ion Ciucă, profesor, Piatra Olt. Completare a cercetărilor din așezarea castrului roman.

14. **Făget**, jud. Timiș. Radu Popa, IAB; Dan Căpățînă, MMN. Fonduri, MMN. Continuarea cercetărilor în cetatea medievală.

15. **Feldioara**, jud. Brașov. Radu Popa, responsabil, IAB; Dan Căpățînă, MMN; Antal Lucács, lector FIB; Daniela Marcu, DMASI; Dan Avasiloaie, Constantin Iordache; grup de studenți francezi. Fonduri IAB și DMASI. *Sectorul A :* s-au urmărit prin secțiuni și casete traiectul și caracteristicile zidului de incintă, a cărui grosime este de 1,90 m și care este de datat în sec. XIII — XIV. Pe terasă se află și urmele consistente ale unei locuiri romane și postromane (sec. III — IV), ceramică din sec. VI — VII, XII și vestigiile unui atelier ceramic din sec. XVI — XVII. *Sectorul B, zona basilicii romanice.* S-au identificat 21 de morminte și ruinele (neverificabile fără acceptul comunității evanghelice) unei construcții monumentale anterioare basilicii romanice. *Sectorul C,* sondaj neconcludent în spatele casei parohiale, oferind doar urme preistorice. *Sectorul D.* (piațeta triunghiulară dintre basilică și casa parohială). Aici va fi fost în sec. XIII — XIV piața așezării. S-a înregistrat un nivel de locuire roman tîrziu (sec. III — IV) cu două grupuri de morminte romane sau post-romane încă dificil de datat. *Sectorul E.* Aflat la marginea de V a teritoriului delimitat de marele șanț de apărare (preistoric?). S-a înregistrat un val întărit cu pietre, databil în sec. XII — XIII. *Sectorul F,* cetatea ruinată de la E platoului. O secțiune magistrală a traversat cetatea E — V și a fost completată prin casete. Capela identificată acolo a avut inițial un plan romanic suferind ulterior transformări gotice (altar rectangular, criptă) și adaosul turnului-clopotniță. De notat că turnul din capătul de V al cetății este — deși de aspect romanic — mai nou decît zidul de incintă.

16. **Garvăn**, *Dinogetia*, com. Jijila, jud. Tulcea. Alexandru Barnea, responsabil, IAB; Adrian Popescu, FIB; Mihai Ionescu, profesor, Mangalia. Fonduri, IAB.

Sector D, s-au îndepărtat alți martori dintre casete, prin cercetarea lor detaliată; sondaje în afara incintei: la poarta de V și altele două în aria desecării, în albia fostei gîrle Lățimea precum și cercetări de teren în această din urmă arie. Totodată, corespunzător punc-

20. **Nufăru**, jud. Tulcea. Colectiv: Oana Damian, responsabil, MNIR (ulterior IAB), Cornelia Andonie, MMN; Paul Damian, MNIR. Fonduri, MMN. S-a efectuat un sondaj pentru controlul zidului de incintă de pe latura de V a fortificației bizantine. Tronsonul cercetat pe lungimea de 2 m cu orientarea NNV — SSE are grosimea de 2,70 m şi se păstrează pe o înălțime de 3,30 m. A fost zidit cu un parament îngrijit lucrat, cu blocuri fasonate legate cu mortar (hidrofug la rosturi), emplecton din pietre mici şi mijlocii înecate în mortar. În elevație, zidul se păstrează cca. 2 m înălțime. Ridicarea zidului este de datat la sfîrşitul sec. X şi începutul celui următor. Urmele locuințelor adosate în interiorul zidului de incintă confirmă această datare. Ceramică, obiecte diverse, cinci monede aflate în prelucrare.

21. **Nuntaşi**, com Istria, jud. Constanța. Catrinel Domăneanțu, responsabil, IAB; Carmen Rogoveanu, studentă FIB. Fonduri, IAB. În aşezarea greco-indigenă din chora Histriei numită *Nuntaşi II*, în punctul „Giscărie'', cercetarea s-a efectuat în perimetrul rezultat din săpăturile efectuate în anii 1984—1990, urmărind dezvelirea în suprafață a nivelurilor arhaice. S-a înregistrat un nivel ars aparținind ultimului sfert al sec. VI a.C., căruia îi corespunde o locuință cu plan rectangular orientată NE—SV. Nivelului anterior îi corespunde colțul unei alte construcții de zid orientate diferit (NS/EV), databile in al treilea sfert al sec. VI a.C. Cele două niveluri arhaice şi construcțiile de zid ce le aparțin arată împreună cu materialul descoperit, caracterul predominant grecesc al locuirii. Ceramică fragmentară, obiecte diverse din lut (fusoiole), metal (între care cinci vîrfuri de săgeți din bronz şi unul din fier), sticlă ş.a.

22. **Păcuiul lui Soare,** insulă, com. Ostrov, jud. Constanța. Petre Diaconu, responsabil, IAB; Teodor Papasima, MINAC; Marian Neagu, MDJC, Valeriu Sîrbu, MBr. Au continuat cercetările în aşezarea bizantină.

23. **Poieneşti,** jud. Vaslui. Mircea Babeş, IAB, responsabil: Tamilia Marin, MV; Margareta Arsenescu, Liana Giurescu, Mihai Chiriac, FIB; Răzvan Oprea, FGB, Fonduri IAB. S-au descoperit 11 morminte de incinerație dintre care unul getic şi 10 Poieneşti-Lukaşevka şi o serie de complexe şi repere de locuire aparținind epocilor neolitică (2), bronzului (1), carpilor (11), Cerneahov (13), sec. III — IV (51).

24. **Popeşti,** com. Mihăileşti, jud. Giurgiu. Alexandru Vulpe, responsabil IAB; Nona Palincaş, Adriana Stoia, Vlad Vintilă Zirra, IAB; Gheorghe Trohani, MNIR; studenții Radu şi Nicoleta Băjenaru, Eduard Chirica, Marian Constantin, Daniel David, Mihai Popescu. Fonduri IAB şi MG. În *aşezarea „B''* (AV, VVZ) s-a efectuat secțiunea SI/91 de 57×1,5m. Din punct de vedere al materialului recoltat, situația este asemănătoare cu aceea cunoscută din aşezarea „A''; proporția ceramicii de calitate este totuşi mai mică, iar La Tène-ul timpuriu este bine reprezentat. Dintre descoperirile notabile se remarcă mormîntul nr. 1, de inhumație, patru vetre şi un bordei-locuință aparținînd nivelului al doilea. În *sectorul Y* (AS) s-a procedat la îndreptarea profilelor rupte de intemperii şi la epuizarea nivelurilor de locuire. Surprinderea unei vetre a dus la dezvelirea prin casetă a locuinței L.VI/90; s-a golit umplutura gropilor descoperite în campaniile precedente, cu aceasta încheindu-se cercetările din sector. Se constată, în ansamblu, o bună reprezentare a locuirii getice din zona respectivă aparținînd aşezării A, locuire care a nivelat vestigiile anterioare. Stratigrafia obținută împreună cu toate elementele de habitat (locuință, vetre de cult, bordeie, 57 de gropi) raportate la aceasta contribuie la clarificarea situației locuirilor getică, hallstattiană şi din epoca bronzului. Printre descoperirile numeroase este semnalat un toporaş egeean de bronz aparținînd inventarului gropii nr. 46. *Secțiunea* Σ (NP) a fost lărgită spre E cu încă 1 m, lungimea ei atingînd 51 m. S-au înregistrat 52 de gropi, patru bordeie şi 28 vetre; ceramică, obiecte diverse din metal şi os ş.a. Din cele 12 straturi observate, ultimele cinci de sub stratul vegetal aparțin epocii La Tène.

25. **Satu Nou,** com. Oltina, jud. Constanța. Niculae Conovici, IAB; Mihai Irimia, MINAC. Fonduri IAB şi MINAC. Au continuat săpăturile în aşezarea getică; s-au cercetat 18 gropi şi alte complexe; pe lingă materialul getic şi elenistic — 27 toarte de amfore ştampilate — se remarcă şi descoperirile Babadag I şi II.

26. **Stelnica,** jud. Ialomița. Niculae Conovici, responsabil, IAB; Gheorghe Matei, M.I. Fonduri salvări. S-au efectuat trei secțiuni de 44 × 3 m, însumînd 396 m.p. (SXI — SXIII). Au fost cercetate 25 morminte din necropola getică, din care 19 de inhumație şi şase de incinerație — cinci cu groapa rotundă şi urnă şi unul cu groapa alungită. În ansamblu, sînt cunoscute pînă acum 117 morminte din care 55 de inhumație şi, de incinerație, 43 cu groapa rotundă şi 19 cu groapa alungită. S-au surprins pentru prima dată şi resturi de locuințe aparținînd culturii Coslogeni şi o serie de gropi dintre care una pare a fi rituală (G. 35). Fragmente ceramice purtate indică şi o locuire sporadică Boian.

telor de mai sus, s-au acumulat patru loturi de ceramică romană şi bizantină, în majoritate fragmentară, obiecte diverse din metal şi sticlă, precum şi cca. 70 monede din bronz, romane şi bizantine (AB).

17. **Histria,** com. Istria, jud. Constanţa. Responsabili, Petre Alexandrescu şi Alexandru Suceveanu, IAB.

Zona sacră. Colectiv: Konrad Zimmermann, UR; Alexandru Avram şi arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, IAB. Fonduri IAB. Unul din obiectivele reluării acestei cercetări este şi stabilirea limitei sudice a zonei, în care scop s-a taluzat profilul dinspre S şi s-a demontat martorul erodat dinspre E al profilului în curs de refacere. Suprafaţa nou obţinută (24 × 14 m) a fost cercetată obţinîndu-se date stratigrafice şi constructive mai exacte în cazul încăperilor A7 şi A6, A5, B5, B6, B6a, B7 şi al relaţiilor acestora cu străzile nr. I şi II. S-a constatat că insula din sec. VI d.C. era delimitată de aceste străzi, remarcîndu-se şi unele elemente de evoluţie urbană din sec. III — IV şi chiar ceva mai vechi. Printre materialele descoperite se remarcă şi un fragment de inscripţie greacă reprezentînd începutul unui decret al colegiului taureaştilor din sec. II a.C., un alt fragment de inscripţie greacă din epoca Severilor, un fragment dintr-o statuie de marmură, a zeiţei Cybele din epoca romană, 11 fragmente de piese de arhitectură şi alte piese din piatră, ceramică, cca. 40 monede ş.a.

Basilica episcopală. Alexandru Suceveanu, responsabil, IAB; Crişan Muşeţeanu, MNIR; Octavian Bounegru, FII; arh. Hanne Derer-Zamfirescu, IAIM. Fonduri IAB şi DMASI prin MNIR. S-au săpat şapte casete de 5×5m, dintre care, în caseta N.12, s-a descoperit în pavajul basilicii o parte din urma de fixare a unei construcţii ce va fi putut fi un amvon. Acolo unde situaţiile arheologice nu au fost deranjate de gropi mai tîrzii, s-a observat mai bine şi faza de reparaţie a basilicii remarcată anterior. Ceramică, obiecte din fier, fragmente de piese de arhitectură, 14 monede din bronz.

Sector X. Catrinel Domăneanţu, responsabil, IAB; Carmen Rogoveanu, studentă FIB. Fonduri, IAB. S-au trasat casetele C, E, F, G in continuarea celor începute anterior. Situaţia stratigrafică obţinută indică în ordine un strat de depunere din săpăturile vechi, stratul vegetal iniţial, strat de pămînt cenuşos cu material ceramic amestecat, strat de umplutură unde materialele cele mai noi datează de la sfîrşitul sec. III a.C. şi un nivel cu pavaje din pietricele a cărui încadrare cronologică rămîne în sarcina cercetărilor viitoare. Ceramica şi celelalte materiale datează cu deosebire din epoca elenistică (fragmente de amfore de Chios, Cos, Thasos ş.a.) dar există şi fragmente de vase greceşti arhaice şi clasice precum şi de vase indigene. Între celelalte descoperiri sînt de menţionat 5 monede de bronz, un pond din plumb histrian, un scarabeu miniatural din faianţă, şi un fragment de placă votivă din teracotă.

Sector „Cuptoare". Mircea Angelescu, responsabil, IAB; Pierre Dupont, CNRS Lyon; Livia Buzoianu, MINAC şi cîte un student FIB prin rotaţie. Fonduri IAB şi parţial MINAC. S-a reluat cu încă cca. 100 m.p. cercetarea începută în anii 1973 — 1975 şi 1977 la atelierul ceramic din sectorul artizanal al Histriei (sec. VI — II a.C.). În partea de S, seria de sondaje a clarificat situaţia zidului aflat în preajma cuptorului F3; în partea centrală, pe axul E — V, săpătura veche a fost taluzată pentru a proteja cuptoarele F2 şi 4. În colţul de S — V al săpăturii vechi au apărut urmele unui alt cuptor, F6, contemporan cu F3 şi distrus aproape integral de F1. S-au efectuat prospecţiuni geofizice de către o echipă de la FGB, detectîndu-se unele anomalii majore ce vor trebui verificate arheologic. În cursul cercetărilor au fost descoperite şi 10 morminte de inhumaţie orientate E — V (7) şi NE — SV. Ele datează din epoca romană şi suprapun complexul de cuptoare. Acolo unde acestea nu au deranjat situaţiile anterioare, s-a constatat existenţa a patru niveluri ale străzii datate în sec. IV — II a.C. Fragmente ceramice numeroase, între care şi unul de vas local cu inscripţii greceşti pe ambele feţe şi o mască de satir, 34 monede, obiecte diverse din bronz, fier, os ş.a.

Sector Domus. O Boungeru; FII; Virgil Lungu, MINAC. Reluarea parţială a cercetărilor.

18. **Murighiol,** *Halmyris*, jud. Tulcea. Mihail Zahariade, IITM; Alexandru Suceveanu, IAB; Florin Topoleanu, Gabriel Jugănaru, MDDT. Fonduri IITM, *manu militari.* A continuat, ca şi în anul precedent, cercetarea în fortificaţia romană tîrzie. Săpăturile s-au concentrat în zonele porţilor de V (AS), N (MZ) şi în partea centrală a oraşului (FT). De remarcat etapele înregistrate în zona centrală şi la E de poarta de N, ambele situaţii aşteptînd noi clarificări, precum şi formele constructive deosebite ce se conturează în cazul segmentului de N — E al incintei şi al porţii de V.

19. **Năeni,** jud. Buzău. Ion Chicideanu, responsabil, IAB; Monica Chicideanu, FIB şi studenţi Fl. Ridiche, Olimpia Dobre, Anca Popescu, Fl. Caragea, D. Szöcs, FIB. Fonduri, MB. S-au continuat săpăturile în staţiunea din punctul Zănoaga, Cetatea 2, cercetîndu-se locuirea ce aparţine fazelor Zănoaga şi Ic. 4 — 1 ale culturii Meoteoru. Au fost completate observaţiile stratigrafice din campaniile precedente şi s-au cercetat mai multe complexe (IC).

20. **Nufăru,** jud. Tulcea. Colectiv: Oana Damian, responsabil, MNIR (ulterior IAB), Cornelia Andonie, MMN; Paul Damian, MNIR. Fonduri, MMN. S-a efectuat un sondaj pentru controlul zidului de incintă de pe latura de V a fortificației bizantine. Tronsonul cercetat pe lungimea de 2 m cu orientarea NNV — SSE are grosimea de 2,70 m şi se păstrează pe o înălţime de 3,30 m. A fost zidit cu un parament îngrijit lucrat, cu blocuri fasonate legate cu mortar (hidrofug la rosturi), emplecton din pietre mici şi mijlocii înecate în mortar. În elevaţie, zidul se păstrează cca. 2 m înălţime. Ridicarea zidului este de datat la sfîrşitul sec. X şi începutul celui următor. Urmele locuinţelor adosate în interiorul zidului de incintă confirmă această datare. Ceramică, obiecte diverse, cinci monede aflate în prelucrare.

21. **Nuntaşi,** com Istria, jud. Constanţa. Catrinel Domăneanţu, responsabil, IAB; Carmen Rogoveanu, studentă FIB. Fonduri, IAB. În aşezarea greco-indigenă din chora Histriei numită *Nuntaşi II*, în punctul „Giscărie'', cercetarea s-a efectuat în perimetrul rezultat din săpăturile efectuate în anii 1984—1990, urmărind dezvelirea în suprafaţă a nivelurilor arhaice. S-a înregistrat un nivel ars aparţinînd ultimului sfert al sec. VI a.C., căruia îi corespunde o locuinţă cu plan rectangular orientată NE—SV. Nivelului anterior îi corespunde colţul unei alte construcţii de zid orientate diferit (NS/EV), databile în al treilea sfert al sec. VI a.C. Cele două niveluri arhaice şi construcţiile de zid ce le aparţin arată împreună cu materialul descoperit, caracterul predominant grecesc al locuirii. Ceramică fragmentară, obiecte diverse din lut (fusoiole), metal (între care cinci vîrfuri de săgeţi din bronz şi unul din fier), sticlă ş.a.

22. **Păcuiul lui Soare,** insulă, com. Ostrov, jud. Constanţa. Petre Diaconu, responsabil, IAB; Teodor Papasima, MINAC; Marian Neagu, MDJC, Valeriu Sîrbu, MBr. Au continuat cercetările în aşezarea bizantină.

23. **Poieneşti,** jud. Vaslui. Mircea Babeş, IAB, responsabil: Tamilia Marin, MV; Margareta Arsenescu, Liana Giurescu, Mihai Chiriac, FIB; Răzvan Oprea, FGB, Fonduri IAB. S-au descoperit 11 morminte de incineraţie dintre care unul getic şi 10 Poieneşti-Lukaşevka şi o serie de complexe şi repere de locuire aparţinînd epocilor neolitică (2), bronzului (1), carpilor (11), Cerneahov (13), sec. III — IV (51).

24. **Popeşti,** com. Mihăileşti, jud. Giurgiu. Alexandru Vulpe, responsabil IAB; Nona Palincaş, Adriana Stoia, Vlad Vintilă Zirra, IAB; Gheorghe Trohani, MNIR; studenţii Radu şi Nicoleta Băjenaru, Eduard Chirica, Marian Constantin, Daniel David, Mihai Popescu. Fonduri IAB şi MG. În *aşezarea „B''* (AV, VVZ) s-a efectuat secţiunea SI/91 de 57×1,5m. Din punct de vedere al materialului recoltat, situaţia este asemănătoare cu aceea cunoscută din aşezarea „A''; proporţia ceramicii de calitate este totuşi mai mică, iar La Tène-ul timpuriu este bine reprezentat. Dintre descoperirile notabile se remarcă mormîntul nr. 1, de inhumaţie, patru vetre şi un bordei-locuinţă aparţinînd nivelului al doilea. În *sectorul Y* (AS) s-a procedat la îndreptarea profilelor rupte de intemperii şi la epuizarea nivelurilor de locuire. Surprinderea unei vetre a dus la dezvelirea prin casetă a locuinţei L.VI/90; s-a golit umplutura gropilor descoperite în campaniile precedente, cu aceasta încheindu-se cercetările din sector. Se constată, în ansamblu, o bună reprezentare a locuirii getice din zona respectivă aparţinînd aşezării A, locuire care a nivelat vestigiile anterioare. Stratigrafia obţinută împreună cu toate elementele de habitat (locuinţă, vetre de cult, bordeie, 57 de gropi) raportate la aceasta contribuie la clarificarea situaţiei locuirilor getică, hallstattiană şi din epoca bronzului. Printre descoperirile numeroase este semnalat un toporaş egeean de bronz aparţinînd inventarului gropii nr. 46. *Secţiunea* Σ (NP) a fost lărgită spre E cu încă 1 m, lungimea ei atingînd 51 m. S-au înregistrat 52 de gropi, patru bordeie şi 28 vetre; ceramică, obiecte diverse din metal şi os ş.a. Din cele 12 straturi observate, ultimele cinci de sub stratul vegetal aparţin epocii La Tène.

25. **Satu Nou,** com. Oltina, jud. Constanţa. Niculae Conovici, IAB; Mihai Irimia, MINAC. Fonduri IAB şi MINAC. Au continuat săpăturile în aşezarea getică; s-au cercetat 18 gropi şi alte complexe; pe lîngă materialul getic şi elenistic — 27 toarte de amfore ştampilate — se remarcă şi descoperirile Babadag I şi II.

26. **Stelnica,** jud. Ialomiţa. Niculae Conovici, responsabil, IAB; Gheorghe Matei, M.I. Fonduri salvări. S-au efectuat trei secţiuni de 44 × 3 m, insumînd 396 m.p. (SXI — SXIII). Au fost cercetate 25 morminte din necropola getică, din care 19 de inhumaţie şi şase de incineraţie — cinci cu groapa rotundă şi urnă şi unul cu groapa alungită. În ansamblu, sînt cunoscute pînă acum 117 morminte din care 55 de inhumaţie şi, de incineraţie, 43 cu groapa rotundă şi 19 cu groapa alungită. S-au surprins pentru prima dată şi resturi de locuinţe aparţinînd culturii Coslogeni şi o serie de gropi dintre care una pare a fi rituală (G. 35). Fragmente ceramice purtate indică şi o locuire sporadică Boian.

27. **Stolniceni,** — Rimnicu Vilcea *(Buridava* romană), jud. Vilcea. Gheorghe Bichir, IAB. Fonduri IAB. S-au efectuat cercetări în thermele romane, sectorul T2, dezvelindu-se complet încăperile începute în 1990: T2/8, 9, 10 și 11. Încăperea nr. 8 era prevăzută cu hipocaust cu absida spre NE (6, 20 × 4,75), avea temelia din piatră de rîu, suprastructura fiind zidită cu tuf. Pavimentul era din *opus signinum* pe care erau instalate *pilae*-le, din care s-au mai păstrat 13; cercetarea a arătat preexistența unui strat de incendiu. O structură asemănătoare avea și încăperea nr. 9, în absida căreia însă intr-o etapă de refacere, nu s-a mai folosit cărămidă. Din încăperea nr. 10 s-a mai păstrat complet doar temelia absidei zidită din pietre de rîu. Încăperea nr. 11 pare să fi funcționat ca bazin (cca. 2,75 × 2,80 m), era zidită din tuf, și tencuită cu mortar. Ceramică, pișcoturi de paviment, trei monede din bronz, între care una de la Hadrian, obiecte diverse.

28. **Suceava,** biserica Sf. Ioan Botezătorul din preajma curții Domnești. Mircea D. Matei, responsabil, IAB; Const. I. Emandi, Iași. Fonduri IAB. S-au identificat un atelier de meșteșugar anterior bisericii din sec. XVI și s-a stabilit existența unei biserici anterioare celei ridicate de Vasile Lupu la 1643. S-au încheiat cercetările legate de cronologia construcțiilor. Ceramică, zgură de fier din cuptoare de redus minereu, șase monede de la Alexandru cel Bun (două) Stefan I, Ioan Albert, Meagli Giray și Ștefăniță.

29. **Șirna,** jud. Prahova. Ștefan Olteanu, responsabil, IAB; Nina Neagu, MIAP; Victor Nicolae, profesor, Sinaia. Fonduri, IAB. Cercetarea a continuat prin secțiunea S.XXVIII, complexele cercetate constind în locuințe din diverse epoci, după cum urmează: L 104, sec. XIV — XV; L 105 și 106, aflate în relație cronologică de succesiune, sec. IV — V, L 107, imediat ulterioară acestora dispunînd și de un cuptor și databilă probabil în sec. V; L 108, de tip „Dridu", cercetată doar parțial; L 109, care suprapunea o groapă din epoca bronzului și o alta din sec. IV d.C., relativ contemporană cu precedenta. Două secțiuni de control au adus materiale ceramice din sec. IV și VIII — X și respectiv un cuptor-pietrar cu ceramică fragmentară din sec. IV d.C. de tip Sintana de Mureș.

30. **Tirgșoru Vechi,** jud. Prahova, punctul „La Mînăstiri". Gheorghe Diaconu, responsabil, IAB; Dan Lichiardopol, Nina Neagu, MIAP; Venera Rădulescu, MNIR. Fonduri, IAB. Au fost deschise casetele 14 și 15 din sectorul C, zona de N și NV a necropolei. S-au descoperit trei complexe de locuire din sec. XV — XVI și 14 gropi menajere aparținînd nivelului medieval, materiale ceramice provenind din nivelul din sec. VIII — X și din cel din sec. V — VIII d.C., 9 morminte (5 de inhumație și 4 de incinerație). Incinerații și trei inhumaț. aparțin necropolei de tip Sintana de Mureș, iar două de inhumație celei sarmatice. M. 444 se remarcă prin bogăția și diversitatea inventarului: spadă din fier, spadă scurtă din fier, cuțit din fier, trei catarame (una de argint), două vase de sticlă, șase vase ceramică (DL)

31. **Vedea,** jud. Teleorman. Stațiunea arheologică „Dulceanca IV". Suzana Dolinescu Ferche, IAB. Fonduri IAB. Cercetările au avut ca obiectiv încheierea săpăturilor în așezarea din sec. VI și VII d.C. S-au înregistrat cîteva complexe închise, între care două bordeie și trei locuințe de suprafață, două gropi din sec. VI și fundațiile unor locuințe dintr-o epocă nedeterminată. Potrivit materialelor descoperite — ceramică locală, fragmente de amfore bizantine, cataramă și fibulă digitată din bronz, catarame din fier pentru prima etapă și, pentru cea de a doua, ceramică locală și de import și practicarea rudimentară a metalurgiei fierului — complexele se datează în a doua jumătate a sec. VI și respectiv a doua jumătate a sec. VII d.C. (SDF).

32. **Autostrada București—Constanța,** *tronsonul Cernavoda—Medgidia,* jud. Constanța. În perioada 14 — 26 oct. 1991, un grup de specialiști format din Alexandru Suceveanu, coordonator, Alexandru Barnea, adjunct, Oana Damian, Florin Curța, Mircea Anghelescu, Adrian Popescu, cărora li s-au adăugat în a doua săptămînă Niculae Conovici, Vlad Vintilă Zirra și Mihai Șimon, a efectuat o perieghează în porțiunea amintită care însumează 28 km. S-a constatat că, în afara a cca. 14 km unde autostrada va fi construită pe pămîntul adus cu ocazia construirii Canalului Dunăre—Marea Neagră, la S de acesta, restul de 14 km conține vestigii importante arheologice, grupate astfel: A. Punctul 1 — 5, pe dealul Cernavoda, vestigii neolitice, hallstattiene și romane; B. Punctul 6, pe promontoriul de la Făclia, cu o mare așezare indigenă din sec. IV — III a.C.; C. Punctele 7 — 11, pe valea Remus Opreanu, unde autostrada va ocoli pe la S orașul Medgidia, cu vestigii La Tène, romane timpurii și tîrzii, medievale timpurii, plus valul de piatră. În urma acestor cercetări, responsabilul echipei susnumite a întocmit planul cercetărilor pentru momentul deschiderii finanțării lucrărilor la autostradă conform proiectului IPTANA. De menționat că prospecțiunea de teren a fost precedată de o documentare amplă pentru tot traseul Cernavoda—Constanța, pusă în pagini

şi ilustrată de arh. Anişoara Sion, Cristina Crăciun şi Adriana Mihai de la DMASI. Local, unele informaţii suplimentare au fost furnizate de către Mihail Eugen, colecţionar amator din Medgidia. Pe lîngă documentarea proprie, s-a folosit în cercetarea de teren această lucrare întocmită pe baza hărţilor avansate de IPTANA către IAB şi DMASI; la fel în cazul tronsonului Medgidia—Constanţa, cercetat de un grup de arheologi de la MINAC (AB).

INDICE CRONOLOGIC

I **Paleolitic şi mezolitic**: 7, 10.
II **Neolitic, eneolitic, tranziţie**: 6, 7, 10, 23, 26, 32.
III **Epoca bronzului**: 5, 9, 19, 23, 24, 26.
IV **Hallstatt**: 4, 5, 7, 24, 25, 32.
V **La Tène**: 6, 7, 23, 24, 25, 26, 32.
VI **Epocă greacă şi elenistică**: 17, 21, 25.
VII **Epocă romană timpurie** (sec. I — III): 1, 2, 8, 13, 15, 16, 17, 18, 27, 32.
VIII **Epocă romană tîrzie** (sec. IV — VII): 1, 11, 12, 16, 17, 18, 32.
IX **Epoca migraţiilor** (sec. III — VI): 2, 3, 5, 15, 23, 29, 30, 31.
X **Epoca migraţiilor** (sec. VII — X): 2, 5, 15, 29, 30, 31.
XI **Epoca medievală timpurie** (sec. X — XII): 2, 12, 15, 16, 20, 22, 32.
XII **Epoca medievală** (sec. XIII — XVIII): 2, 7, 12, 14, 15, 28, 29, 30.

ABREVIERI

AR	Academia Română, Bucureşti.
CNRS	Conseil National de la Recherche Scientifique, Franţa.
DA-UIUC	Department of Anthropology, University of Illinois, Urbana Champaign, SUA.
DMASI	Direcţia Monumentelor de Arhitectură şi Siturilor Istorice, Bucureşti.
FGB	Facultatea de Geografie, Universitatea din Bucureşti.
FIB	Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti.
FII	Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi.
IAAC	Institutul de Artă şi Arheologie Cluj.
IAB	Institutul de Arheologie Bucureşti, AR.
IAI	Institutul de Arheologie Iaşi, AR.
IAIM	Institutul de Arhitectură „Ion Mincu", Bucureşti.
IGFCOT	Institutul de Geodezie, Fotogrammetrie, Cartografie şi Organizarea Teritoriului, Bucureşti.
IITM	Institutul de Istorie şi Teorie Militară al MAN, Bucureşti.
IPTANA	Institutul de Proiectări pentru Transporturi Auto, Navale şi Aeriene.
IT	Institutul de Tracologie de pe lîngă Ministerul Învăţămîntului şi Ştiinţei, Bucureşti.
MB	Muzeul judeţean de Istorie Buzău.
M Br.	Muzeul judeţean de Istorie Brăila.
MDDT	Muzeul Deltei Dunării, Tulcea.
MDJC	Muzeul Dunării de Jos, Călăraşi.
MG	Muzeul judeţean de Istorie Giurgiu.
MI	Muzeul judeţean de Istorie Ialomiţa, Slobozia.
MIA	Muzeul de Istorie Alexandria
MIAP	Muzeul de Istorie şi Arheologie Prahova, Ploieşti.
MINAC	Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa.
MIS	Muzeul judeţean de Istorie Olt, Slatina.
MMN	Muzeul Militar Naţional, Bucureşti.
MMS	Muzeul Municipal Sighişoara.
MNIR	Muzeul Naţional de Istorie al României, Bucureşti.
MTJ	Muzeul judeţean de Istorie Gorj, Tîrgu Jiu.
MUAI	Muzeul Unirii, Alba Iulia.
MV	Muzeul judeţean Vaslui.
UC	Universitatea din Chişinău.
UR	Universitatea din Rostock, Germania.

Alexandru Barnea

EXPLICATION DE LA FIGURE

Carte des recherches de 1991 de l'Institut d'Archéologie de Bucarest.

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XI, 1991)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Cu această serie, cronica revine la apariţia anuală. Fără a fi prea bogată, recolta anului precedent adaugă noi descoperiri valoroase la repertoriul epigrafic al Daciei şi Moesiei Inferioare.

GENERALITĂŢI

553. Al. Avram, *Legi şi regulamente privind producţia viticolă şi comerţul cu vin la Thasos (sec. al V-lea î.e.n.)*, EN, I, 1991, p. 147 — 162.

554. Vasilica Lungu, *Nouvelles données concernant la chronologie des amphores rhodiennes de la fin du IIIe siècle au début du IIe siècle av. J.C.*, Dacia, N.S., 34, 1990, p. 209 — 217.

555. C. C. Petolescu, *Notes prosopographiques (III)*, Dacia, N. S., 34, 1990, p. 267 — 268: *ignotus* din inscripţia CIL, VI, 1444(= ILS, 1022) (Roma) este identificat cu Iulius Sabinus din diploma din 14 octombrie 109 (descoperită la Ranovać, Moesia Superior), privitoare la trupele provinciei Dacia (vezi seria IX a acestei cronici, nr. 523).

556. Idem, *Notes prosopographiques (IV)*, Dacia, N. S., 35, 1991, p. 201 — 204: M. Cuspidius Severus (CIL, VI, 31708; două fragmente, dispărute; *praenomen*-ul s-a stabilit graţie unui decalc după fragmentul *a*, păstrat în arhiva Muzeului Capitolin din Roma); este identificat cu *M. Cuspi[...], legatu[s pro praetore] I[II Daciarum]* dintr-o inscripţie de la Drobeta (IDR, II, 19).

557. R. Ardevan, *Beneficiarii în viaţa civilă a provinciei Dacia*, EN, I, p. 163 — 171 (după informaţia furnizată de autor în rezumatul studiului, o versiune germană se publică în *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte von Baden-Würtemberg*, Stuttgart, 41, 1991).

Inscripţii recent descoperite sau revizuite

a) DACIA

558 (= IDR, III/2, 570). *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Cărămidă ştampilată; « Cele patru litere nu pot fi explicate şi „dezlegate", fiind probabil totuşi iniţiale din numele cărămidarului ulpian » (IDR). Sensul ştampilei dezlegat corect:
Marius Grec, EN, I, p. 173 — 175, nr. 1:
[L]eg(io) V M(acedonica)

559 (= IDR, III/4, 37). Păuca (jud. Sibiu). Fragment de cărămidă « cu litere proeminente, înalte de 1 cm »; « Simplu ornament ceramic, sau vreun nume ca *Ianuarius* (?) » (IDR).
M. Grec, EN, I, 1991, p. 175, nr. 2, fig. 3: « Dar succesiunea de semne pare mai curînd o repetare a cifrei V (cinci). Stampile asemănătoare — încă inedite — am întîlnit la Potaissa, cercetînd depozitul muzeului turdean ». Autorul citat le atribuie tot legiunii V Macedonica.

560 (= IDR, III/4, 94) = CIL, III, 961). Micăsasa (jud. Sibiu). Altar votiv descoperit pe la 1770, ulterior dispărut; redescoperit de I. Mitrofan (1984); în starea actuală, măsoară 0,47 × 0,34 × 0,33 m, iar partea inferioară (cu ultimele două rînduri) lipsă. Vezi acum:
I. Mitrofan, EN, I, 1991, p. 185 — 188 (cu unele observaţii suplimentare).

561 *Potaissa.* O serie de descoperiri epigrafice din *principia* castrului legiunii V Macedonica sînt menţionate în comunicarea:
M. Bărbulescu, *Les principia du camp légionnaire de Potaissa*, în *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum, II*, Viena 1990, p. 821 — 831.

Dintre acestea, reținem : ștampila HPAKΛA pe două anse de amfore *(loc. cit.*,p. 824) ; pond de bronz (identic cu cel publicat în CIL, III, 12645) *(ibidem*, p. 825) ; altar dedicat lui *Genius armamentarii* de un *custos armorum (ibidem) ;* altar dedicat *Genio centuriae* de un militar, *Aurelius Muca (loc. cit.*, p. 826) (cognomenul pare trac).

562. *Potaissa.* Ștampile descoperite în cursul ultimelor cercetări din castrul de la Potaissa :

M. Grec, EN, I, p. 176 — 177, nr. 4.

a) L*(e)g(io) Q(uinta) M(acedonica)* (imprimare inversă) ;

b) *L(egio) V Ma[c(edonica]* (imprimare inversă ; eventual *A* este ligatura *A* + *N* + *T*, pentru supranumele imperial *Antoniniana?) ;*

c) *Le(gio) V...* (imprimare inversă) ;

d) *Leg(io) V* (provine din colecția Téglás).

563. *Porolissum.* Ștampilă cu trei litere în tabula ansata.

N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, p. 152 (o consideră ștampilă a unui producător civil : *MVS) ;* M. Grec, EN, I, 1991, p. 175, restabilește lectura corectă :

L(egio) V M(acedonica)

564. Gilău (jud. Cluj). Altar descoperit în cursul săpăturilor din castru (1976 — 1985), în *praetorium.* Litere înalte de 4 cm.

D. Isac, Chiron, 21, 1991, p. 345 — 348, nr. 1, pl. 1 (foto și desen-reconstituire).

[Dea]e
Vi[r]gini·Di-
an[ae] Stabili
Venatrici
5 *Examina-*
trici, Aur(elius)
Marcellus,
pra[ef(ectus)] eqq[uitum]

Studiu epigrafic și filologic privitor la epitetele divinității ; dedicantul era comandant al alei Siliana, staționată în acest castru (vezi în această privință și inscripția următoare).

565. Gilău (jud. Cluj). Altar votiv descoperit în anul 1980 în cursul săpăturilor *(porta principalis dextra).* Dimensiuni : 1,05 × 0,35 × 0,32 (0,38) m ; înălțimea literelor scade de la 8,5 cm la 3,5.

D. Isac, Chiron, 21 1991, p. 348 — 349, nr. 2, pl. 2 (foto și desen).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Conser(vatori)
M(arcus) Iunius
Iunianus,
5 *praef(ectus) eq(uitum),*
v(otum) s(olvit).

Dedicantul era fără îndoială prefect al *alei Siliana*, al cărei sediu era în castrul de la Gilău (D. Isac, ActaMN, 16, 1979, p. 39 — 67) ; cunoscut și el abia acum în prosopografia milițiilor ecvestre (ultima punere la punct : H. Devijver, ZPE, 89, 1991, p. 179 — 187).

b) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

566. *Carsium.* Fragment de țiglă ștampilată descoperită în anul 1987, în cursul unor lucrări de construcție în orașul Hîrșova. Cartușul ștampilei (partea stîngă lipsă) : 9 × 4,3 cm ; litere în relief, înalte de 2 cm.

Victorița Nicolae — Constantin Nicolae, SCIVA, 42, 1991, 1 — 2, p. 79 — 80, fig. 1 (desen).

[Al(a) G]al(lorum) Fl(aviana)

Această epigrafă lămureşte un alt fragment de ştampilă, tot de la Carsium, publicat cu mai bine de un deceniu în urmă (M. Zahariade, C. Muşeţeanu, C. Chiriac, Pontica, 14, 1981, p. 255, nr. 1, fig. 2; vezi seria a II-a a acestei cronici, în SCIVA, 34, 1983, 4, p. 385, nr. 205 :... *Fl).* A fost identificată, pe bună dreptate, cu *ala Gallorum Flaviana* (de autorii citaţi, în Pontica, 14, 1981, p. 259 şi de Al. Barnea, în referatul solicitat de redacţia revistei SCIVA la publicarea noii ştampile de la Carsium), menţionată în Moesia Inferioară prin diplomele din anii 99 şi 105 (CIL, XVI, 44 şi 50; despre această unitate: A, Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 54, nr. 6; J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Praga, 1978, p. 9, nr. 17). Ulterior, unitatea s-a stabilit în Moesia Superior, cum rezultă din diplomele militare din anii 159/160 şi 161 (CIL, XVI, 111; RMD, 55); sîntem de părere că acest transfer (poate chiar revenirea trupei în provincia de unde fusese adusă) s-a produs curînd după încheierea războaielor dacice, ori mai degrabă după războiul parthic al lui Traian, la care posibil să fi luat parte. Considerăm, prin urmare, că ala Gallorum Flavaiana a staţionat la Carsium pe timpul împăratului Traian, contribuind la fortificarea *limes*-ului roman la Dunărea de jos.

567. (= ISM, V, 94). *Carsium.* Fragment de lespede de calcar, descoperit în ruinele cetăţii de la Hîrşova; se păstrează numai partea stîngă a inscripţiei:

Imp(eratore) Nerva [Traiano Augusto Germanico]
Dacico po[nt(ifice) max(imo) tr(ibuniciae) pot(estatis) VII imp(eratore) IIII co(n)s(ule) V p(atre) p(atraie) sub]
Q. Fabio [Postumino, leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)]
ala [II Hispan(orum) et Aravacorum]

Lectura (însoţită de o reconstituire grafică) lui V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor* (ARMSI, II, 35, 1912 — 1913), p. 480 — 489, nr. 4.

Ala II Hispanorum et Aravacorum este atestată mai întîi în Pannonia, prin trei diplome militare datind din timpul împăratului Domitianus (CIL, XVI, 26, 30, 31; anii 80, 84 şi 85 e. n.); ulterior apare în Moesia Inferior, în diplomele din anii 99 (Oltina), 138 (Tîrnovo) şi cea din jurul lui 157 (Brestovene) (CIL, XVI, 44, 83; RMD, 50) — fără a i se cunoaşte cu siguranţă locul de garnizoană. Un *milliarium* din anul 200, descoperit lîngă Hîrşova (unde îşi avea probabil garnizoana în această vreme), arată că *ala II Arav(acorum)* a lucrat la refacerea drumului de pe *limes*-ul dunărean (CIL, III, 7603 = ISM, V, 95). De asemenea, este menţionată în mai multe locuri din Moesia Inferioară: fie pe *limes* — la Oescus, Sexaginta Prista, Capidava, Carsium, Cius, Arrubium, fie pe litoralul maritim — la Histria şi Tomi (cu excepţia inscripţiilor de la Capidava şi Carsium, de caracter votiv, celelalte sînt funerare) (A. Aricescu, *Armata*, p. 55 — 56, nr. 9; J. Beneš, *Auxilia*, p. 10, nr. 23)

În concluzie, recenta descoperire tegulară de la Carsium (mai sus, nr. 566) ne îndeamnă a atribui mai degrabă alei *Gallorum Flaviana* inscripţia inaugurală a castrului de la Carsium (anul 103).

568 — 574. Şapte inscripţii descoperite în ultimii ani în cursul săpăturilor în cetatea romană de la Independenţa (jud. Tulcea):

M. Zahariade, Dacia, N. S., 34, 1990, p. 259 — 266 (cu comentarii istorice şi onomastice).

568. Piatră de mormînt (ruptă în două părţi), descoperită în 1985. Dimensiuni: 1,21 × × 0,85 × 0,17 m; cîmpul inscripţiei: 0,85 × 0,47 m; litere înalte de 4 — 6 cm.

M. Zahariade, *loc., cit.*, p. 259—260, fig. 3, nr. 1.

D(is) M(anibus)
e(t) memori(ae).
T. Fl(avius) Secun-
dus vixit an-
nis L. Aelia
Bendsi marito
suo pi-
entissimo
et sibi vivo
suo posuit

Cognomenul femeii din r. 6 este considerat tracic.

569. Piatră funerară, descoperită în 1985. Dimensiuni : 1,03 × 1,01 × 0,15 m ; litere înalte de 5 — 8 cm.

M. Zahariade, *loc. cit.*, p. 260, nr. 2, fig. 4.

D(is) M(anibus)
Claudius M-
artinus vi-
xit anni(s) XX ;
Claudius C-
lemens pat(er)
[fil]io pient(issimo)

570. Piatră funerară, descoperită în 1985. Dimensiuni : 1,71 × 1,47 × 0,17 m ; litere înalte de 6 — 8 cm.

M. Zahariade, *loc. cit.*, p. 260 — 261, nr. 3, fig. 5.

D(is) M(anibus)
Ael(ius) Vale-
ns vix(it)
an(nis) XLV et
5 *Ael(ius) Sabi-*
nus fil(ius) et
vix(it) an(nis) VIII ;
t(itulum) p(osuit) Ael(ius) Val(ens)
vet(eranus?)...
. . . .

571. Piatră de mormînt, descoperită în 1987. Dimensiuni : 2,22 × 0,82 × 0,13 m ; cîmpul inscripţiei : 0,77 × 0,43 m ; înălţimea literelor : 4 — 5 cm ; ligaturi.

M. Zahariade, *loc.cit.*, p. 261 — 262, nr. 4, fig. 6.

D(is) M(anibus). Val(erio) Po-
ntico et Val(eriae)
Nene parenti-
bus b(ene) merenti(bus)
5 *Val(erius) Valens*
filius
mil(es) leg(ionis)
I Ital(icae)
posuit

572. Fragment de stelă funerară, descoperit în 1987. Dimensiuni : 0,68 × 0,90 × 0,20 m ; litere înalte de 5 — 6 cm.

M. Zahariade, *loc. cit.*, p. 262 — 263, nr. 5, fig. 7.

. . . .
........[vi-]
x(it) an[n]is XXXII ;
C(aius) Val(erius) Lon-
ginus, vet(eranus)
5 *l[e]g(ionis) V Mac(edonicae)...*
ex b(eneficiario)...

573. Stelă funerară descoperită în 1978. Dimensiuni : 2,56 × 0,90 × 0,25 m ; cîmpul inscripţiei : 1,30 × 0,45 m ; înălţimea literelor : 6,5 — 8 cm.

M. Zahariade, *loc. cit.*, p. 263, nr. 6, fig. 8.

D(is) M(anibus)
Memmia Mar-
cia vixit
annis XVIIII ;
Mem(mius) Mar-
cus pater
eius et Fl(avius) Mar-
tinus mari-
tus eius et
Fl(avius) Secun-
dus d(ulcissimus?) eius
coniugi
p(ientissimae) p(osuerunt)

R. 11 *d(omesticus?)* Zahariade.

574. Piatră funerară, descoperită în 1987. Dimensiuni : 2,31 × 0,90 × 0,20 m ; cîmpul inscripției : 1,35 × 0,61 m ; litere înalte de 5 — 6 cm.

M. Zahariade, *loc. cit.*, p. 264, nr. 7, fig. 9.

D(is) M(anibus)
Fl(aviae) Titiae mat-
ri posuit Ael(ius)
Titianus filiu(s)
bene meren-
ti ; vixit an(nis) LX

575. Independența (jud. Tulcea). Piatră funerară, descoperită prin anul 1934. Dimensiuni : 1,10 × 0,82 × 0,10 m ; litere înalte de 5 cm. Se păstrează în lapidariul Institutului de Arheologie, București.

Exsp. Bujor, SCIV, 5, 1954, 3 — 4, p. 599 — 601 ; neinclusă în ISM, V : omisiune semnalată de M. Zahariade, Dacia, N. S., 34, 1990, p. 264, nr. 8.

[D(is) M(anibus)]
L?.......
rius vixi[t]
annos LXX
e(t) Primitiva
co(n)iux bene
merito co(n)[iu-]
gi pos[uit...]
....

Notă : Din cauza calității mediocre a reproducerilor fotografice, în cîteva cazuri, lectura nu a putut fi verificată.

INDICE

TOMUL 43, 1992, 4

8 — c. 3681

ABREVIERI

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj.
AISC	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
ArchHung	Archaeologia Hungarica, Budapesta.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași–București.
AthenMitt	Mitteilungen des (Kaiserl.) Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung, Berlin.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanische Kommision des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main.
CIL	*Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.
Dacia	Dacia. Recherches et découverts archéologiques en Roumanie, București.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
DolgCluj	Dolgozátok. Traveaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj.
DolgSzeged	Dolgozátok. Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität, Szeged.
EN	Ephemeris Napocensis, Cluj.
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
IDR	*Inscripțiile Daciei romane*, București.
IPEK	Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst, Berlin.
ISM	*Inscripțiile din Scythia Minor*, București.
IzvestijaSofia	Izvestija na Arheologičeskija Institut, Sofia.
JahrbZGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
MIA(Moscova)	Materialy i issledovania po arheologii SSSR, Moscova.
MittPrähistKomm	Mitteilungen der prähistorischen Kommision der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena.
PBF	Prähistorische Bronzefunde Europas, München.
PZ	Prähistoriche Zeitschrift, Leipzig–Berlin.
RMD	Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, 1954 – 1977, Londra, 1978; eadem, *Roman Military Diplomas*, 1978 – 1984, Londra, 1985.
SA	Sovetskaja Arheologija, Moscova.
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
WiadArch	Wiadomosci Archeologiczne, Varșovia.

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

La publication ,,Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie'' parait 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ORION SRL., Splaiul Independenţei 202 A, Bucureşti 6, PO BOX 74 — 19, Tx 11939, CBTxR, Fax (40) 13122425, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
79 717 Calea Victoriei 125, telefon 650 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

I. BARNEA și colab., **Tropaeum Traiani**, 1979, 250 p.
MARIA COJA și PIERRE DUPONT, **Histria, V**, 1979, 168 p.
LIGIA BÎRZU, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 111 p.
RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizație medievală românească**, 1979, 163 p.
EMILIA DORUȚIU BOILĂ, **Inscripțiile din Scythia Minor, V**, 1980, 351 p.
C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p.
MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România**, 1980, 238 p.
I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane**, III/2, 1980, 484 p.; III/3, 1984, 470 p.; III/4, 1988, 302 p.
V. MIHAILESCU-BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 321 p.
I. I. RUSSU, **Daco-geții în Imperiul roman și în Byzantinum**, 1980, 116 p.
D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 289 p.
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria, VI**, 1982, 236 p.
MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Somuzului Mare**, 1982, 195 p.
D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor, I**, 1984, 544 p.
* * * **Studii și cercetări de numismatică**, VIII, 1984, 162 p.; IX, 1989, 169 p.
MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani, II, Monumentele romane**, 1984, 198 p.
I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani–Aldeni**, 1984, 184 p.
DAN GH. TEODOR, **Civilizația romană la est de Carpați în secolele V–VII e.n. Așezarea de la Botoșana–Suceava**, 1984, 182 p.
N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeș (1200–1400). Asupra începuturilor Țării Românești**, 1984, 170 p.
GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia**, 1984, 188 p.
C. PREDA, **Geto-dacii din Bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata**, 1986, 200 p.
EUGEN COMȘA, **Neoliticul pe teritoriul României. Considerații**, 1987, 198 p.
IORGU STOIAN, **Inscripțiile din Scythia Minor, II**, 1987, 436 p.
MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p.
D. M. PIPPIDI, **Studii de istorie și epigrafie**, 1988, 280 p.
D. M. MATEI, **Istoria orașului medieval Suceava pînă la jumătatea secolului al XVI-lea**, 1989, 222 p.
CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Decebal, regele dacilor**, 1990, 100 p.

ISSN 1220–4781

S C I V A, tomul 43, nr. 4, București, octombrie–decembrie 1992, p. 333–450

Lei 100 pentru persoane fizice
Lei 200 pentru persoane juridice

S. C. UNIVERSUL S. A. c. 3681